

54425

1102

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

54425
7-9

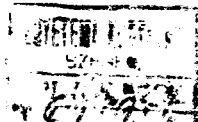
1961

ACTA HISTORICA

TOMUS
VII.

HUNGARIA
SZEGED
1961

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA
TOMUS VII.

WITTMAN TIBOR

A NÉMETALFÖLDI FORRADALOM
RÖVID TÖRTÉNETE

SZEGED
1961

STUDIA MEDIAEVALIA HISTORIAE UNIVERSALIS

2.

Redigit
TIBOR WITTMAN

KÖZÉPKORI EGYETEMES TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

2.

Szerkeszti
WITTMAN TIBOR

A kiadásért felelős: a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja
A kézirat nyomdába érkezett: 1961. Megjelenés: 1962. Példányszám: 550.

1961

Terjedelem: 8,75 (A/5) ív

Készült: linó szedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601 és az 5602-50 A szabványok szerint

Szegedi Nyomda Vállalat 61-4356

Felelős vezető: Vincze György

I.

A NÉMETALFÖLDI FORRADALOM — SZABADSÁGHARC ELSŐ
ÉVTIZEDE

(1566—1577)

BEVEZETÉS

A XVI. századi németalföldi forradalom történetét a marxista történet-tudomány még nem tette behatóbb kutatások tárgyává, azt pedig még inkább ei lehet mondani, hogy a magyar olvasók úgyszólván egyedül Coster Thyl Ulenpiegeljéből tudhatnak meg valamit a »koldusok« nagyszerű harcairól, a németalföldi nép hősie erőfeszítéseiről, melyek túlmentek egy feudális szabadságharc keretein, és a korai polgári forradalmak egyik sajátos változatának kibontakozásához vezettek.

Az alábbi tanulmány egy nagyobb monográfia bevezető részét alkotja, és arra a Századokban megjelent (1961. 2—3. sz.) cikkre támaszkodik, mely Németalföld gazdasági viszonyaival foglalkozik, és a legfejlettebb tartománynak, Flandriának a posztóiparát és mezőgazdaságát mutatja be a XVI. század közepén. Megállapításaink szerint a flamand posztóipar fejlődésének e szakasza nem látszik igazolni H. Pirenne-nek azt a tételét, amely azt állítja, hogy ekkor már kifejlődött a posztókapitalizmus. A kérdéses időszakban három ipari forma élt egymás mellett: a »régí« nagyvárosi ipar, az »új« posztógyártás (*draperie nouvelle*), mely vidéken keletkezett és a könnyűposztó-készítés, melynek eminens képviselője volt a *sayetterie*. Gand, Bruges, Ypres posztóiparában. az 1302-es fordulat utáni századokban legfeljebb az iparszervezet egyes külsődleges vonásai hasonlítanak a tőkés posztógyártáshoz. Elsősorban a *drapier*-ről van szó, aki felvásárlói minőségben a céhek illetve mesterségek kötött alkalmazottjává vált mintegy közvetítővé a céhek és a piac között. Szerepe nem azonos a »Verlegerével«, a kereskedelmi tőke nem hatolt be a nagyvárosok posztóiparába. Sajátos körülmények között a világpiac kiszélesedése és az atlanti-óceáni forgalom közelsége nem bonthatta fel az egykor élenjáró flamand gazdasági központok iparának megmerevedett céhes szerkezetét, a gyors hanyatlás elkerülhetetlenné vált.

A kisvárosi- falusi posztóipar, a »*draperie rurale*« azon hajtása, melyet »új posztóiparnak« szoktak nevezni, sokkal több lehetőséggel rendelkezett, nagy előnyökkel indult a nagyvárosi iparral való versenyében, de a XVI. századig tartó virágzása idején örökölte a »régí« posztóipar legsajátosabb konzervatív vonásait is. A céhrendszer ugyan itt kevésbé fogta össze az ipart, de

ezt a községi iparszabályozás (reglementáció) helyettesítette, csaknem hasonló megkötésekkel akadályozva a tőke beáramlását, az ipari szabadság kibontakozását. Mivel az »új posztóipar« csak kisebb technológiai változtatásokat eszközölt a posztókészítésben, ugyanakkor nyersanyaga spanyol és más külföldi gyapjú volt, éppen olyan drágán állította elő termékeit, mint a nagyvárosi ipar, és mind a nyersanyag beszerzésében, mind az áruk értékesítése tekintetében ki volt téve a nemzetközi piaci viszonyok szeszélyes váltakozásainak.

Egyedül a könnyűposztóipar, főleg az ún. sayetterie központjai vészelték át a válságot, és indultak virágzásnak a XVI. század folyamán. Ennek egyik legfőbb németalföldi erőssége Hondschoote volt, melynek posztóipara a tőkés fejlődés több lehetőségét hordta magában. Ámde Hondschoote kivétel maradt, és mindaz ami iparának előnye volt az »új posztóiparral« szemben, egyben utal a flandriai posztóipar fejlődésének korlátaira is. Egyrészt arról van szó, hogy e város az iparszervezet szabadabb formáit a földesúri fennhatóság alól való szabadulásának köszönhette, másrészt és főként arról, hogy sokkal jobban hasznosítani tudta a mezőgazdasági környezet előnyeit. Munkaerő- és nyersanyaghiánya nem volt, minthogy fonál készítésére helyi gyapjút használt fel, ezért termelhetett olcsón, és válhatott versenyképpé a külföldi piacon is.

A flandriai, általában a németalföldi posztógyártásnak nem kedvezett a mezőgazdaság fejlődésének útja. Minthogy a világpiacon átalakulások csak fokozták a déli tartományok kereskedelmének passzív jellegét, csupán a mezőgazdaság kapitalizálódásának angol útja, a tőkés bérlet rendszerére alapozott állattenyésztő nagybirtokok segíthették volna át a posztóipart a jelzett krízisen. Ez az »ultima ratio« azonban nem volt adva: a németalföldi mezőgazdaságot a paraszti birtokok óriási mértékű elaprózódottsága jellemezte, melynek következményeit csak fokozta a feudális kisparaszti bérlet uralma. A feudális viszonyok bomlása a parasztság differenciálódása útján munkaerőt szolgáltatott az iparnak, de nyersanyagot és tőkés ösztönzést nem adhattott. A mezőgazdaságban is ugyanaz a kép tárul a szemünk elé a forradalom küszöbén: a kisárutermelők és kisvállalkozók korlátlan uralma, melyen belül a pauperizáció elvégezte a maga munkáját, és ennek nyomán a városokhoz hasonlóan a falvak is megtelítődtek nincstelennel, különböző vagabond elemekkel. Mindez óriási feszítőerőt kölcsönzött a németalföldi társadalomnak, és a nemzeti, vallási elnyomás itteni körülményei közepette a történelem színpadára vitte az ulenspiegelek legyőzhetetlen tömegeit.

Őket kísérjük nyomon a németalföldi forradalom eseményeinek első évtizedében.

I. NEMESI-PATRICIUSI HEGEMÓNIA ÉS A PARTIKULARIZMUS ERŐI

Még a XVI—XVII. században is minden aggályoskodás nélkül alkalmazták a *synecdochét*: Németalföldet az egyik legfejlettebb tartományának, Flandriának a nevével jelölték meg (Belgium sive Flandria).¹ Flandria Artois-val együtt képezte 1384-ben a burgundi uralom alapját. 1429-ben Namur, 1430-ban Brabant és Limburg, 1433-ban Holland, Zeeland és Hainaut, 1435-ben Pikárdia, 1451-ben Luxemburg került a burgundi hercegek kezébe. A Habsburgok alatt további tartományokkal gyarapodott a németalföldi államkomplexum: 1524-ben Friesland, 1528-ban Utrecht és Overijsel, 1536-ban Groningen, Drenthe, 1543-ban pedig Gelderland csatlakoztatásával épült ki véglegesen. A különböző nyelvű, társadalmú tartományok fokozatos összevonása egyben a központosítás előrehaladását is jelezte.

A burgundi kormányzat volt Németalföld egységesítésének megalapozója, ugyanakkor a központi hatalom szerveinek megerősödése is hozzá fűződik. A Habsburgok már készen kaptak egy jól kiépített központi apparátust, melynek a mintája I. Miksa útján Németország és Ausztria felé is elterjedt. E burgundi államszervezet lényege az államhatalmi ágak megoszlása és polgári szakértők alkalmazása volt. A XV. század végétől a fejedelmi tanács véglegesen három részre vált szét. A Conseil d'État a legfőbb konzultatív testületként működött az uralkodó mellett, benne az arisztokrácia, a gyorsan kialakuló udvari nemesség vitte a vezető szerepet. Az igazságszolgáltatás legfelső szervében a Conseil Privé-ben és a pénzügyek irányítására hivatott Conseil des Finances-ban polgári és kismemesi értelmiségiek dolgoztak. V. Károly idején már nem volt meg a kancellári tisztség, a császár mellett egy pecsétőr működött. A császár képviselőjében a kormányzó-helytartó állt az államszervezet élén, kit az Aranygyapjú Lovagjai támogattak mintegy államminiszteri kollektívaként. Vidéken, az egyes tartományokban a conseil de justice-ek és a chambre des comptes-ok képviselték a központi hatalmat, élükön az elmozdíthatatlan tartományi kormányzókkal, akik ugyan viszonylag önállóan mozogtak, de meglehetősen szűk hatókörön belül (rendfenntartás, rendi gyűlések összehívása, elnöklés az igazságszolgáltatás szervében).²

A burgundi korszak centralizációs eredményeit nem lehet tagadni, de abszolútista kísérletről nem beszélhetünk, amint a fasiszta sugalmazású törté-

¹ Guicciardini idézve W. H. Prescott: *History of the reign of Philip the second, king of Spain*. London 1868 I—II. 151. 1. *Strada*: *De bello Belgico*. Moguntiae, 1651.

² H. Pirenne: *Histoire de Belgique* III. 176—183. 1.

netírás tette.³ Ha meggondoljuk, hogy az összes tartományok számára közös első okmány éppen a rendi hatalmat erősítette meg 1477-ben a központi kormányzattal szemben, nem értékelhetjük túl a burgundi központosítás fejlettségét. A híres Grand Privilège-ről van szó, melyet a rendek Burgundiai Máriától csikartak ki. A Habsburg-ház uralomra jutása idején, Miksa régensége alatt a rendek a Habsburg-francia ellentéteket használták ki kiváltságaik megerősítésére. A Miksa után következő régens, Szép Fülöp (1494—1506) ért el bizonyos eredményeket a központi szervek hatalmának fokozása terén (hercegi tanács fejedelem megbízottai, stb.), de a nagyfeudálisok, a nemesség és városok ellenállásán megtörték az ilyen kísérletek. Ausztriai Margit majd Károly rövid régensége alatt (1515—16) az ellentétek még nem voltak élesek, de amikor Károly spanyol király (1516), majd német-római császár lett (1519), és Németalföld a Habsburg politika vágányára került, maguk a nemzetközi konfliktusok és következményeik tették feszültté a belső viszonyokat. V. Károly Németalföldet minden háborújába belevonta, és a Magyarországi Mária által kormányzott államkomplexum az V. Károly és I. Ferenc közti harcok mezejévé, a császár egyik legfőbb anyagi bázisává változott.

Ekkor már csak formálisak voltak Németalföldnek a birodalomhoz fűződő kapcsolatai. A Reichstagban külön Burgundiai Kört képeztek a tartományok 1548 óta, ami teljes törvényhozási és igazságszolgáltatási önállóságot biztosított nekik, csekély birodalmi adó ellenében. Az 1549-es Pragmatica Sanctio biztosította a Habsburg család férfi és női, egyenes és oldalági lezármazottainak a trónörökösödési jogát Németalföldön. Németalföld tartományi széttagoltsága az egyes új uralkodó trónralépesékor sajátosan nyilvánult meg: a 17 tartomány külön-külön ismerte el a fejedelmet. Ennek ellenére V. Károly uralma alatt az egységesebb érezhetően előre haladt, ami ugyan elkülönítette Németalföldet Franciaországtól és a német birodalomtól, viszont sorát egyre jobban hozzákötötte Spanyolországhoz.⁴

V. Károly egy abszolutisztikus irányú kormányzat élén állva építette Spanyolországra széles világpolitikai tevékenységét. Ugyanakkor Németalföldön kénytelen volt tekintetbe venni a rendi hatalmi szervezet és a tartományok divergenciájának erejét. Birodalmának e két legfontosabb része közti ellentéteket és az ezekből folyó ellentmondásokat a tehetséges uralkodó igyekezett ügyesen áthidalni. Egyrészt udvarában főleg flamand nemeseket és szakembereket juttatott vezető pozícióba, ami spanyol részről visszatetszést is keltett.⁵ Másrészt az állandó háborúskodás mintegy foglalkozást nyújtott az eladósodó németalföldi nemességnek, mely híven támogatta uralkodója politikáját az állandó hadseregeként szolgáló bande d'ordonnance-ok keretében. Végül a megerősödő központi hatalom hivatalsszervezete is bizonyos lehetőségeket nyújtott a németalföldi uralkodó rétegeknek. Ha ehhez hozzávesszük, hogy ezek a rétegek a társadalmi feszültség jellemzett körülményei közepette a központi hatalomban osztályérdekeik védelmezőjét láthatták, érthetővé lesz, hogy miért volt viszonylag jó a németalföldi nemesség és az uralkodó viszonya

³ Hans de Vries: Das Schicksal des niederländischen Aufstandes. Soest. 1942.

4. 1. stb.

⁴ Pirenne i. m. III. 137—142. 1.

⁵ R. Altamira y Crevea: Historia de España y de la civilization española. Tomo III. 2. edición. Barcelona 1911. 8. 1. stb.

ebben az időben. Az iparos osztályon felüli rétegekben nem figyelhető meg elégedetlenség.⁶ Csak »lent« volt kialakulóban a forradalmi válság a XVI. század első felében.

Hogy a forradalmi helyzet »fent« oly gyorsan kialakulhatott az V. Károly lemondását követő években, annak van egy szerkezeti oka: a rendiség erőinek, az uralkodó osztály szervezeti kereteinek csaknem érintetlen volta. A központi hatalom szervei úgy erősödtek, hogy alapjaiban nem gyengítették meg a rendi államapparátust. Sőt mivel az adómegszavazás joga a rendek kezében maradt, V. Károly uralma idején a rendi befolyás sajátos jelentőséget kapott.

A rendiség tartományi szerveződése a XIV. században befejeződött, a tartományi rendi gyűlések működtek. Az országos rendi gyűlések a burgundi korszak utolsó évtizedeire nyúlnak vissza, és jellemzően a központi hatalomnak volt szüksége rájuk, egyes kormányzati funkciók jó ellátása érdekében. Jó Fülöp a mintát Franciaországból vette, de az 1506-tól Staten Generaal, États-Généraux névvel jelölt rendi gyűlések lényegesen különböztek a franciaországiaktól. Míg ugyanis a francia rendi követek az egyes rendeket képviselték, a németalföldi Staten Generaal a tartományi gyűlések mechanikus összevonása volt, melyben a küldöttek csupán saját tartományaikat képviselték. A követek meghatározott utasítással mentek a gyűlésbe, és e kötöttség akadályozta a határozott és gyors döntéseket, annál is inkább, mert a vétőjog érvényben volt, egyhangú határozat volt szükséges a döntéshez. Ilyen körülmények között az egyes országos rendi gyűlések a tartományi rendekkel való végnélküli tanácskozások mocsarává sekélyesedtek.⁷ A rendiség felső szervei nem voltak olyan életképesek és mozgékonyak mint a központi hatalom felső szektora, de erejük tökéletesen elégséges volt annak paralizálására.

Egészen más a helyzet a városokban, melyek a rendiség bázisát alkották. Amint tudjuk, Flandriában a rendeket sokáig a három »jó város« képviselte jelentette, de később is a tartományi gyűlés, a Quatre Membres lényegében Gand, Bruges, Ypres akaratát fejezte ki. Az egyes nagyvárosok akaratata pedig az őket kormányzó oligarcha akaratata volt, melyet nem a választott testület, a községtanács elmosódó tömege képviselt, hanem a város irányítását teljesen kezében tartó vezetőség, a magistratus. Ennek a szerepe mindenütt megnövekedett a XVI. században. Bruges-ben ekkor már nem működött a korábban fontos funkciót betöltő százak tanácsa. Az 1488-as charte szerint a commune fogalma meglehetősen átalakult, lényegében azonosult a városi vezetőség három »házával«, a banc-okkal. Az első banc a funkcionáló tisztviselőket foglalta magában. 12 échevin és 12 tanácsos látta el a folyó ügyek irányítását és az igazságszolgáltatást. Mindegyik csoport élén 1—1 polgármester állott. A második banc-ban a volt tisztviselők foglaltak helyet. A jogszokás értelmében ugyanis itt nem lehetett uyanaszt a személyt két, egymást követő évben megválasztani. A harmadik banc a céhek 54 doyenjéből állott. Az első banc, a községi testület évenkénti megújítása a központi hatalom kiküzdöttjének jelenlétében ment végbe, az egyes, céhek alapján megállapított kerületek szerint (Balduin-i jogszokás).⁸

⁶ Kautsky hasonló megfigyelése: A szocializmus előfutárai. Budapest, 1950. 563. l.

⁷ Th. Juste: Histoire des États Généraux des Pays-Bas. Pirenne i. m. III. 196—205. l.

⁸ Gilliodts van Severen: Histoire de la magistrature brugeoise. Bruges 1888. 18—22. l.

Ypres-ben is hasonló volt a városi vezetés. A 13—13 échevin és tanácsos (élükön az advocatus) mellett ott voltak a nemesek és patriciusok (élükön a kapitánnyal) valamint a céhek képviselőinek tarka testületei.⁹ Az 1539—40-es felkelés előtt Gand-ban is a városi vezetőség három »tagja« a patriciatusból poorterij, a takácsok céheinek valamint egyéb céheknek a képviselőiből tevődött össze, és ezek mellett volt a magistrátus két szekciója (keure). A »tagok« testületileg szavaztak az egyes eléjük kerülő határozati javaslatok felett, éppúgy mint a »banc«-ok Bruges-ben, a döntéshez elég volt pusztá szavazattöbbség (2:1). Lényegesen megváltozott a helyzet a felkelés leverése után. A város megbüntetésére kiadott Concessio Carolina megszüntette a hármastagozódást, és a három »tag« helyébe egyetlen testületet, a notable-ok gyűlését állította, melybe szervesen beletartozott a magistrátus két keure-je, a 13—13 échevinnel. A vezető tisztviselők kezét a központi hatalom az öt képviselő bailli útján kötötte meg, a kinevezésük is egy kormánybiztos által történt.¹⁰

Ami a Gand-i példából is kitűnik, V. Károly rendeletei a céheket megfosztotta politikai befolyásuktól, és tágabb teret biztosított a gazdagabb elemeknek, a notable bourgeois-knak, akik a patriciusok, nemesek, kereskedők sorából kerültek ki. E körülmény két kérdést vet fel, az egyik az V. Károly-féle abszolútizmus szerepére, a másik a patriciusi befolyás erősödésére vonatkozik, elsősorban flandriai viszonylatban.

Utaltunk már arra, hogy H. Pirenne túlértékelte a kapitalizmus erőinek fejlettségét a XVI. századi flandriai társadalomban. Ennek megfelelően foglalt állást a magát túlélt céhprivilegiumok és községi önkormányzat ellen, és a középkori szeparatizmus tényezőivel szemben védelmébe vette az abszolútizmus politikáját. A polgári átalakulás legfőbb akadályát a »régime municipal«-ban látta, melyet szerinte csak erőszakos úton lehetett felszámolni.¹¹ Másik oldalon Henne felfogása áll, aki liberális álláspontonról erőszakos despotizmusnak minősíti V. Károly eljárását Gand privilegiumaival és régi alkotmányával szemben.¹² A történetírás a századforduló tájékán már nem osztotta a naiv liberalizmus véleményét, és inkább a Pirenne-féle koncepciót honosodott meg. Gand kiváló monográfusa, V. Fris egyenesen jötevő hatást tulajdonított a Concessio Carolina-nak, mely főleg gazdasági téren volt lemérhető. Fellendült a gabonakereskedelem, a vászonipar, és még a forradalom előtt nagy építkezések kezdődtek (a Sas de Gand csatorna, zsilip). Az eredményeket azzal összezegezi, hogy a politikai hanyatlás ellenére gazdasági felvirágzás köszöntött a városra és környékére.¹³

Az V. Károly-féle abszolútizmus gazdasági szerepe ma még eléggé tisztázatlan a történetírók előtt. Nem lehet kételkedni abban, hogy az abszolútizmus, mégha idegen volt is, hozzájárult a piaci egység fejlődéséhez, védte az ipart, és ennek új hajtásai, a manufaktúrák nem találtak akadályoztatásra a központi hatalom részéről. De nem árt a kérdést közelebbről megvizsgálni,

⁹ J. B. Gramaye: Antiquitates Brabantiae. 1708. 175. l.

¹⁰ A. H. Чистозвонов: Гентское восстание 79—80, 176—177. l.

¹¹ Les anciennes démocraties des Pays-Bas. Paris, 1910. 255. l.

¹² Tíz kötetes munkája: Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique. Bruxelles et Leipzig 1858—1859. Jó historiográfiai tájékoztatás Csizstozvonov i. m. bevezetésében.

¹³ Histoire de Gand. Bruxelles 1913. 195—198. l. Vö. még H. van Werveke: Gand. Bruxelles 1946. 73—74. l.

főleg a Fris által említett két gazdasági szektorral való összefüggéseiben. Ami a vászonipart illeti, a legújabb kutatások világos képet adnak arról, hogy a XVI. századi virágzó hainaut-i és flandriai vászonipar elsősorban a spanyol piac nagy felvevőképességének köszönhetően ösztönzést, és bizonyos mértékben kárpótlást nyújtott a posztóipar hanyatlásáért. E fejlődés lehetőségei főleg abban voltak adva, hogy a vászonipar hazai nyersanyagra tudott támaszkodni. Nem egyedi jelenség tehát Gand vászonszövésének fellendülése, hanem a flandriai gazdasági élet általános tendenciáinak egyik velejárója. Jól fejezték ezt ki V. Károly szavai: »a flamandok mindaddig gazdagok lesznek, amíg le nem vágják fonóik ujjait.«¹⁴

Sokkal többet árul el a gabonakereskedelemre való rövid utalás. Olyan mozzanat húzódik meg mögötte, amelyik az egyik legbiztosabb útmutató az abszolútizmus flandriai sőt németalföldi szerepének megítélésére. Bigwood kutatása nyomán ismeretes, hogy a gabonaszállítás céhszerű privilégiumainak megszüntetése (Carolina 70. tc.) ellenére a gabonamonopólium továbbra is fennmaradt, és különösen a Sas csatorna megépítése után tekintélyes pénzforrásul szolgált Gand kereskedőinek és patriciusainak.¹⁵ Ezek legfőképpen azáltal jutottak nagy haszonhoz, hogy gabonát felhalmozva spekuláltak arra az időre, amikor a gabonahiány miatt jó áron adhatták el áruikat (aratás előtt nem volt oly nagy a felhalmozás, mint utána). A »monopoleur«-ök tevékenysége közvetlenül keserítette el az egyszerű emberek életét, ezért érthető a velük szemben megnyilvánuló népharag. Kitűnően fejezi ezt ki az 1565-ös Van' t coren című retorikai művecske, mely részletezi a gabonafelhalmozók ügyeskedéseit. Ekkor már éjjelente vérrrel jelölték meg a nagy gabonakereskedők házait, és Fourmestraux és Lobel lille-i kereskedők csak ügyel-bajjal tudtak kimenedni az ellenük emelt spekulációs vádak alól. Gand-ban az 1566-os képrombolás a gabonakeerskedők elleni támadással vette kezdetét, itt még az amman (központi hatalom tisztviselője: börtönparancsnok) is a spekulánsok közé keveredett.¹⁶ És ez nem véletlen jelenség.

Általában V. Károly kormányzata tiltotta a gabonafelhalmozást, és a vásárlók érdekeinek védelmezőjeként lépett fel. Még az 1556-os ordonnance is szembeszállt a setkooopen gyakorlatával, amely abban állt, hogy a hitelező kikötötte, hogy az adósnak akkor kell megfizetnie tartozását gabonában, amikor ő ezt kívánatosnak tartja. Természetesen akkor kérte meg, amikor a gabona ára felment. Ámde a tiltó rendelkezések egyrészt nem voltak hatékonyak, másrészt keresztették V. Károly érdekeit. Ő ugyanis éppen azoktól a hitelt nyújtó nagy pénzemberektől függött, akik a legnagyobb gabonafelhalmozók illetve uzoratókék voltak.¹⁷ Ez a tény fontos az összefüggések megértése szempontjából. Egyrészt megvilágítja annak értelmét, hogy V. Károly miért növelte a patriciátus politikai befolyását a városokban, másrészt e rétegnek a forradalomban való állásfoglalását motiválja meg.

¹⁴ A. Prévot: L' industrie linière dans le Nord de la France sous l' Ancien Régime. Revue du Nord XXXIX. 156. 1957. 208—209. 1.

¹⁵ G. Bigwood: Gand et la circulation des grains en Flandre du XVIe au XVIIe siècle. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Bd. IV. 1906. 414—415. 1. stb.

¹⁶ Verlinden-Craeybeckx-Scholliers: Mouvement des prix et des salaires en Belgique au XVIe siècle. Annales. 1955. N. 2. 181—186. 1.

¹⁷ Uo. 184. 1.

A patriciusi-nemesi családok összeházasodása a kereskedőkkel a XVI. század közepén már meglehetősen általános jelenség, melyet nemcsak a nagyvárosokban figyelhetünk meg, hanem olyan vidéki ipari centrumokban is, mint pl. Hondschoote.¹⁸ E jelenség szorosan együttjár a földvásárlási tendenciával, melyet a módosabb kereskedők mutattak ebben az időben. A szintézis eredményeképpen egy olyan vezetőréteg alakult ki, melynek érdeke a pénzfelhalmozás parazita módszereinek alkalmazásán túlmenően a fennálló viszonyok megtartása, a feudális rend védelme volt. Mivel a nemesség és a túlnyomóan értelmiségi pályákon mozgó patriciátus a központi hivatalokban jobban megtalálja számítását mint a városi önkormányzat szerveiben, a kereskedők és uzsorások pedig hasznot húznak a császár háborúiból és anyagi megszorultságából érthető a komplex vezetőrétegnek az uralkodó iránti teljes lojalitása.

A XV. század elejéig a flamand nagyvárosok vezető tisztviselőinek magatartása egyértelműen ellenzéki a falvak és kisvárosok iparát támogató központi hatalommal szemben. Jól mutatja egy ilyen mentalitású échevin, az Ypres-i Olivier van Dixmude példája, hogy a nagyvárosok patriciátusa ekkor még közelebb állt a céhligarchiához mint a fejedelmi hatalomhoz.¹⁹ De nem sokára a városi patriciusok nagy beficumokat kaptak a burgundi háztól (1435-ös arrasi kongresszus), és kezdtek függésbe kerülni vele szemben. Létrejött egy »második patriciátus«, melyet Merész Károly méginkább lekötöztetett a központi hatalomnak.²⁰ A törzsökös vezető családok a Habsburg uralom alatt is megőrizték sőt növelték befolyásukat a városi ügyekben és az országos politikában. Jellemző, hogy a Miksával való ellenségeskedést befejező békekötés Gand-ban azok írták alá, akiknek a családi neve már ott szerepelt a híres Artevelde-féle 1339-es konföderációs szövetség aláírásai között is.²¹ A városi előkelők az 1539–40-es felkelés leverése után nemcsak politikai hegemoniához jutottak, hanem gazdasági pozíciókba is emelkedtek a központi hatalom jóvoltából. Az összevont céhek élére a jómódú patriciusok (oversten) kerültek, akik nem gyakoroltak semmiféle mesterséget.²² A városi vezetőségekben a nemesi, patriciusi elemekből és a tekintélyes pénzemberekből összekovácsolódó réteg királyhűségét erősítették azok a spanyol családok is, melyek a kereskedelmi kapcsolatok útján kerültek a nagy flamand városokba. Elsősorban Bruges-ről, a spanyol gyapjú elosztójáról van szó, ahol a Pardo-, Torre- és más családok sűrűn szerepeltek ebben az időben a városi irományok lapjain.²³ Bruges-ben is megfigyelhető a patriciátus politikai súlyának növekedése. Az échevinek és tanácsosok csaknem felerészben a vagyonos poorterekből kerültek ki. Egy 1525-ös határozat szerint a peres ügyek intézésére hivatott deelmanok szá-

¹⁸ Coornaert: Un contre industriel d' autrefois. La draperie-sayetterie d' Hondschoote. Paris 1930. 442–443. l.

¹⁹ V. Fris: Les idées politiques d' Olivier van Dixmude. Bulletin de l' Acad. Royale de Belgique. Classe des Lettres. 1901. Bruxelles. 315–321. l. stb.

²⁰ Lestocquoy: Les villes de Flandre et d' Italie sous le gouvernement des patriciens. Paris, 1952. 171–173. l.

²¹ Kervyn de Lettenhove: Histoire de Flandre. Tome 4. (1453–1500). Bruges 1874. 239. l. (Gruuthuse, Rasseghem, Gavre, Herzelee stb. családok).

²² V. Fris: Bibliographie de l' histoire de Gand. II. 1921. 245. l.

²³ G. van Severen: Ville de Bruges. Archives Communales. Bruges, 1887. 30. l. stb. Vö. Maréchal: La colonie espagnole de Bruges du XIVe au XVIe siècle. Revue du Nord XXXV. 1953.

mát 5-ről 12-re emelték és az échevinek alá rendelték őket. Természetesen csak jómódú családokból kerülhettek ki.²⁴

A vázolt viszonyok, az irányító rétegek szinkrétizmusa olyan formában, ahogyan leírtuk, főleg Flandria nagyvárosaira jellemző. A nemesi és kereskedő elemek ilyen egymáshoz való közeledése kevésbé figyelhető meg a nagyobb forgalmi-gazdasági központokban. Elsősorban Anvers-ről van szó, melyeknek példája nemcsak azért tanulságos, mert a város a »koldus«-diktatúra idején szoros kapcsolatba kerül majd a flamand »jó városokkal«, hanem azért is mert kifejezte azt a maximumot, amit a németalföldi társadalom és gazdaság tőkés irányban fejlődő erői a XVI. század közepén felmutathattak. Anvers szerepét a belga történetírás igyekezett úgy megvilágítani, hogy azok a kedvezmények, melyeket a város a központi hatalomtól kapott, csaknem úgy tűnjenek fel, mint a roppant gazdasági felvirágzás fő tényezői. Pirenne különös jelentőséget tulajdonít a város Habsburgok iránti lojalizmusának, mely Miksa idejétől datálódik. Kétségtelen tény, hogy a mintegy 40 millió forintos tőkemozgás hasznából V. Károly megkapta a maga részét, amiért igyekezett a várost olyan immunitásokkal ellátni, melyek kedveztek a kereskedelem érdekeinek.²⁵ De ma már nyugat-európai polgári történészek sem látják Anvers kérdését ilyen egyszerűen megmagyarázhatónak, és a gazdasági fejlődés általánosabb törvényeiből indulnak ki, magának a városnak a tőkés jellegét sokkal ellentmondásosabban szemlélik, mint ahogy a sablonos ábrázolások kialakították az individualizmus, kozmopolitizmus főfészkéről, a »liberális burzsoázia« metropolisá-ról való közképzeteket.²⁶

Elsősorban E. Coornaert vette revízió alá e sablonokat, kimutatva, hogy az egyes tőkés formák mellett és mögött mennyire élt még a régi gazdaság szerkezete a XVI. századi Anvers-ben. A börze és a Hondschoote-i és más posztóipari vállalkozásokkal kapcsolatban levő kereskedők mellett ott volt a céhes ipar, az iparnak a polgárjoghoz való kötése és más visszahúzó tényezők.²⁷ Egy későbbi tanulmányában Anvers társadalmi viszonyaival, főleg a gazdaságát közvetlenül befolyásoló vezető rétegekkel foglalkozott és a városi »köztársaságnak« a központi hatalomhoz való viszonyát elemezte.²⁸ Szerinte nem sokat téved Guicciardini, amikor Anvers vezetését »nemesi kormányzatnak« minősíti. A nemeseknek a város irányításában való befolyása szinte meglepő, a XVI. századból a XVI. század közepéig folyamatosan ugyanazon nemesi családok kezében van a vezetés. A kereskedők itt nem töltöttek be politikai pozíciókat, a magistrátusnak nem volt érzéke a kereskedelmi érdekek iránt. A nemesek viszont alkalmazkodtak az intenzív áruforgalom körülményeihez és ezeket úgy igyekeztek kihasználni, hogy a földjeikből nyert jövedelmet kölcsönadták vállalkozóknak. A város életét irányító másik réteg a céhek vezetői voltak, akik a negyedik »tagot« képezték a városvezetőség testületei kö-

²⁴ Coutume des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. II. 1975. Bruxelles. 275—284. l.

²⁵ E. Saie: La Métropole de l' Occident. Le siècle des gueux. I. 1928. Bruxelles. 22.—23. l.

²⁶ Pl. H. Tawney: Religion and the rise of capitalism. 1929. London. 73—74. l.

²⁷ La genèse du système capitaliste: grand capitalisme et économie traditionnelle à Anvers au XVIe siècle. Annales d' Histoire Économique et Sociale. 1936. 128—136. l.

²⁸ Coornaert: L' État et les villes à la fin du Moyen-Age. La politique d' Anvers. Revue Historique 1952. 188—210. l.

zül. Az elsőt a 18 échevin alkotta, a másodikat a volt échevinek és polgármesterek, a harmadikat a 26 polgárkapitány (vicquemestre). A brabanti kancellária küldötte minden évben ez utóbbiak és az échevinek közül jelölt személyekből választotta ki az új échevineket (csak a tisztviselők felének kicseréléséről volt szó). A központi hatalomnak alig volt valami szerepe Anvers közügyeiben. A két központi funkcionárius, az écoutéte (margrave) és az amman az igazságszolgáltatásban játszottak szerepet. A Habsburgok e legkedveltebb és leghasznosabb városa nemcsak teljesen önállósult a központi hatalomtól, hanem azzal gyakran ellenzékbe is került. 1539-ben és 1554-ben csaknem kitört egy V. Károly elleni felkelés, aki zsoldosaival szállatta meg Anvers-t. A magistratus 1549 óta nyílt ellenzékben volt a császár politikájával, és a vallásellentétek csak mélyítették a szakadékat.

Az összkép valóban lehangoló azok számára akik mindenáron ki akarják mutatni a kapitalizmus uralmát Németalföldön a XVI. század első felében. Coornaert leglényegesebb következtetéseinek egyike az, hogy az anvers-i kereskedők nem a hazai talajból nőttek ki, a város közéletében nem is vettek részt, és gazdasági szerepük sem különbözött a hamisan modernnek jellemzett, ismert európai pénzemberekétől (Fuggerek, Welserek).²⁹ Amennyiben tevékenységük legpozitívabb vonásaira akarunk rámutatni, akkor utalni kell arra a szerepre, melyet mint »kihelyező«³⁰ vállalkozók (Verlegerek) a brabanti és flandriai textiliparban betöltöttek. A nyugat- és dél-frandriai területek vidéki posztóiparhozonta a tehetős anvers-i pénztökések, ugyanekkor Anvers mint ezen ipari centrumok legfőbb piaca jött számításba. Nagyobb arányú pénzümveletek is összekötötték e vidéket az anvers-i kereskedőkkel. Nem sokkal a forradalom kitörése előtt hét nyugat-flandriai kerület (chatellenie) nem kevesebb mint 112 000 forintos hitelt vett fel ezektől.³⁰

Nem érdektelen néhány pillantást vetni azokra a lehetőségekre, amelyek az anvers-i kereskedők előtt a legfejlettebb flandriai vidéki iparközpontban, Hondschoote-ban, a sayetterie itteni fellegvárában nyíltak meg a XVI. század közepén. Az a tény, hogy a hondschoote-i posztógyártásban meglehetősen bizonytalan volt a munkamegosztás és az ipart nem kötötték a merev céhtradíciók, megkönnyítette az egyes vállalkozók útját, akik főleg a kelmefestés megkaparintása útján igyekeztek monopoláris helyzetüket kiépíteni. Ilyen volt az anvers-i Beydales, de a magistratus 1540 körül erősen fellépett ellene és megfosztotta kelmefestés jogától. Nagyobb sikerrel kezdett vállalkozásba Michel Godschalck és néhány társa, de ellenük is megindult a támadás, a magistratus a forradalom legradikálisabb szakaszában utasította vissza az ipart alávétő törekvéseiket.³¹ Mindez akkor volt, amikor a város 8—9 előjárója közül már 4 volt a kereskedők száma 1540-ig alig volt közöttük kereskedő, a városka vezetősége a notable-ok közül került ki, akik nemzedékről-nemzedékre szinte örökölték az egyes posztokat. E notable-ok fő törekvése a földszerzés volt, idegenek voltak előttük az ipar, kereskedelem érdekei. Az échevinek közé bekerülő kereskedők sem voltak Godschalck-féle tőkeerős vállalko-

²⁹ Uo. 208—209. l.

³⁰ Inventaire des archives de l'État à Bruges. France de Bruges I. Chartes. Bruges 1881. N. 747. 1564-ből, Ypres hozzájárulása az adósság egy részének vállalásához.

³¹ Coornaert: Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayetterie d'Hondschoote. 288—292. l.

zók, hanem inkább amolyan kereskedő megbizottak, akik függtek a notable-októl.³² A notable patriciatus eredete részben a nemességhez, részben a Coornaert által »sayetteire-arisztokráciának« nevezett réteghez nyúlik vissza, de a beleolvadó helyi kereskedőkkel együtt képezi a helyi hatalmasságot. A közgyűlést (commune) a XVI. században már a notable-ok gyűlése váltotta fel, nemcsak Hondschoote-ban hanem a többi flandriai posztóshelységeken is. Mindenütt egy szűk oligarchia került a közügyek élére.³³ Ennek irányító szerepét már láttuk, politikai magatartására annyit állapíthatunk meg, hogy az abszolútizmus túlkapasai, adómegterhelése ellenzékbe viszi, de könnyen összefér vele, ha az kíméli kiváltságait. Mérsékelt a vallási magatartása is, forradalmi elemnek éppen nem mondható.³⁴

Ha ez a helyzet Hondschoote-ban, ahol az ipar kiválása a mezőgazdaságból nagy lépést tett meg ebben az időben, elgondolható, hogy mennyire megerősödött a nemesi-patriciusi uralom azokban a vidéki ipari gócekban, melyek termelése éppen ekkor hanyatlott le, és bennük a mezőgazdaság, a feudális tendenciák uralmának kiszélesedése figyelhető meg sok vonatkozásban (a pénznek földbirtokba való fektetése, a falusi mellékipar kiesése a paraszti gazdaságból stb.). Igen plasztikusan mutatja be Coornaert a másik pólust is, Bergues-Saint-Winoc vezető rétegének, az »otiosi«-nak rendkívül konzervatív tevékenységét, Furnes és más városok hasonló összetételű magistratusait.³⁵ A földesúri befolyásról nem is beszélve, figyelmen kívül hagyva továbbá a céhszervezet keretein belül és kívül működő ipari vezető réteg, a bürgerség szerepét, maga a notable-ok hegemoniája is elég annak megértésére, hogy a kisvárosok politikai berendezése mennyire antidemokratikus volt. A politikai gyakorlat, a képviselőlet, választások stb. módszerei éppúgy a tömegek jogainak semmibevevésére épültek, mint a nagyvárosok vezető oligarchikus intézményeinek a működése. A nemesi, patriciusi elemek és a céharisztokrácia között oszlottak meg a vezető tisztségek, az egyes irányító testületek újraválasztása belterjesen történt, a tisztviselei kar mintegy egymás függvénye volt.³⁶ A központi hatalom szerepét a magistratusok megújításában annak a beszámítással kell mérlegelni, hogy a kiküldött megbizottak akaratát nagy mértékben befolyásolta a megvesztegetés. A gazdag notable-ok pénze súlyosan esett latba az új échevinek személyének kiválogatásában.³⁷ A központi szervek bürokráciájában is nemesi és patriciusi családok sarjai tevékenykedtek, ezért nem volt nehéz szót érteni.

Akár a központi apparátusban, akár a helyi önkormányzatokban helyezkednek el a nemesek és patriciusok, mindenütt társadalmi érdekeiket képviselik. Társadalmi befolyásuk sokkal nagyobb mint ahogy azt az elvont »szabadság« ígézetében élő régi liberális történetírás és a Pirenne-i iskola bemutatta. Nagyobb annál is, amit kezdetben a marxista Csisztovonov feltétele-

³² Coornaert i. m. 279—280., 363—366., 441—443. l.

³³ Coornaert i. m. 91—92. l.

³⁴ Coornaert i. m. 451—452. l.

³⁵ Coornaert: L' industrie de la à Bergues-Saint-Winoc. Rennes. 1930. 46—47., 49—75. l. stb.

³⁶ Legújabbán erről F. Favresse: Comment on choisissait les jurés de métier à Bruxelles pendant le moyen age. Revue Belge 1957. N. 2. 327—392. l.

³⁷ Fris: Les idées politiques d' Olivier van Dismude, i. m. A központi hatalom szerepét e tekintetben eltúlozza Pouillet: Histoire politique interne de la Belgique. Louvain, 1879. 543—544. l.

zett.³⁸ A patriciatusnak semmi köze nincs a Pirenne-től uralkodónak feltételezett burzsoáziához. Ereje éppen a burzsoázia fejletlenségében rejtett. A korhadó feudalizmus réseiben megtalálta a maga számítását, főleg az értelmiségi, bürokratikus pályákon. A nemességhez családi és vagyoni kapcsolatok fűzték, úgy, hogy sokszor alig lehet megkülönböztetni a két elemet egymástól. A céharisztokráciához a családi kapcsolatokon túlmenően sajátos kötelek is fűzték: egy része a posztós céhekbe vetette fel magát, élvezte a céhtagsággal járó előnyöket, és a céhhierarchiában előkelő pozíciókhoz jutott. Az overste-k Gand-i példája is a már kialakult gyakorlathoz igazodott, amikor V. Károly megreformálta az itteni céheket. A centralizáció törekvései Németalföldön nem találkozhattak egy olyan születő burzsoázia és gazdaságilag aktív nemesség érdekeivel, mint amelyeneket Angliában már ebben az időben is találunk.

Össznémetalföldi viszonylatban ki kell mondanunk a tételt, hogy egy forradalmi polgári átalakulás vezető ereje nem volt adva.³⁹ Az a főleg Hond-schoote-ban és környékén lassan gyökeret eresztő manufaktúra-burzsoázia, amely tehát lényegesen különbözött a kuporgató úzsorásoktól és a kifejezett kereskedő elemektől, nagyon gyenge volt. A patriciusok és nemesek összetétele, konzervatív politikájuk a múltat lehelte, és amint ők, a kereskedő tőkésék alapvető érdekei is jól megfértek egy olyan központosító kormányzati rendszerrel, amelyet V. Károly uralma jelentett. Ugyanakkor a központi hatalommal szembeni potenciális ellenzéki álláspont is természetes velejárója volt a rétegek társadalmi alkatának, főleg ha a tradicionális viszonyok rendjét valami veszély látszott fenyegetni. Ezt mutatták a forradalom előtti városi felkelések is. Így nem véletlen az, hogy a nemesi-patriciusi rétegekből kell majd kikerülnie az eljövendő forradalmi harcok egyik legjelentősebb vezető erejének, mely csak igen korlátozott mértékben hajlandó kiállni az idegen abszolutizmus »szélsőségei« ellen. Nagy vonásokban az angol presbitériánusokkal lehet őket egybevetni. Mivel azonban a németalföldi forradalmi helyzetnek a talaján nem nőhettek ki »independensek«, azért fejlődésvonaluk is különbözött a hasonló angliai konzervatívokétól.

Amikor V. Károly lemondása után csakhamar megváltoztak az eddigi politikai körülmények, és az elégedetlenség jelei »fent« is mutatkoztak, döntően nyomta rá bélyegét az eseményekre a forradalmi burzsoázia rendkívüli gyengesége. Nemcsak Flandriában, hanem egész Németalföldön.⁴⁰

³⁸ Korábbi nézeteit korigálja: ГЕНТСКОЕ ВОССТАНИЕ 78. l.

³⁹ Az ebből származó következtetéseket csak egy nagyobb tanulmány végén lehet levonni, összefüggésben a korai polgári forradalmak még korántsem tisztázott kérdéseivel.

⁴⁰ Az Isztorija Szrenyih Vjekov II. kötete (Moszkva, 1954) bár túlozza a tőkés fejlődés elért színvonalát, elismeri, hogy csak a németalföldi burzsoázia »élenjáró része« ismerte fel osztályérdekeit (180. l.) Mi csak ezt a részt tartjuk burzsoáziának, a többi felszívódik a bürgekben, patriciusokban stb.

II. A FORRADALOM ELŐZMÉNYEI ÉS KEZDETE: A »CSODÁK ÉVE«.

A burzsoa történetírók legnagyobb része — akár nyíltan akár burkoltan — az első polgári forradalmak kitörését igyekezett az idegen hagyományokat képviselő abszolútista uralkodók tevékenységére visszavezetni. Angliai viszonylatban I. Jakab skóciai eredetét, Németalföld tekintetében pedig II. Fülöp spanyolos uralmát hangsúlyozták mint az összeütközést megmagyarázó körülményt. Főleg az oranzsista irodalom látta és látja a felkelés legfőbb okát Fülöp bigott, türelmetlen magatartásában.¹ De a leghiggadtabb liberális álláspontok is kiemelik, hogy egy világosabb fejű király a németalföldi főúri ellenzékben megteremthette volna ottani uralmának szilárd pilléreit.²

Nem gyengébb az ellenfél, a katolikus történetírók hangja sem, akik Orániai Vilmos káros ambícióiban látják minden baj forrását. J. David már a múlt század közepén félreérthetetlenül fogalmazott: »Ennek a katasztrófális forradalomnak a főoka egyetlen embernek, Nassaui Vilmosnak, Orange fejedelemnek, melléknévén a Hallgatagnak az ambíciója volt. Az eretnokség, Fülöp király politikája csak másodrendű okok voltak.«³ A sok felhasználható hasonló nézet közül talán azért látszott érdemesnek éppen őt idézni, mert Fülöp uralmi módszereit legalább mellékes tényezőként megemlíti. II. Fülöp legújabb apológusai, a német Pfandl, az amerikai Walsh, vagy a francia Louis Bertrand egyértelműen ellenfeleit marasztalják el, és őt a katolicizmus és abszolútizmus gáncsnélküli lovagjaként ábrázolják.⁴ Kevésbé lep meg ez bennünket, ha a fasiszmus akkori szellemi befolyását is számba vesszük.

Sokkal feltűnőbb, hogy a modern holland szociáldemokrata történetírás is szinte egyértelműen a II. Fülöp-féle abszolútizmus haladó történelmi szerepe mellett foglal állást. Abban a vitában, mely 1955—56-ban a katolikus Rogier és a szocialista Enno van Gelder között folyt a németalföldi forradalom jellegéről, az utóbbi elítélte az ösztönös tömegmozgalmakat azzal az abszolútizmussal szemben, mely mögött a távoli jövőben az alkotmányos liberális monarchia körvonalai rajzolódnak ki. Az ellenállás (elsősorban az 1572—76-os időszakról beszél) szerinte az elégedetlen nemesek, partikularista polgárok önző és reakciós érdekeit fejezte ki, és a tömegek vad dühére alapozódott, ugyanúgy mint a második világháború ellenállóinak mozgalma, nélkülözött minden határozott célkitűzést.⁵ Ha el is tekintünk attól a könnyedségtől, mellyel az antifasiszta ellenállás holland mártírjait és hőseit a mai holland történetírók egyike-másika a pozitív eszmények hiányával vádolja

¹ Újabbán pl. C. J. Cadoux: Philip of Spain and the Netherlands, an essay on moral judgements in history. London 1947. A liberális történetírókra J. M. Romein: Spieghel Historiaal. De geschiedschrijving over de tachtigjarige oorlog. Tijdschrift voor Geschiedenis LVI. 1941. 250—255. l.

² John de Stuers: La dynastie des Habsbourg. Genève 1942. 179. l.

³ Manuel de l'histoire de Belgique 1853. Louvain, 5. éd. 291. l. Legújabbán Cardinal Grente: Le pape des grands combats. Saint Pie V. Paris, 1956. 139. l.

⁴ Pfandl: Philipp II. Gemälde eines Lebens und einer Zeit. München 1938. Walsh: Philip II. London 1937. Az apologetikus történeti irodalomról Lapeyre: Autour de Philippe II. Bulletin Hispanique LIX. N. 2. 1957. 153—156. l.

⁵ Het karakter van den opstand tegen Philips II. Bijdragen Geschied. Nederl. X. 1955/56 58. és köv. 1., Rogier uo. 293—248. l. Gelder válasza: Bijdragen XI. 1956, 103—106. l. Itt kell megköszönnöm Mr Van den Tex információját, mely megerősíti, hogy a katolikus és szocialista felfogás között semmi lényeges különbség nincs, mindkettő az osztályharc merev tagadására épül.

meg, kitűnik, hogy minden, az abszolútizmus szerepének kedvező színben való feltüntetésére irányuló burzsoa (és ezzel csaknem egynemű szociáldemokrata) történetírói tendencia a németalföldi szabadságharc polgári forradalmi jellegének tagadásához vezet. Rogier határozottan ki is jelenti, hogy a felkelést a régi privilégiumok védelmében kibontakozó konzervatív mozgalomnak tartja.⁶ Nem kevésbé helytelen és veszélyes ez a felfogás, mint a liberális történészeké, akik a nemeset és patriciust átkeresztelik burzsoává és a legkonzervatívabb tényezőket is a szabadság bajnokaivá avatják. Hogy mennyire kezd divat lenni a Fülöp-féle abszolútizmus tudományos rehabilitálása, mutatja Lapeyre állásfoglalása, aki a Fülöp-apologetikával szemben ugyan igyekszik hangsúlyozni, hogy a spanyol uralkodó nem volt az az eszményi katolikus és abszolútista király, mint aminek ábrázolják, de spanyol vonatkozásban a Communerok-felkelést egyértelműen retrográdnak jellemzi a haladó erőt képviselő központi hatalommal szemben.⁷

A liberális oranzsista történetírók kedvelt módszere az, hogy összevetik V. Károly és II. Fülöp egyéniségét, kihangsúlyozva az előbbi hajlékonyabb, nagyvonalúbb magatartását és azt, hogy a Gand-i születésű, flamandul beszélő császár közelebb állott Németalföldhöz mint a merev, Spanyolországból alig kizördülő fia, akinek nem volt érzéke a németalföldi tradíciók és sajátosságok iránt. A hagyományos, a népben is élő kép sokkal kedvezőbb V. Károlyról, mint a vérszívó, kegyetlen, elnyomó zsarnokként ábrázolt Fülöpről. Ennek az összképnek a végső, irodalmi kialakításához nagymértékben járultak hozzá Schiller és De Coster művei. A történet kutatója előtt ismeretes az a törvényszerűség, hogy a középkori társadalomban a néptömegek általában az elégedetlenek minden szenvedés, illetve sérelem okát egy személyben vagy a felelősek egyes csoportjaiban igyekeznek perszonalifikálni, és nem ismervén fel bajaik objektív alapját, e szubjektív pontokba fogóznak bele, ezeken töltik ki minden dühüket. Ilyen történelmi céltábla lett II. Fülöp személye is, aki egyéni tulajdonságai és a spanyol abszolútizmus uralmi rendszerének idegensége miatt különösen megfelelő lett arra a szerepre, melyet a németalföldi nép képzeletében kapott.

Pedig ha csupán a legdurvább tények vonalán mérjük le az apa és a fia uralmát, akkor sem tehetünk lényeges különbséget a kettő között a Németalföldre nehezedő nyomás tekintetében. A forradalom kitörése előtt nem fűződik Fülöp nevéhez egy olyan kegyetlen megtorlás, amelyet V. Károly szülővárosával, Gand-dal szemben a felkelés leverése után alkalmazott. Az inkvizíció egyáltalán nem szedett több áldozatot Fülöp éveiben mint atyja uralma idején. Sőt spanyolországi viszonylatban lényegesen az ő javára tolodott el az arány. Míg az élve elégetettek száma V. Károly uralmának 39 esztendeje alatt 9919 volt, addig II. Fülöp kormányzatának 41 évében csupán 3990.⁸ Ami a németalföldi társadalom feszültségét illeti, a belső ellentétek már V. Károly alatt is forradalmi helyzetet érleltek ki a legfejlettebb tartományok városi és falusi tömegeiben. Ennek külső jelét, a lakosság rendkívül nagy

⁶ Bijdragen XI. 238—248. 1.

⁷ Autor de Philippe II. Bulletin Hispanique 1957. 170. 1.

⁸ Llorente-Gallois: A spanyol inquisitio története. Lipcse, 1863. Második rész 102—103. 1. (a statisztikai összeállításból átszámítva). Arról hogy nem helyes V. Károly engedékenységéről beszélni, *Halkin*: La Réforme en Belgique sous Charles—Quint. 1957.

fogékonyágát az anabaptizmus és a luteránizmus iránt már a válságos 1533—34-es években többen észrevették. A mi Oláh Miklósunk, Magyarországi Mária jobbkeze Németalföldön a münsteri felkelés leírásánál határozottan szögezi le, hogy ha a felkelők győznek, az összes tartományok könnyen behódolnak az eretnokség előtt.⁹ Ha mégis azt a többletet meg akarjuk határozni, ami vallásellentétek terén II. Fülöp uralma éveiben jelentkezik, akkor nem annyira az elnyomógépezet működésének változásaiban kell keresni a konfliktus gyors közeledésének okaikat, mint inkább a forradalmasodó erők megnövekedett egyházi-vallási szervezettségében. Maga II. Fülöp trónralépése után, mindjárt 1555-ben szembe találta magát IV. Pál pápa ellenséges politikájával, mely ekkor a farncia királyhoz sőt a törökhöz való közeledés jeleit mutatta, a kiközösített spanyol király elszigetelésére. 1556-ban egy rövid fegyveres összecsapás is lezajlott a pápa és Fülöp között, melyben Alba herceg vezette a spanyol sereget. Pius csak 1559-ben függesztette fel a kiátkozást.¹⁰ Mindez értetvé teszi, hogy Fülöp hosszú ideig nem helyezkedett az éppen ekkor üléső tridentei zsinat határozatainak platformjára, és Németalföldön is csak annak befejezése után szerzett érvényt szellemüknek. Hogy 1561-ben mégis végigvonult Dél-Flandriában a forradalom első előzele, kitörték az első felkelések a »plakátok« és az inkvizíció uralma ellen, azt elsősorban a kálvinizmus németalföldi elterjedésének, legkevésbé az elnyomás megerősödésének kell tulajdonítani.

A reformáció története a déli tartományokban ma még nem egy ponton megoldatlan kérdéseket vet fel. Németalföldön, a középkori városi eretnokség klasszikus hazájában jól elő volt készítve a reformáció talaja. Flandriai viszonylatban különösen kiemelkedik a béguard eretnekek szerepe, akik jól szervezett közösségeikben nemcsak az újszövetséget olvasták, hanem dolgoztak is. A misztikusok (Ruysbroock, Groot stb.) mellett főleg a retorikusok és humanisták társaságait lehet az előkészítők közül megemlíteni. Fontos tény, hogy a szentháromságtagadók már Luther fellépése előtt kihívták maguk ellen a hatóság bosszúját, üldözték őket Gand-ban, Bruges-en, Bruxellesben és Anvers-ben.¹¹ Ezért csak a fejlődés általános menetére fogadható el Halkin legújabb művének a korszakosítása, mely három nagy hullámot állapít meg a dél-németalföldi reformáció történetében. Az első a lutheranizmus volt, főleg az Anvers-i augustinusok és a Hanza-kereskedők között terjedt el, de csakhamar Bruges-ben és másutt is »plakátokat« adtak ki az új vallás hívói ellen. A lutheranizmus elterjesztésének egyik legnagyobb eredménye volt az újszövetség flamand nyelvre való lefordítása Martin de Smet által. A 20-as évek végén feltűntek az anabaptisták közösségei is, és az ellenük folytatott harc háttérbe szorította a lutheránusok üldözését.

Az anabaptizmus dél-németalföldi tűzhelyei a hanyatló nagyvárosok voltak. Ezek elnyomorodott, munkanélküli plebejusai fűzték a legnagyobb várokozást a Melchior Hoffmann által megjelölt 1533-as évhez, melyben az isteni akarat szerint a fennálló társadalomnak el kell pusztulnia. A melchiorizmusnak Jan Matthijs de Harlem és Leydeni János adtak forradalmi tartalmat, mely lángra lobbantotta az amsterdami és münsteri felkelést, a kommuniz-

⁹ *Ipolyi Arnold*: Nicolai Oláh Codex Epistolaris. Budapest 1876. 239. 1.

¹⁰ *Altamira*: Historia de España III. 69—71. 1.

¹¹ *R. Collinet*: La réformation en Belgique au XVIe siècle. Verviers, 1947. 47. 1.

mus e nagyszerű előiskoláját.¹² A déli tartományok anabaptizmusa nem vált az osztályharc ilyen fényes megnyilvánulásának eszközévé, csakhamar megtagadta forradalmi eredetét. II. Fülöp uralmának kezdetén a mennoniták irányzata irtózott minden erőszaktól és a miszticizmusban oldódott fel. A forradalom kitörésekor a mennoniták élesen elhatárolták magukat a képrombolóktól. Minthogy azonban az 1530-as évek mozgalmi nem kis nyomot hagytak, őket is üldözték.¹³ Az üldözöttek zöme a nagyvárosokból került ki. A XVI. században Gand-ban az áldozatok 57,8%-a, Burges-ben 67%-a, Courtrai-ben 60%-a anabaptista volt.¹⁴

Nem annyira a nagy központokban, mint inkább Dél-Flandria vidéki posztóhelységek az iparban foglalkoztatott tömegei között kezdett terjedni a kálvinizmus a század 40-es éveiben. Pirenne-nek azt az állítását, hogy a vallonok között gyenge volt a reformáció ereje, Halkin meggyőzően cáfolta meg.¹⁵ Általában nem nehéz észrevenni Flandria, Hainaut, Artois draperie rurale-ja és a kálvinizmus elterjedése közti összefüggéseket, és az is könnyen megérthető, hogy Anvers miért lett a kálvinizmus szellemi központja.¹⁶ Nem véletlen az, hogy Bergues-Saint-Winoc-ban a lakosság túlnyomó többsége katolikus volt, és csak 7–8%-a reformált, ugyanakkor viszont a közelükben levő Hondschoote munkásainak nagy része hajlott a kálvinizmus felé. Itt a forradalom előtti években a lakosság 90%-a nem végzett húsvéti gyónást és áldozást, 500–600-at is csak kényszerrel lehetett erre rávenni.¹⁷ 1562-ben 64 személyt ítéltek el vallási okok miatt. Anabaptisták itt alig voltak, a kálvinisták voltak túlsúlyban, akik egy korabeli megfigyelés szerint a legszegényebb, legtudatlanabb elemek közül kerültek ki (»la pluspart povres gens idiots ne schachans lire ne scripre«). A gyapjúfésűlők, sayetteur-ök ekkor más csoportokba szerveződve támadták meg a Hondschoote környéki kereskedőket. Egy sayetteur 1556-ban így fejezte ki érzelmeit a tizedszedők előtt: »az kellene nemsokára, hogy a szegények fosztogatni menjenek a gazdagokhoz.« Különösebb szervezettségről, sőt érettebb osztályszolidaritásról nem lehet beszélni e munkásoknál, legfeljebb egyéni esetekben láthatunk erre való ösztönös törekvéseket. Így pl. amikor 1561-ben az egyik kallózómunkás a társát bántalmazta, ezt azzal okolta meg, hogy az olcsó bérért egy angolnak dolgozik, és ezzel lenyomja mások bérét. A Hondschoote-i kálvinisták a többiekhez hasonlóan, azzal vélték megoldhatni a társadalmi kérdéseket, hogy mindenki átér az ő hitükre.¹⁸

¹² Még ma is legjobb elemzés *Kautskytól* (A szocializmus előfutárai). *Pirenne* is elismeri, hogy a vallási kérdés itt társadalmi kérdéssé vált: *Histoire de Belgique* III. 360. l.

¹³ A. L. E. *Verheyden*: Les anabaptistes dans les Pays-Bas méridionaux au début du règne de Philippe II. (1555–1567) *Annales du 35e congrès de la Fédération historique et archéologique de Belgique*, fasc. IV.; Courtrai 1953. 477–491. l. Legújabbban az angol szintézis: *The New Cambridge Modern History* II. 1958. 119–133. l.

¹⁴ *Verheyden*: Aard en karakter der XVIe eeuwse vervolgingen, bijzonder in de Zuidelijke Nederlanden. Uo. (*Annales* etc.) 493–505. l. V. Károly idején mintegy 1000 anabaptista lett az inkvizíció áldozata, vö. *Halkin*: La Réforme en Belgique. Gandban erős volt a loisizmus anabaptista irányzata (Eloi Pruiustinck). Az északi tartományokban a joristák (Joris tanítványai) működtek.

¹⁵ La Réforme en Belgique sous Charles-Quint.

¹⁶ Erről Baie és Tawney idézett művei.

¹⁷ *Coornaert*: La draperie-sayetterie d'Hondschoote, 419. l.

¹⁸ *Coornaert* i. m. 428–431. old.

A pauperek és munkások álláspontja a vallási kérdésekben egy olyan türelmetlenséggel jellemezhető, mely a katolikus egyház uralmának megszüntetésére és a kálvinizmus általános vezető szerepének elérésére irányul. Sokkal mérsékeltőbbek voltak az új valláshoz csatlakozó gazdagabb drapier-ek, kereskedők és patriciusok. Ezek az elemek az egyes városok, tartományok élén elfoglalt pozíciójuk megerősítését várták a kálvini egyháztól, mely a gazdag világiaknak jelentős befolyást biztosít a vallási ügyekben. A forradalom tüzeben létrejött konzisztóriumokról a jezsuita Strada találoán jegyezte meg, hogy ezek a senatussal és a coetusszal mintegy »eretnek köztársaságokat« képeznek.¹⁹ A kálvinizmusnak e vonását sietve igyekezett kihasználni a notable-partikularizmus.

Az állam a kálvinizmusban rejlő veszélyt hamar felismerte és az inkvizíció segítségével megindította ellene az irtó hadjáratot. 1546-ban olyan rendelkezés látott napvilágot, mely a vallási ügyekben hozott ítéleteket a tartományi igazságügyi tanácsok jóváhagyásától tette függővé, ezzel közvetlenül a központi hatalom jogkörébe került a vallási represszió. Flandriában a központi hatalom szervei mellett a helyi vezetőségek is kivették részüket az eretnekek üldözésében, melyben élen járt az inkvizíció a hírhedt Titelmans vezetésével. A munkamegosztást jól mutatja az a néhány oklevél, mely Berges-Sain-Winoc eretnekei ellen a forradalom előtti években foganatosított rendszabályokról szól. A Conseil de Flandre II. Fülöpnek azt a rendelkezését ajánlja nyomatékosan a város magistratusának figyelmébe, mely a »plakátok« megtartására kötelez. Margit kormányzó-helytartó a francia hugenották fertőző tevékenysége, könyveik ellen intézkedik. Titelmans egyes elfogott eretnekekről ír Bergues hatóságainak, meglehetősen utasító hangnemben. Az egyik városkapitány francia eretnekek mozgolódásáról értesíti őket. Maga a magistratus nyomozással, kivizsgálásokkal van elfoglalva, a tartományi kormányzó, Lamoral Egmont pedig ösztönzi, bátorítja a városi vezetőket tevékenységükben.²⁰

Az 50-es esztendőekben jelentőssé vált az emigráció, mely főleg Anglia és Észak-Németország felé irányult. Angliában a kálvinista közösséget Jean van Uutenhove szervezte meg, és élénk kapcsolatot tartott fenn a flandriai hit-társakkal.²¹ Az emigránsok németországi menedékhelye Pfalz volt, ahol maga a fejedelem, Johann Casimir vette őket pártfogásába. Franciaországban nem számíthattak hivatalos támogatásra, de az az ideológiai segítség és bátorítás, melyet elsősorban a határtartományok protestánsai a francia hugenottáktól kaptak, jelentőségében felülmúlta az angliait és németországit, főként az 1562-es Vassy-i mézszárlás után, mely radikalizálta a francia hugenotta táborát. A francia kálvinista prédikátorok szervező szerepe nem kis mértékben járult hozzá, hogy a regionális szinodusok hálózata kezdett kiépülni Németalföldön is.²²

Kálvin tanítványa, Guy de Bray alkotta meg a Confessio Belgica-t, mely 1563-ban nyert elfogadást. Hitelvek szempontjából nem volt meg mégsem a

¹⁹ De bello Belgico, i. kiadás 161. l.

²⁰ E. de Coussemer: Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime 1560—1570. Bruges, 1876. III. 67—80. l.

²¹ Az itteni emigránsok tevékenységére Pierre Heuzeck vallomása: Coussemer i. m. I. 346—354. l.

²² Collinet: La réformation en Belgique au XVIe siècle. 76. l. Alapvető munka: Brandt, Histoire der Reformatie. 1704.

teljes egység, a luteránizmus és kálvinizmus különösen az egyszerű hívők tudatában egy ideig nem vált élesen ketté. Nagy jelentősége volt a heidelbergi katekizmus és a zsoltárok flamand nyelvre való lefordításának. Mindkettő Pierre Dathenus nevéhez fűződik, aki a flandriai reformáció egyik legjelentősebb alakja volt.

Dathenus pályája jellegzetes: 19 éves korában tért át, miután előzőleg Ypres-ben karmelita szerzetes volt. Angliába menekült, ahol egy apácát vett el feleségül. Mikor Stuart Mária trónra került, az ottani reakció működésétől megijedve visszatért Flandriába. Ypres, Bengues, Neuve-Église volt prédikátori működésének színtere.²³ A prédikátorok igen jelentős százalékban a szerzetesek közül kerültek ki, ami egyrészt az egyházon belüli elégedetlenséggel másrészt azzal függ össze, hogy a prédikátori tevékenységhez megfelelő intellektuális színvonal volt szükséges, melyet a szerzetesrendeken keresztül az egyszerűbb emberek gyermekei is elérhettek. Jean Ballin Clairmarais-i szerzetes 1586-ban összeírta a kiemelkedő szerepet játszott prédikátorok névsorát. A 39 személy közül 9 szerzetes, 1 plébános volt. Az aposztaták után következtek a takácsok, kiknek száma 7, a többiek között van még néhány iparos, 1 posztókereskedő, 2 paraszt, soknak a származása ismeretlen.²⁴ Guillaume Damman Hondschoote-i prédikátor, aki szintén katolikus papból lett prédikátorrá, költeményeket is írt, hogy híveit ezekkel lelkesítse az istentiszteleten.²⁵

A prédikátorok agitációja természetesen elsősorban a katolikus egyház, a pápa ellen irányult, de a spanyolok »zsarnoksága« sem hiányzott a szótárukából. A legszegényebb tömegek társadalmi törekvéseit ugyan nem fogalmazták meg, de maga az uralkodó, visszaéléseket elkövető, szipolyozó egyház elleni szenvedélyes kiállás is elégséges volt a hívők megragadásához. Amint Strada írja, legfőképpen a római egyház ellen irányuló gúny vonzotta az embereket a vallási összejövetelekre. Ezeket kereszteltek, házasságot is szolgáltatottak a prédikátorok.²⁶ A prédikációk, istentiszteletek titkosak voltak, főleg a forradalom előtti időben már fegyveresen jelentek meg a hívők tömegei az elhagyott helyeken, erdőkben. Ez a »zöld egyház« komoly fenyegetést jelentett nemcsak a katolikus papságra, hanem a meglevő társadalmi viszonyokra is.

Egyelőre nem volt szó arról, hogy a »szektások« (sectaires) az uralkodó osztály egésze ellen fordultak volna. Sőt éppen az az egyik legdöntőbb mozzanat a forradalom érlelődésében, hogy a nemesség bizonyos csoportjai, egyedei maguk is rokonszenveznek az üldözött »eretnekekkel«, vagy esetleg a reformáció híveivé szegődnek. Nem térhetünk ki részletesen a nemeseknek a reformációban játszott szerepére, mely ha titkos vallási tevékenységhez fűződik, főleg abban áll, hogy védelmet igyekszenek nyújtani üldözött hittársaiknak. Sokkal fontosabb ennél az, hogy társadalmi törekvéseik legközvetlenebb programpontja, az egyház elleni támadás egybeesett a reformáltak tevékenységének irányával. Van olyan nemes, akit műveltsége, erasmista beállítottsága fordít szembe a »plakátok« embertelenségeivel. Ilyen az az Escobeque, akit

²³ Coussemaker: *Troubles religieux* II. 45—47. 1.

²⁴ *Frere Jean Ballin*: *Recueil de ce qui est advenu plus digne de mémoire depuis l'an de salut 1576 jusques à l'an 1586*. Coussemaker i. m. I. 340—345. 1.

²⁵ Coussemaker i. m. IV. 37—38. 1.

²⁶ *De bello Belgico* (1651), 136. 1.

az ókori idők (főleg Lukianos) és Erazmus mellett Rabelais beható tanulmányozása vezet el a pápa elleni kiálláshoz sőt a király bírálatahoz. Ő lesz az, aki a forradalom eseményei alatt pártját fogja a képprombolók kérésének, mely arra irányul, hogy Armentières-ben legyen szabad a kálvinista vallást gyakorolni. Teszi ezt Egmonttal szemben, a vallásközömbösség álláspontján.²⁷ Ámde ez az álláspont inkább kivétel, legfeljebb egy vékony vezető csoportra lesz majd jellemző a forradalom során. A nemesség többségét más erők mozgatták.

Bodoaro velencei követ 1557-es jelentésében elmondja, hogy noha általában a hideg éghajlat féltékenne teszi az embereket, a németalföldi eretnekek haláltmegvető bátorsággal dacolnak a veszélyekkel. Nagy az ellentét a szegény és gazdag állapota között: »a nép szegény és nyomorult, de a kissé feljebb álló osztály árukban gazdag, jobban talán mint bárki Nyugaton.«²⁸ A kereskedőkről és nem a nemesekről van szó. Az utána következő követ, Suriano 1559-ben a nápolyi spanyol uralomról beszélve, rámutat a spanyol rendszer azon sajátosságára, hogy az igazságszolgáltatásban nem tesz különbséget nemes és nem nemes között, »úgy cselekedve mint a törökök, akik egyformán rabszolgaként kezelik minden alattvalójukat.« Ehhez hozzátesz néhány németalföldi megfigyelést: V. Károly néhány év alatt 29 millió aranyat húzott Németalföldből, Fülöp pedig a jelenlegi háborúját fedezi nagyrészt e tartományokból. De ehhez egy fontos tényezőt kell csatolni: a flamand lovasság a világ legjobb lovassága, mely sűrű soraival nagy átütőerőt képvisel az ütközetekben.²⁹ Az élesszemű követek a németalföldi nemesség politikai állásfoglalásában éppen ezekben az esztendőekben megérlelődött fordulatnak több tényezőjét észrevették.

Az egyik legfőbb körülményt, a nemesség anyagi helyzetének romlását, az eladósodást a legtöbb történetíró kihangsúlyozta, főleg a fényűzéssel, dorbézolásokkal való kapcsolatában.³⁰ A nemesség tömegeinél főképpen az jön számításba, hogy az »árforradalom« a pénzjáradék értékét lecsökkentette, a nemesek jövedelmét megapasztotta, ami eladósodáshoz, deposszedálódáshoz, a nemesség általános nyugat-európai gazdasági válságához vezetett.³¹ Ennek következményeit érzékelhetővé tette az 1557-es gazdasági depresszió Németalföldön, mely a baltikumi gabonakereskedelem zavarain túlmenően a rossz természettel, járvánnyal stb. volt összefüggésben.³² Ilyen helyzetben a németalföldi nemesség egyre növekvő étvágygal tekintett a jól jövedelmező egyházi, főleg kolostori birtokokra, melyek szekularizációjára ekkor már több ország példája bátorította.

²⁷ *Coussemaker* i. m. II. 214—217. l.

²⁸ *Gachard*: Relations des ambassadeurs vénitiens sur Charles-Quint et Philippe II. Bruxelles-Gand-Leipzig. 1856. 79., 82. l.

²⁹ *Gachard*: Relations... 101—115. l.

³⁰ *J. L. Motley*: The rise of the dutch republic I., ennek alapján a liberális felfogást átlagos szinten kifejező *Marczali Henrik*: A reformáció kora, 84. és köv. l.

³¹ Legjobban ábrázolja francia vonatkozásban *H. Hauser*: La prépondérance espagnole (1559—1660). Peuples et civilisations IX. Paris 1933. 203. l. stb. Vö. még *Haussherr*, *Heaton* összefoglaló műveit valamint *Wittman Tibor*: Az »árforradalom« stb.

³² *Friis* (A): The two crises in the Netherlands in 1557. Scandinavian economic hist. review I. 1953. 193—241. l. A pénzügyi zavarokat hangsúlyozza *New Cambridge Modern History* II. 68—69. l. Vö. még *Kuttner*: Het hongerjaar 1566. Amsterdam 1949. Kritikája: *Revue Belge* XXIX. N. 2—3. 596—599 l.

Ezen általános okokon kívül különleges körülmények járultak hozzá a nemesség helyzetének rosszabbodásához. 1557-ben a Spanyolország és Franciaország közti háború kiújult, Dél-Flandria és Észak-Franciaország vált a harcok színterévé. II. Fülöp serege St. Quentinben győzelmet aratott a franciák ellen, amit nem kis részben köszönhetett a németalföldi csapattestek, a nemesi bande d'ordonnance-ok közreműködésének. E harcokban kiemelkedő szerepet töltött be Lamoral Egmont gróf. A franciák Guise fővezérége alatt kiköszörltek a csorbát, és csakhamar békekötésre kényszerítették Fülöpöt. Az 1559-es Cateau—Cambrésis-i béke véget vetett az évtizedek óta folyó francia—spanyol ellenségeskedéseknek. Az ezekben érdekelt, belőlük előnyöket élvező németalföldi csapatokat feloszlatták, annál is inkább mert az állam is ekkor már el volt adósodva. A spanyol államadósság 1563-ban felülmúlta a 60 milliót.³³ Ilyen körülmények között nem volt szükség többé a németalföldi nemesség katonai tevékenységére, ami azt jelentette, hogy sok nemes vesztette el foglalkozását és megélhetésének egyik fő forrását. Ugyanakkor sértette őket, hogy a harcok befejeztével spanyol katonaság maradt az országban.

Az elégedetlenség első jelei az 1559-es országos rendi gyűlésen kerültek felszínre. Részt vett ezen maga II. Fülöp is, hogy féltéstverét, Parmai Margitot beiktassa a helytartói tisztségbe. Meglepte a királyt az a hang, mellyel a rendek egy része tiltakozott a vallásüldözés és az idegen csapatok benttartózkodása ellen. Fülöp az ellenzék magatartásáért Oraniai Vilmost okolta, amiben nem sokat tévedett. Valóban ekkor még a nemesi ellenzék fő tényezője az udvari nemesség volt, mely kiesett abból a vezető szerepből, melyet V. Károly uralma idején nemcsak Németalföldön hanem a német birodalomban sőt Spanyolországban is játszott. Az új Conseil d'Étatban is a vezetés a besançon-i születésű Granvella püspök kezébe került, aki Vigliussal és Barlaumonttal együtt amolyan titkos tanácsot, a Consulta-t alkotta. A másik két tag volt Oraniai Vilmos, Lamoral Egmont, akik a vezető pozíciókból kiszoruló, eladósodott udvari nemesség elégedetlenkedésének voltak a kifejezői. Oraniai Vilmos, aki családja németországi nassaui birtokán született, öröklés útján jutott németalföldi birtokokhoz Hollandban és Brabantban, majd ezekhez jöttek a Chalons-i és Orange-i franciaországi birtoktestek. Fiatal korában Magyarországi Mária Bruxelles-i udvarában nevelkedett, ezután V. Károly mellett teljesített katonai és diplomáciai szolgálatot, aki melegen ajánlotta őt fia figyelmébe. Oraniai Vilmost első felesége Egmonttal hozta rokonságba, másodsorú 1561-ben nősült, a szász fejedelem unokahúgát vette el feleségül, meglehetősen nagy hozománnyal. Erre szükség is volt, mert ha adósságai nem is rugtak 900 000 forintra, amennyire Granvella becsülte, de több volt a sajátmaga által bevalólt 150 000-nél. Nemcsak ez, hanem egyéniségének egyes kiváló vonásai, mindenekelőtt nagy becsvágya predestinálta arra, hogy a kibontakozó ellenzék hangadó személyiségévé váljék.³⁴ Az Államtanácsban viselt tisztségén kívül

³³ R. Ehrenberg: Das Zeitalter der Fugger. II. 1896. Jena. 183. l.

³⁴ Számos életrajza közül: Heyck: Wilhelm von Oranien und die Entstehung der freien Niederlande. Briefeld—Lepzig. 1908. (legfőbb erénye a szép képanyag), Werner Schendell: Wilhelm von Oranien. Weimar 1935. I—II. fejezetek, Wedgwood: William the Silent, Henriette L.—T. Beaufort: Wilhelm von Oranien (1956), Marion E. Grew: The house of Orange (1947), Van Schelven: Willem van Oranje (1933). Az arisztokrata ellenzék tevékenységére jó összefoglalások: Forneron: Histoire de Philippe II. I—II. Paris 1881. és William H. Prescott: History of the reign of Philip the second, king of Spain. London 1868. I—II.

Fülöp ráruházta Holland, Zeeland és Nyugat-Friesland kormányzóságát. Egmont is ekkor, 1559-ben lett Flandria és Artois kormányzója.

A király ígéretet tett a spanyol katonák kivonására és elhagyta az országot. Az a tény, hogy csak több mint egy évvel az ígéret után vonultak ki a spanyolok, ingerültséget keltett Németalföldön. Nagymértékben fokozta ezt az 1561-ben bevezetett egyházszerkezeti reform, mely a meglévő 4 püspökség mellé 13 újnak a felállítását eredményezte.³⁵ Az, hogy az új szervezet élére Granvella került bíborosi minőségben, elsősorban az arisztokraták ellenzék hangulatát forrósította, de az a tény, hogy az átszervezés az apátságok jövedelmének az új püspökségek számára való lefoglalását eredményezte, elégedetlenséget szült a nemesek körében is, akik gazdasági szálakkal kapcsolódtak az apátságokhoz, gyermekeiket ezekben neveltették. Maga a papság is felháborodott, annál is inkább mivel az apátságok rendi képviselőit az új püspökségek kapták. A Tridentinum előtti állapotokat tükröző németalföldi egyház egyszerű papjai, szerzetesei féltek attól, hogy spanyol módra a központi államhatalom közvetlen befolyást nyer az egyház irányításában és az inkvizíció útján gúzsba köti az ő életüket is. Figyelembe kell venni, hogy a XVI. század első felében az egyházon belül erősödött a későbbi janzenizmus egyik előfutára, az augustinizmus irányzata, melynek Baius volt a fő képviselője.³⁶

Az arisztokratikus és nemesi ellenzék 1562-ben, a franciaországi vallásháborúk kezdetekor hangolódott össze, amikor Orániai Vilmosék az Államtanácsban latba vetették erejüket a franciaországi katolikusok megsegítésére tervezett beavatkozás megghiúsítására, sürgetve az États-Généraux összehívását, mely hivatva van dönteni a kérdésben. Jellemző a társadalmi feszültségre, hogy Granvella azzal a megokolással szállt szembe a rendek összehívásának kívánalmával, hogy a népnek, »ennek a gonosz állatnak« a szenvedélyei így könnyen felszabadulnának.³⁷

Valóban ezekben az években már felvillantak a népharag első lángjai. 1561-ben Bailleul és Tournai vált felkelések színterévé, 1562-ben pedig Valenciennes-ben szabadították ki a posztómunkások és nők a kivégzésre vitt foglyokat, akiket eretnekség vádjával ítélték el.³⁸ Figyelemre méltó, hogy a magistratusok annyira féltek a néptől ezeken a vidékeken, hogy bizonyos elnézést tanúsítottak és szemet hunytak egyes vallási ügyekben. Meg is jegyezte Fülöp az egyik levelében: a nemesek nem mutatnak buzgóságot a vallás védelme terén, a magistratusok pedig »viszolyognak kötelességük teljesítésétől a néptől való félelmükben.«³⁹ A politikai válsagnak az uralkodó osztályon belüli elmélyülését nagy lépéssel vitte előre a következő esztendő. 1563-ban az ellenzéki arisztokrácia egységprogramot alakít ki Granvella megbuktatására, március 11-én Orániai Vilmos, Egmont és Horn az ellene való tiltakozás jeleként lemondanak az Államtanácsban viselt tisztségükről. A támadás Granvellán keresztül most már Fülöp ellen irányul. Országszerte mindenütt sokasodnak a

³⁵ Vö. *Dierick*: De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Philips II. 1559—1570. Antwerpen 1950. *Ernst Marx*: Studien zur Geschichte des niederländischen Aufstandes. Leipzig. 1902.

³⁶ *Du Chesne*: Histoire du Baianisme. Douai, 1731. Az egyházon belüli ellentétekre: New Cambridge Modern History II. (The Reformation 1520—59) 275—276. l. Vö. még: *Grente* i. m. 143—145 l.

³⁷ *Prescott*: History of the reign of Philip the second, 207. l.

³⁸ *Forneron*: Histoire de Philippe II. Vol. II. 47. l.

³⁹ Correspondance de Philippe II. I. 240. l.

bíboros elleni gyűlölet és gúny jelei, az ifjúság »akadémiai játéka« (retorikai, teológiai jellegű viták) kedvteléssel választják célpontul alakját, mely a nép szemében is az elnyomást és a vallásüldözést testesíti meg. »Nagy égés előestéjén vagyunk« — írja Fülöp egyik titkára, célozva az országos hangulatra.⁴⁰

Parmai Margit is bevallja, hogy a nemesség ellenére lehetetlen tartani Granvellát. Fülöp maga nem ragaszkodott Granvella személyéhez, kinek tulajdonképpen már az 1559-es Németalföldön való hagyása is a kegyvesztés jele volt.⁴¹ De most nem akarván az engedékenység látszatát kelteni, az 1564 januárjában Granvella elbocsátásáról való döntését nem hozta egy ideig nyilvánosságra. Ez is visszájára fordult, és csak az országos elégedetlenséget növelte. Margit volt kénytelen közbelépni, és hogy valamilyen formája legyen a dolgoknak, úgy adták tudtul a bíboros bukását, hogy hosszabb időre elutazik édesanyja meglátogatására. A hír országszerte örömet keltett, Granvella távozása az abszolutizmus meghátrálásának első jele volt, az ellenzéki arisztokraták újra elfoglalták helyüket az államtanácsban. Az első vereség hatására Fülöp feltette magának a kérdést: miért van az, hogy atyját tisztelték, őt pedig már nem, amikor semmi újat nem kényszerített Németalföldre? »Mindennek amit tettem atyám nyomdokain jártam, akinek az uralma alatt Németalföld népe — meg kell hagyni — meglehetősen és boldagan élt. Ami az Inkvizíciót illeti, bármit is mond a nép róla, semmi új dolgot nem kíséreltem meg.«⁴² A király nem érti, hogy a körülmények változtak meg.

Valóban nem sok ítélet történt 1564-ben vallási ügyekben, mégis Bruges-ben, Bruxelles-ben a tömeg betört a börtönbe, Anvers-ben pedig tettelesen kelt a védelmére egy elítélt volt szerzetesnek. A feszült légkörben Margit igyekezett Oraniai Vilmosék álláspontjához közeledni, hogy őket megnyerve erősítse meg pozícióit. Éppen ezért helyeselte tervüket, hogy a főhatalom kerüljön az Államtanács kezébe, melyen belül most már érvényesült befolyásuk. A rendi gyűlés összehívását is helyeselte a megszorult helytartó. Ekkor jött közbe az egész folyamatot megakadályozó királyi rendelet, mely előírta a tridenti zsinat határozatainak megvalósítását Németalföldön. Újra forrósodott a hangulat, a papság immunitásainak védelmére gondolt. Oraniai Vilmos az Államtanácsban szólalt fel az uralkodó által gyakorolt lelkiismereti kényszer ellen, Egmont pedig személyesen indult Fülöphöz, hogy meggyőzze eljárása helytelenségéről. A király véglegesen döntött a kemény kéz politikája mellett és 1565-ös segoviaai levelében mind a »plakátokat« mind az inkvizíció intézkedéseit igazságosaknak nyilvánította.

Ebben a helyzetben mozdult meg a kálvínista nemesség. A Bruxelles-ben tartott üléseken kidolgozták a »Megegyezés« (Compromissum) című programjukat, mely szembefordulást hirdetett az inkvizíció gyakorlatával és a király rossz tanácsosainak politikájával, de alaphangja királyhű volt. Éles fényt vet létrejöttének történelmi körülményeire az a tétel, mely kifejezi, hogy a nemeseket komoly veszély fenyegeti a »lázadó elemek« részéről, akik a falvakban könnyen megtámadhatják házaikat. Ezek az elemek a társadalom legszegényebb rétegeiből kerülnek ki.⁴³ Amint ebből is látható, a nemesség

⁴⁰ Prescott: i. m. 218. l.

⁴¹ M. van Durme: El cardinal Granvela (1517—1588). Imperio y Revolución bajo Carlos V. y Felipe II. Barcelona 1957. Az 1953-as holland szöveg fordítása.

⁴² Prescott i. m. 226 l.

⁴³ Idézi Csisztozvonov: Niderl. burzs. revol. 51. l.

a forradalmi válság levezetésére, a kiáltó sérelmek orvoslására nem utolsó sorban azért törekedett, hogy elhárítsa az osztályérdekeit alulról veszélyeztető vihart. Ez a pont már annak a manifesztumnak a szövetségében foglalt helyét, melyet a konföderációra lépő nemesek egyenesen magának a helytartónak akartak benyújtani. A nemesi liga szervezése, bővülése gyorsan haladt előre a »Megegyezés« novemberi létrejötte után. A szervezői között előkelő szerepet játszott Oraniai Vilmos testvére, Nassaui Lajos továbbá Marnix és Brederode, aki a kismanesség körében óriási népszerűségnek örvendett. Az Államtanács egyik tagja sem volt benne a ligában, sőt maga Oraniai Vilmos egyenesen helytelenítette annak tevékenységét, amikor pedig már kénytelen volt vele számolni, igyekezett csillapító szerepet betölteni.

Így volt ez 1566 februárjában is, amikor a liga tagjai elhatározták az említett felirat elkészítését és a helytartóhoz való eljuttatását. Oraniai Vilmos, akit testvére »langymelegnek« jellemzett, sokat nyesegetett a szöveg keményebb kifejezéseiben, hogy elfogadhatóvá tegye azokat Margit számára. Az arisztokrata ellenzék, melynek politikai ideálja a Margittal való megegyezés és az Államtanács útján való kormányzás volt, a nemesek megmozdulását már soknak találta. Oraniai Vilmos, bár a királytól bizonyos engedményeket kívánt, mivel azonban előérzete a felkelés »romlásától« félt, inkább semmilyen irányban nem nyilatkozott ezekben az időkben. Így lett belőle a Hallgató (Taciurne).

Nem hallgatott a nemesi liga. Tagjai április 3-án feltűnést keltve bevonultak Bruxelles-be. Brederodet választották szószólójuknak és Margit palotájába mentek, hogy átadják követeléseiket a helytartónak, melyek között a legfőbb a rendi gyűlés összehívása volt. Ez április 5-én megtörténvén, Margit megígérte, hogy átadja kéréseiket a királynak. Mikor újabb feliratot vittek hozzá, megegyezési készségének jeleként leállította a folyamatban lévő vallási pereket. E magatartása annak a kényszerhelyzetnek volt a kifejezője, melybe őt Fülöp ingatag, határozatlan politikája juttatta: sem nem engedett a rendi szempontból jogosnak tűnő követeléseknek, sem a megkívánt anyagi és katonai segítséget nem adta meg Margitnak az ellenzék elhallgattatására. Ez utóbbira persze nem sok erkölcsi joga volt még ekkor, minthogy a nemesi liga a feltétlen királyhűség jegyében lépett fel. A nemesek magukat a király »koldusainak« nevezték, akik koldustarisznyáig húek hozzá (»fidèles au roi jusques à porter la besace«.)

1566 nyarán elérkezett az idő, amikor a »koldusok« helyébe a koldusoknak kellett lépniök, hogy átvegyék az események irányítását. Amint már leleztük, az év az áremelkedés újabb szakaszának kezdetére esett, ugyanakkor a gabona árát a Sund időleges elzárása és a spekuláció is fokozta. Az éhség megmozgatta az igazi koldusokat, a falvak és városok pauperizált tömegeit. A hegyomlás első jelei Flandriához fűződnek. Májusban megtörtént az első nyilvános kálvinista prédikáció Gand mellett, a kivezényelt katonákkal szemben a tömeg megvédte a prédikátort.⁴⁴ Különösen a déli vidékek forrongtak, de Holland és Zeeland tartomány is az erjedés központjaivá váltak. Anvers-ben mintegy 15 000 ember vitte be prédikátort lovon a városba. Margit a magistratus kérésére Oraniai Vilmost küldte Anvers-be a kedélyek lecsillapítására. A tömeg ujjongó kiáltásokkal fogadta az ellenzék vezérét, akiben szabadságá-

⁴⁴ Prescott: i. m. 263. l.

nak védelmezőjét látta. Ő azonban nem örült a népszerűség külső jeleinek, igyekezett lecsendesíteni híveit. A »szektások« a helytartó közvetlen közelében, Bruxelles-ben is felléptek, éjszakánként zsoldárt énekelve vonultak az utcára. A forradalom előszele Margitot és Oraniai Vilmost, Egmontot arra készítette, hogy közeledjenek egymáshoz. A helytartó őket küldte a Saint Trondban ülésező nemesi ligához, hogy mozgósítsa tagjait a rend fenntartására. Az egész uralkodó osztály, a megrettenés első benyomásainak hatására, kezdett tudatára ébredni a valódi helyzetnek. Akik a nemesi táborban még ekkor is radikálisabb hangot hallattak, azok is elsősorban a francia hugenották és a német protestánsok segítségére, külső támaszra, de semmiképpen nem a nép forradalmi energiáinak kihasználására gondoltak.⁴⁵ Mind az arisztokraták mind a nemesek a maguk módján engedményeket kunyeráltak a királytól, a népi elégedetlenséget legfeljebb érvként hangoztatták követeléseik alátámasztására. Ilyen úton nem érhetek célt, Fülöp a július 31-én keltezett levelében az inkvizíciót az új püspökségek kezébe adta és kategórikusan megtagadta a »plakátok« visszavonását. Itt már nem volt mit tenni a feudális ellenzéknek. A tömegek léptek a cselekvés színterére, megkezdődött a képromboló mozgalom. Az éhség éve a csodák éve lett (hongerjaar-wonderjaar).

Nyugat-Flandria déli posztós körzetében törték ki az első felkelések a Nagyboldogasszony ünnepét (aug. 15.) megelőző napokban. Strada alapján Saint Omer-t szokták emlegetni a képrombolók megmozdulása első állomásként. Valamivel északabbra húzódott a viharzóna, a városba inkább az elűzött katolikus papok menekültek, mint ahogy a Bailleul-i Szent Antal perjelségének papjai is tették. A perjel elbeszéléséből kitűnik, hogy augusztus 13-án nagyszámú gueux támadt fegyveresen a kolostorra, a képeket lerombolták, a kereszteteket összetörték, a papi ruhákat szétszaggatták, a szentségházat lábbal tiporták. A rombolás uralma nyolc hónapig tartott, »ez idő alatt a szektások és az alja nép (le bas peuple), mely nagyon elromlott, a gueux-k és az istentelenek loptak raboltak mindent, ami megtetszett nekik.«⁴⁶ Ez történt a Lys folyó mentén fekvő ipari központokban, Armentières-ben, Menin-ben stb. Hondschoote-ban augusztus 18-án a tömegek dobszóval, »őfelsége nevében« kibontott zászlókkal láttak neki a templomok feldulásához, ami mutatja, hogy a képrombolásnak korlátozottan vallási célkitűzései voltak az első időszakban, és nem irányult a király ellen. A város a forradalom egyik központja maradt, és később Alba biztosai sem merték ide betenni a lábukat.⁴⁷ Ypres-ben a feldühödött tömeg rombolásának láttán a lakosság egyrészt megdöbben, másrészt örült annak, hogy akadtak olyanok, akik megvalósítják a túlnyomó többség vágyát. Lehetséges, hogy a magistratus egy része is be volt avatva a támadás előkészítésébe.⁴⁸ Strada e megfigyelései még inkább aláhúzzák azt a források tömegeiből igazolható tény, hogy a képromboló mozgalom nem kevés külföldről jött ember műve volt. Emigránsok ugyan tértek haza, főleg a következő években, de a felkelések nagy tömegeit a németalföldi társadalom termelte ki és dobta harcba. Sajnálatos, hogy De Coster regénye

⁴⁵ *Strada*: De bello Belgico (1651), 138—141. l. Prescott i. m. 264—268. l.

⁴⁶ *Coussemaker*: Troubles religieux I. 227—229. l.

⁴⁷ *Coornaert*: La draperie-sayerie de Hondschoote, 419—420. l. *Coussemaker* i. m. IV. 15—16. l.: a város »koldusai« 29 szomszédos helységben végeztek képrombolást.

⁴⁸ *Strada* i. m. 143. l.

nyomán a képromboló forradalom import jellegéről szóló felfogás került be-
le a szépirodalomba.⁴⁹

A felkelések, megmozdulások Flandriából csakhamar kiterjedtek több más
tartományra, elsősorban azokra melyek iparilag fejlettek voltak (Brabant,
Holland, Utrecht, Zeeland, Artois egy része). Az ipari körzetek munkásai, el-
szegényedő mesterei, a városok pelebejusai képezték az ikonoklaszta mozgalom
legfőbb tömegeit. A mesterüknél lakó, azok eszközeivel dolgozó házi munká-
sok, a mesterük műhelyében dolgozó és saját házukban lakó munkások, a sa-
ját házukban saját eszközeikkel dolgozó valamint a darabbér-munkások (va-
let, stickwercker), inasok azaz az előploreteriátus különböző összetevői voltak
a legforradalmibb elemek. E regisztrált munkásokkal sok szál fűzte össze
azokat a félmunkás, félparaszt tömegeket, melyek főleg a fonás révén kap-
csolódtak be az ipari tevékenységbe. Mindezek számban nem képviseltek
olyan erőt, hogy a lakosság túlnyomó többségének aktív ellenállásával szem-
ben véghezvihették volna a katolikus egyház elleni támadásokat. A liberális
történetírás igyekszik úgy feltüntetni a képrombolást, mint egy maroknyi ki-
sebbség művét, ugyanakkor éles határvonalat húz az 1566 tavaszán és
nyárelején lezajlott hatalmas vallási tömegdemonstrációk, a nyilvános prédí-
kációk és a képrombolók között: »a tömeges mezeli prédikációk fennkölt látvá-
nyát bemocskolták a képrombolás túlkapasai« — írja Motley.⁵⁰

Ma még nem tisztázottak azok a kérdések, amelyek a képromboló mozga-
lom szociális bázisára és körére vonatkozólag felvethetők. Mindenesetre a
vizsgálódásokat külön kell a nagyvárosok, külön a falvak és kisvárosok te-
kintetében megejteni. Ami az előbbieket illeti, különösen három sajátos kö-
rűlmény veendő figyelembe. A képrombolók egyrészt élvezték az akciókba
nem bocsátkozó, de a fennálló viszonyokra mért csapásokat örömmel néző
lesüllyedő drapier-k, mesterek stb. rokonszenvét. Ezzel függhetett össze az a
tény, hogy a magistratusok a legtöbb helyen nem csináltak semmit, mintegy
semlegesként viselkedtek, sőt egyes városokban, mint pl. Amsterdam, Utrecht,
Vlissingen, Middelburg, Tournai, a magistratusokon belül voltak olyanok akik
pártját fogták a képrombolóknak. Másrészt egyes városokban a képromboló
mozgalom sokkal határozottabban túllépte a vallási kereteket, mint a falvak-
ban és kisebb helyeken. Anvers-ben a képrombolók harmadnap már a gaz-
dag kereskedők házaik is megtámadták.⁵¹ Utrechtben a képrombolók a város
és a posztóipar vezetésébe is beavatkoztak.⁵² Végül a nagyvárosokban jobban
ki kell hangsúlyozni a vagabund, lumpen elemek szerepét, mint a falvak-
ban. Azokról van szó, akik a társadalom réseiben meghúzódva napról-napra
tartották fenn magukat, és minden alkalmat felhasználtak sorsuk javítására.
Kétségtelen, hogy ezeket alig lehet megkülönböztetni társadalmilag a pauper-
ré váló kézművestől és paraszttól, de politikailag meghúzható a határ közöttük.
Ebben az irányban a történettudomány úgyszólván semmi lépést nem tett,
és maradt az a két lehetőség, hogy vagy mindenkít a csavargók közé sorol-
tak, mint tette pl. az a népellenes felfogást tükröző Heuterius, aki a latin
nyelv összes szinonimáit felhasználta a képrombolók megbélyegzésére, vagy

⁴⁹ Thyl Ulenspiegel. Budapest 1947. 231. és köv. l. A mű történeti-telenségének
bírálatát Lukács Györgynél: A történelmi regény. 182—187. l.

⁵⁰ Motley: The rise of the dutch republic. Leipzig. 1858. I. 487. l.

⁵¹ Strada i. m. 148. l.

⁵² Чистозвонов: Илл. Бурж. Рев. XVI. в. 53. l.

pedig a képrombolást mint a polgári forradalom nyitányát idealizálták.⁵³ Magától értetődően a mozgalom jelentőségén mitsem változtat az, hogy sorraiban feltűntek a naplopók, kockajátékosok vagy az utcanők. Kevésbé érthető az, hogy egyes kivételektől eltekintve a történetírók miért hallgatták el azokat a tényeket, melyeket a források mutatnak meg a forradalmi plebejusok és lumpenek közötti éles határ megvonására.

A képrombolókat a katolikus egyház elleni vak düh a rombolás, pusztítás olyan méreteire vezette, hogy elsikkadt minden más tény a megfigyelők szemében. Többek között az, hogy a mozgalom első, 1566-os szakaszában a képrombolók tartózkodtak nemcsak a gyilkolástól, hanem a lerombolt egyházi vagyontárgyak elvételétől is. Ittak az aranykelyhekből de sem ezeket sem más arany- és ezüsttárgyakat nem vittek el, azok ott maradtak a földön. Tudunk esetet Flandriából, hogy egy képromboló csapat felakasztotta egyik tagját, mert rabolt. Hogy mennyire nem a közvetlen birvagy hajtotta a képrombolók legtudatosabb rétegeit, mutatja hogy amikor Valenciennes katolikusai pénzt ajánlottak fel a képrombolóknak, ha megkímélik a templomaikat, azok felháborodva utasították vissza az ajánlatot, mondván hogy ők nem a kincsekért teszik amit tesznek. Az egyik katolikus emlékirat, mely éppen Valenciennes-ből származik, így általánosítja megfigyeléseit: »Egyes krónikások teljesen félreértették a képrombolás jellegét. Azt mondják, hogy a kálvinisták mintegy száz papot megöltek ebben a városban, egyeseket darabokra tépve, másokat lassan tűzön megégetve. Mindenesetre emlékszem, ami azon a gyűlöletes napon történt, és állíthatom, hogy egy papot sem bántottak. A hugenották igen vigyáztak arra, hogy ne nyúljanak az élő képekhez.«⁵⁴ Tournai-ban a prédikátorok a magistratussal együtt vettek leltárt a földön heverő kincsekről, ezeket megőrzés végett elzárták, a kulcsot magukhoz vették, nehogy valaki hozzájuk férkőzhessenek.⁵⁵

A katolikus papok elleni támadás és a katolikus vagyontárgyak elvétele később a dolgok változásaival függött össze. Egyelőre erről nem volt szó, és az első időkben a tömegszennvedélyek főleg a katolikus egyház hatalmát szimbolizáló tárgyak ellen szabadultak fel. Érthető, hogy az a parasztság, melyben a vallási krízis nem lehetett olyan mély, mint a kézművesek körében, tevékenesen kevésbé vehetett részt a képrombolásban. Ha leszámítjuk a falusi paupereket, a mezőgazdasági társadalomban kétféle előjelű erőt kell megkülönböztetni. Azokban a tartományokban, ahol az árutermelés és differenciálódás éreztette hatásait a parasztságra, az elszegényedő parasztok nagy része együtt érzett a képrombolókkal, bár csak passzív támogatást adott nekik. Így pl. Flandriában, ahol Hondschoote képrombolói nem tudtak volna 1566-ban 29 szomszédos helységben sikereket elérni, ha a falvak lakossága ellenségesen viselkedett volna velük szemben.⁵⁶ Viszont ott ahol a feudalizmus bomlása még nem érinthette a paraszti társadalom régi kereteit és alapjait, természetes volt az, hogy a parasztok nemcsak, hogy nem helyeselték az egyház elleni

⁵³ *Ponti Heuteri Delfii opera historica omnia*. Lovani, 1651. 405. l. ...»persuasius perpulsisque aliquot decoctoribus, aleatoribus, popinonibus, ganeonibus, infamibus, nullaeque religionis addictis«. Különösen sablonos *Csisztovonov* korábbi felfogása: K vopr. o roli narodny. dvizs. v. nyiderlandszkoj rev. Szrednyie Veka III. 1951. 31–32. l.

⁵⁴ Idézi *Motley*: The rise of dutch republic I. 486. l.

⁵⁵ Pasquier de la Barre mémoire-jából, *Motley* i. m. I. 487. l.

⁵⁶ *Coussemaker*: Troubles religieux, IV. kötete Hondschoote-ról és környékéről szolgált adatokat.

heves támadást, hanem egyenesen a képrombolók ellen fordultak. Ez történt Luxemburgban, Limburgban és Namur-ban, valamint egyes Lille, Douai környéki falvakban. Seclin környékén, Coersbergnél tudunk ilyen esetekről, melyek azonban inkább kivételeknek tűntek fel a megfigyelők szemében is, mintsem általános jelenségnek.⁵⁷

A képrombolás felszínre hozta a németalföldi társadalom rendkívüli nagy ellentéteit, manifestálta óriási feszültségét, és olyan erőket mozgató meg, melyek felhasználásával a fejlődés útjában álló régi politikai és társadalmi berendezkedést félre lehetett volna söpörni, ha akadt volna olyan tényező, amely alkalmas volt az ösztönös tömegek egyenirányítására. Ez a vezető réteg azonban hiányzott. A képrombolók elszórt akcióit nem fogta össze egy forradalmi burzsoázia, vagy ezt helyettesítő más réteg, a parasztek körében megért forradalmi helyzetet senki sem használta ki, hogy a paraszti földtulajdon kiharcolásának jelszavával tömegeket mozgósítson egy új rend alapjainak lerakásáért folytatandó harcban.

Csiszozvonov azt a szervező erőt, mely a burzsoázia képviseletében lépett fel a tömegmozgalmak során, a konzisztóriumokban véli megtalálni.⁵⁸ Ma még arra az igen fontos kérdésre, hogy milyen volt a konzisztóriumok pontos összetétele, nem válaszolhatunk tudományos igényeket kielégítő módon. Annyit már az eddigiek során is láttunk, hogy a prédikátorok, a mozgalmak e hangadó elemei különböző rétegekből kerültek ki, semmi esetre sem rekrutálódtak a kereskedő vagy ipari burzsoázia gyér és gyenge képviselőiből. Az aposztata papi, kézműves-munkás, paraszti eredet ugyan a prédikátorokat képessé teszi, hogy a tömegekkel együtt haladjanak, bizonyos esetekben élükre álljanak, de ez legjobb esetben a kálvinista vallásgyakorlat szabadságának biztosítására, nem pedig a feudális rendszer megszüntetésére, avagy ennek fontosabb követelményeire irányuló kiállást jelent. A vezető prédikátorok között nagy tudományú teológusok voltak, mint pl. Ambroise Wille, Marnier, Guy de Bray és Franciscus Junius, akiket Scaliger úgy jellemzett, mint az apostolok óta legnagyobb hittudósokat.⁵⁹ De ugyanez a Wille és Junius élesen elhatárolták magukat a képrombolóktól, sajnálatukat fejezték ki a túlkapásokért, melyek csak arra jók, hogy a szent ügyet bemocskolják. Ebből kitűnik, hogy a prédikátorok legkiválóbbjai sem ismerték fel a katolikus egyház elleni tömegfelkelések objektív irányát és társadalmi összefüggéseit. Mások, főleg az egyszerűbb prédikátorok részt vettek a képrombolásban, de nem emelkedtek az abban részt vett plebejusok színvonalára fölé. Végül voltak olyanok is, akik cselekedeteiket ahhoz szabták, hogy a nemesek hogyan adták meg az irányítást az események útvesztőjében. Amikor pl. Furnes magistratusa augusztus 20-án felszólította Sebastian Matte prédikátort, hogy büntesse meg a soraikban meghúzódo gonosztevőket, az azt válaszolta, hogy az ilyen természetű igazságszolgáltatás a nemesi ligára tartozik.⁶⁰

A konzisztóriumokat nem szabad egy jakobinus formára ábrázolható forradalmi burzsoa irányító szervnek tekinteni. Ha nem is nézzük heterogén

⁵⁷ *Van der Haer: De initiis tumultuum Belgicorum. Duaci, 1587. 247. 1. Heuteri opera hist. omnia 408. 1. Strada: De bello Belgico, 144. 1. Anchin-i eset: Motley i. m. 484. 1.*

⁵⁸ *Чистозвонов: i. m. 56. 1. История средних веков II. Москва 1954. 183—184.1. Всемирная история IV.*

⁵⁹ *Motley i. m. I. 454—455. 1.*

⁶⁰ *Coussemaker: Troubles religieux, IV. 17. 1.*

összetételüket, mely főleg az elnyomorodó rétegek atmoszféráját leheli és nem az előremutató elemek perspektíváját tükrözi, azt határozottan le kell szögezni, hogy működésük szorosabban kapcsolódott a nemesi liga sorsához, mintsem ezt fel lehetne tételezni. A képrombolás egyik tűzfészkeében, Armentières, Estaires, La Gorgue, Merville, Alleu stb. környékén a képrombolók azzal a tudattal harcoltak, hogy a konföderátus nemesek mellettük vannak, hogy egyes földesurak felléptek a kálvinista vallás védelmében, vagy legalábbis ellenzőek voltak a képrombolással szemben, mint pl. Armentières baillija, Nicolas Landas, Bailleul, a de Finne testvérek, Hem, Longastre, Olhain, Petaïn, Rosimbos, Vandeville, Remault és Wattepatte földesurak, akik az említett Escobeque-en kívül a kálvinisták mellett álltak ki, s csaknem valamennyien a nemesi liga tagjai voltak.⁶¹ Hondschoote-ban két földesúrról tudunk, akik aktív részt vállaltak a mozgalmakban.⁶² Ezek az esetek csak erősítették azt a látszatot, hogy a liga felülről támogatja a képrombolók fellépését.

Éppen az ellenkezőjéről volt szó. A képrombolás egyszerűen megdermesztette a nemeseket, akik nem várták a nép ilyen elemi erejű felkelését. Amint egyes kortársak írták, legjobb esetben semlegesnek mutatták magukat addig, amíg felocsúdtak első meglepetésükből.⁶³ Az a tény, hogy a képromboló mozgalommal nem járt együtt a nemesi liga fegyveres fellépése a spanyol uralom ellen, nagymértékben megkönnyítette a kormányzat helyzetét. 1566-ban, éppen a képrombolás kezdetének időpontjában ért véget a török mozgolódása a Földközi-tenger medencéjében, de a spanyol-török viszonyt továbbra is a félbéke-állapot jellemezte, ami megnehezítette a Flandria elleni fellépést. A németalföldi ügyek óvatosságra készítettek Fülöpöt a törökkel szemben. Egyelőre lényeges kérdés volt, hogy Parmai Margit tud-e helyi megoldást találni Németalföld ügyeinek rendezésére?⁶⁴

Mindjárt az első napokban, augusztus 25-én napvilágot látott Margit manifesztuma az inkvizíció megszüntetéséről, a »plakátok« visszavonásáról és a nemesi liga tagjainak adott amnesztiáról. Ennek fejében a helytartó a liga felszámolását követelte. Látszólag a nemesi szervezkedés és politika teljes győzelmet aratott, valójában ezek az engedmények csalták lépre a nemesi ellenzék tagjait. Az augusztus 25-i megegyezés csaknem bevallott célja a nemesség leválasztása volt az ellenállás frontjáról. A nép és az uralkodó osztály alapvető ellentéteinek kihasználása taktikai megoldásként jöhetett számításba. Ez nem ment nehezen, mert ahogy Tiepolo velencei követ megjegyezte, a liga vezetői nem akartak bátorítani ilyen excessusokat, és »amikor az Úrasszony megígérte, hogy szembe helyezkedik az inkvizíció meghonosításával, sőt megszünteti a plakátokat, nyíltan a lázadók ellenségének nyilvánították magukat.«⁶⁵ Nem egyszerűen arról volt szó, hogy Margitnak sikerült semlegesítenie a nemesi ellenzékét. A képromboló vihartól megrémült

⁶¹ *Coussemaker*: i. m. II. 195—201., 217—230. 1.

⁶² *Coussemaker*: i. m. III. 57—60. 1. Húsz lovas nemes, akik a Gand környéki képrombolásban részt vettek: *Vaernewyck*: Mémoires d'un patricien gantois sur les troubles religieux en Flandre 1566—1568. Gand, 1905. I. 73. 1.

⁶³ *La Popelinière*: La vraye et entiere histoire des troubles et choses memorables advenues tant en France qu'en Flandre et pays circonvoisins depuis 1562. Basle, 1572. 22. 1.

⁶⁴ *F. Braudel*: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. Paris 1949. 871—880. 1.

⁶⁵ *Gachard*: Relations des ambassadeurs vénitiens... 144—146. 1.

nemesek kézzégesen segítettek neki a rend helyreállításában, azaz a felkelések leverésében, írtak a konzisztóriumoknak, hogy tegyék le a fegyvert a még harcolók, kikkel szemben fegyveres megtorlást helyeztek kilátásba. A konföderátusok egyre erőszakosabban léptek fel a prédikációkkal és azok résztvevőivel szemben, ezzel óhajtván elhárítani illetve megelőzni a kormányzat határozottabb katonai beavatkozását.⁶⁶

Az arisztokrata ellenzék vezetőit Margit személy szerint bizta meg a népi mozgolódásoknak hatalmi eszközökkel való »lecsillapításával.« A korabeli katolikus apologetika minden alap nélkül vádolja Egmontot azzal, hogy nem szállt szembe a képrombolókkal és elárulta a katolikus Flandria érdekeit.⁶⁷ Megtett ő mindent ami tőle telhetett a katolikus egyház védelmében. Bizonyítják ezt többek között a Bergues városához intézett levelei, melyeket később felhasználtak ügyében, bizonyos tanúvallomásokkal együtt.⁶⁸ Legfeljebb azzal adott tápot a vádaskodásnak, hogy felismervén a képrombolás óriási tömegméreteit, az ellene való fegyveres védekezést lehetetlennek minősítette. Oraniai Vilmos szintén fellépett a képrombolók ellen, és ugyanakkor megkísérelte a protestáns vallások szabad gyakorlatának korlátozott bevezetését. Ámde ez az önmagában helyes törekvés is a forradalom fő erejét képező kálvinista front gyengítésének programját foglalta magában. Oraniai Vilmos mindenekelőtt a lutheránus német fejedelmek és lutheránizmussal szimpatizáló Miksa német-római császár támogatásában látta a nemesi, arisztokrata ellenzék politikájának biztosítékát, ezért a kálvinistákkal szemben sem habozott a lutheránizmus érdekeit előmozdítani. Anvers-ben a gazdag kereskedők nagyrészt lutheránusok voltak, ami szintén aláhúzta a lutheránizmus fontosságát Oraniai Vilmos és Nassaui Lajos, általában az ellenzéki vezetők szemében. Így történhetett meg, hogy amikor e vezetők a protestáns tábor egységének megerősítésére gondoltak, a lutheránus és kálvinista vallások összeolvasztására az ágosai hitvallás alapján tettek kísérletet.⁶⁹ A kiélesedő kálvinista-lutheránus ellentétek csak bonyolították a helyzetet. Anvers-ben, Gand-ban és Amsterdamban a kálvinisták egyidőre megkaptak néhány templomot. Ezt a kormányzat nem jó szemmel nézte, és maguk a magistratusok is ellenálltak az ilyen törekvéseknek. A képrombolástól megrémült magistratusok a nemesiség zöméhez hasonlóan a kormányzat malmára hajtották a vizet. Brugesben a magistratus a zoltárt éneklő tömegbe lövetett. Október elején, amikor 100 személy elkülönített helyen szabad vallásgyakorlatot kért Bergues magistratusától, azzal a megokolással lettek visszautasítva, hogy többen közülük koldusok és házatlanok.⁷⁰ A társadalmi reakció erői megkönnyítették a politikai repressziót, mely a spanyol kormányzat részéről fenyegetett.

Abban a mértékben gyengültek az ellenzék pozíciói, ahogy sikerült a képrombolást felszámolni, közös erővel. 1566 decemberében Margit már csapatokat vont össze, és készült, hogy az ideiglenes meghátrálás után vissza-

⁶⁶ *La Popelinière* i. m. 23—24. l.

⁶⁷ *Heuteri* op. hist. omnia, 405. l.

⁶⁸ *Cousse-maker: Troubles religieux* III. 119—124. l. Armentières-i működésére *Lamoot: Armentières avant la Révolution* 34—35. l.

⁶⁹ *Strada: De bello Belgico*, 160—161. l.

⁷⁰ *Marc van Vaernewyck: Mémoires d'un patricien gantois...* 271. l. *Cousse-maker* i. m. III. 106—108. l. Gand hatósága csak a városon kívül engedélyezte a »nieuwe religie« istentiszteleteit: *Van der Haer* i. m. 253. l. A Gand-i események részletesen B. de *Jonghe* művében: *Gendsche geschiedenissen* (1566—1585) I. k.

vonja az adott engedményeket és a kemény kéz politikáját alkalmazza. Amikor az ellenzék vezetői a radikálisabb nemesekkel együtt újabb követeléseket támasztottak a helytartóval szemben, a leghatározottabb visszautasításban volt részük. Erre Brederode vezetésével az északi tartományokba vonultak és megkezdték a katonai készülődéseket. 1567 tavaszán elkerülhetetlen lett az összecsapás, amikor Margit elrendelte, hogy a városok fogadják be csapatait.

A most beálló fejlemények igen tanulságosak. A nemesi ellenzék megmaradt része akkor készített elő katonai akciót a spanyol abszolutizmus németalföldi erői ellen, amikor a népi felkelések lángjai még nem aludtak ki egészen, megvolt a lehetőség egy, a tömegek megmozdulására épített politikának. Erre azonban nem volt fogékony az ellenzék, mely legfeljebb az északi városok gazdag polgáraival igyekezett érintkezésbe lépni, hogy pénzt szerezzen zsoldosok állítására. A képrombolók harca és a nemesi ellenzék, mely a néptől való félelem és a kormányzat megosztó politikája miatt meggyengült, nem tudott találkozni a közös ellenség ellen. A nemesek Anvers alatt teljes katonai vereséget szenvedtek, és ezzel, lényegében be is fejeződött ellenállásuk. Ámde a nagy kereskedelmi metropolis népe felkelt, hogy segítséget adjon a vereséget szenvedett nemeseknek. A felbőszült tömegek egyenesen rá akartak támadni a falaiuktól nem messze táborozó ellenségre, de Oraniai Vilmos és a magistratus nem engedte meg a kapuk kinyitását. Voltak akik elkeseredésükben puskát emeltek Oraniai Vilmosra és árulónak bélyegezték.⁷¹ Mi történt valójában a város falai között az ellenség szájában? Oraniai Vilmos, az ellenzék vezére maga köré tömörítette a város katolikusait és luteránusait, hogy szembeszálljon a kálvinista tömegekkel, melyek egyrészt sakkban tartották a katolikus papságot és a megalkuvó magistratust, másrészt ágyút szereztek és készültek a helytartó csapatával való megütközésre és a város védelmére. Oraniai Vilmosnak csak fegyveres fenyegetéssel sikerült őket leszerelnie és rávennie, hogy fogadják be az idegen garnizont. Anvers esete dióhéjban mutatta meg a végbemenő fejlemények lényegét, azt hogy nincs erő mely a harcolni kész tömegeket vezesse, a nemesi ellenzék pedig inkább megalkuszik a kormányzattal, minthogy szabad teret adjon a spontán népi megmozdulásoknak. Sőt amint Oraniai Vilmos példája bizonyítja, nem készülnek ha ezeket fegyveresen kell leszerelni.⁷²

Ott ütközött a kormányzat nehézségeibe, ahol a nép ellenállását nem kerestették a nemesi ellenzék akciói. Különösen kemény diót jelentett Margit csapatai számára az ellenállás két utolsó fészke, Tournai és Valenciennes. A »csodák évének« utolsó hősiesség mozzanatai ahhoz a területhez fűződnek, ahonnan a képromboló mozgalom kiindult. Miután a katolikusok Rassenghem vezetésével Armentières felkelőit szétszórták bevonultak Lille-be. Torunai-ben mintegy 4000 »koldus« kelt fel, de vereséget szenvedtek és így az elszántan védekező Valenciennes-beliek magukra maradtak a túlerővel szemben. A város ostroma több hónapig tartott. Sikertelen volt Egmont és Arschot küldetése, akik rá akarták venni a várost, hogy fogadja be a királyi őrseget. Csak

⁷¹ Prescott: History of the reign of Philip, I—II. 295. l., *La Popelinière*: La vraye et entiere histoire, 25—27. l., *Strada*: De bello Belgico, 171—173. l.

⁷² A liberális oránszista történetírók oly módon igazolják Oraniai Vilmos tettét, hogy azt a hatalmas város megmentésének, pusztulástól való megóvásának állítják be. Pl. Prescott i. m. 296. l.

amikor az ellenség a külvárost bevette és a falakat több ezer robbantással lerombolta, akkor adták meg magukat a hős védők. Ezeket lefegyverezték, 36 prédikátort és sok más egyént bebörtönöztek, a városba 8000 főnyi őrseget helyeztek.⁷³ Valenciennes eleste után sorra befogadták a királyi katonaságot Németalföld legnagyobb városai, a reakciós magistratusok hatalma mindenütt megszilárdult, mind a képromboló »koldusok« mind a nemesek mozgalmának leverése befejeződött, a központi hatalom úrrá lett a helyzeten a bosszú útjában nem volt többé akadály. Ennek a művét még Margit megkezdte.

1567. május 24-én kiadott rendeletében visszavonta az engedményeket és vallási téren visszaállította a forradalom előtti állapotokat. A nem katolikus vallásgyakorlatát megtiltotta, védelmet biztosított a katolikus egyháznak, a vagabondokat, menekülteket, aposztátákat és szökött szerzeteseket halálbüntetés terhe alatt kitiltotta a városokból. Ez az intézkedés mintegy rendszerezte a félelem légkörét és a kivándorlás hatalmas hullámát indította el.⁷⁴ A magistratusoknak, tisztségek viselőinek le kellett tenniük a hűségesküt a helytartó kezébe. Egmont az elsők között tette le az esküt, de Oraniai Vilmos, Brederode megtagadták és Németországba emigráltak. Tudták, hogy a bosszú keze elérné őket, ha maradnának. Mindenkinnek felelnie kellett múltjáért Margit előtt, aki maga is megdöbbsent politikája következményeitől és a kivándorlások megakadályozása érdekében szívesen vette volna, ha Fülöp személyes jelenlétével nyugtatja meg a kedélyeket.⁷⁵

Ekkor azonban már el volt határozva, hogy a király maga helyett Alba hercegét küldi Németalföldre, hogy megtorlásokat befejezze és katonai erővel az elégedetlenség utolsó csíráit is elnyomja. Fülöp annak ellenére tette ezt, hogy Margit, Granvella, a pápa és Ruy Gomez befolyásos pártja nem tanácsolták a durva katonai megszállás állandósítását. Margit, amint láttuk, még Alba érkezése előtt elvégezte a pacifikálási munka zömét, és semmiképpen nem szolgált rá arra a liberális glóriára, melyet a polgári történetírás font a feje köré. De azzal tisztában volt, hogy a spanyol uralomnak legalább a németalföldi uralkodó osztály egy részében kell valamilyen bázist teremtenie, ha fenn akarja magát tartani. Éppen erre a feladatra nem látta Albát alkalmasnak. De a kocka el volt vetve. Spanyolország nemzetközi helyzete kedvezőbbé vált az előző évhez képest, legalábbis angol és francia részről nem fenyegetett veszély.⁷⁶ Alba csapataival megindult Németalföld felé.

⁷³ *Strada* i. m. 174—180. l. A megtorlásra, Guy de Bray és Peregrine de la Grange kivégzésére *Motley: The rise of the dutch republic* II. 65—68. l. Guy de Bray az akasztófa alatt is híveit arra intette, hogy engedelmeskedjenek a világi hatóságoknak, és csak lelkiismereti kérdésekben kövessék szabadon meggyőződésüket. A felkeléstől kifejezetten óvta őket. Jól mutatja ez a felkelések vezető elemeinek felemás célkitűzéseit, politikai korlátozottságát.

⁷⁴ A rendelet szövegét közli *Bor: Oorsprongk, begin; ende vervolgh der Nederlantscher oorlogen, beroerten ende burgerlijcke oneenigheden*. IV. 170—171. l.

⁷⁵ *Strada* is arról is, hogy a »koldusok« valódi koldusok lettek, és az ország oly mértékben pusztult és néptelenedett, hogy ez már Margitot is aggasztotta. I. m. 190. l.

⁷⁶ *Altamira: Historia de España* III. 83. l., *Hauser, La prépondérance espagnole*, 67. stb. l. A francia királyi udvar megjedte a németalföldi események hatására, ami a spanyolelles külpolitika élének tompulását eredményezte. Ugyanakkor Erzsébet angol királynőt lekötötte Stuart Mária ügye, az írországi kérdés és az észak-angliai earl-ök mozgolódása. A nemzetközi összefüggésekre a későbbiek során mutatunk rá.

III. AZ ALBA-TERROR ÉS AZ 1572-ES FELKELÉS ÉSZAKON

A jezsuita Strada a hősi époszok seregszempléjének stílusában mutatja be Alba Italiában válogatott, kitűnően felszerelt seregének vezető tisztikarát és csapattesteit.¹ A méltóságteljes hadvonulás kirívó ellentétben volt azzal az eseménysorozattal, mely az 1567. augusztus 22-i Bruxelles-be való bevonulást követte. Amint ismeretes, már szeptember 9-én bekövetkezett az első terrorcselekmény: Alba a tanácskozás ürügyével egy bankett alkalmából Egmontot, Hoornt és más nemeseket elfogatott és bebörtönöztetett. Még kiábrándítóbb hatással volt a lojális nemességre a belső katonság felszámolása és spanyol őrségeknek a városokba, várakba való helyezése. Úgy látszott, hogy mindent betetőző a »Zavarok Tanácsának« (Conseil des Troubles) felállítása, mely a katonai elnyomásra támaszkodva megkezdte a felkelésben résztvevők, kompromittáltak és az »eretnekek« üldözését. A nép által csakhamar Véres Tanácsnak keresztelt 12 tagú bizottság Alba személyes irányításával állt élére annak a terrorhullámnak, mely a történelem egyik legvisszataszítóbb epizódjává vált.

Az események egyik legjellemzőbb vonása az volt, hogy a terror nem kímélte a királyhű nemeseket és polgárokat sem, minthogy az üldözésnél nem utolsó szempont volt a vagyon elkobzása. Csakhamar bekövetkezett, amitől Parmai Margit tartott: Alba elidegenítette magától azokat is, akik a képromboló mozgalom leverésében a kormány oldalán vettek részt. A Véres Tanács működése ellen nemcsak Fülöp sok híve, hanem a német—római császár is tiltakozott, és jellemzően magának a Tanácsnak a tagjai is nemsokára visszahúzódtak az ügyek intézésétől, látva feladatuk népszerűtlenségét. Legtevékenyebb köztük Juan de Vargas maradt, hozzávehetjük még a vérgőzös Hesselst, aki a tárgyalásokat rendszerint átaludta, de az ítélet-hirdetésnél felébredve kiabálta: »ad patibulum!« Megbizottak mentek az egyes tartományokba, hogy felkutassák a gyanúsakat, a börtönök csakhamar megteltek. Az emigráltakat örök száműzésre ítélték, javaikat elkobozták. Közben folyt Egmontnak és társainak a pere, melyben a vádlók a legkisebb mértékben sem engedték magukat háborgatni az igazságtól, és védőügyvédek is csak a német császár, Granvella és Berlaimont kérésére engedélyeztek. 1658 közepén, az ellenállás kibontakozásának hatására Alba gyorsan határozott. A két tagra csökkent Véres Tanács halálra ítélte Egmontékat, akiknek egyéni sorsa valóban tragikus volt. A képromboló mozgalom leverésében részt vett, feltétlen királyhű, mélyen vallásos Egmontot az a rendszer ítélte halálra, melynek konszolidálásában ő maga tevékenyen részt vett. Június 5-én, mielőtt Bruxelles főterén lehullott feje, levelet írt a királynak, melyben kifejezésre juttatta, hogy élete hivatásának mindig a katolikus vallás védelmét tekintette, és ha tett is kisebb engedményeket, ezt a helyzet kényszeréből (»nécessité des temps«) cselekedte. Kérte a királyt, bocsássa meg ezt neki, és kihangsúlyozta, hogy belenyugszik az ítéletbe.²

Egmont és Hoorn kivégzését megelőzően június 1-én 18 nembest küldött halálba a dühöngő spanyol terror.³ A következő nap Malines pensionariusát és Anvers polgármesterét fejezték le, a következő hónapban Belle és Serveke

¹ De bello Belgico. Moguntiae, 1651. 200—201. l.

² *Altamira*: Historia de España, III. 84—85. l., *Moke*: Histoire de Belgique, 469. l. Az eseményekre vö. Motley i. m.

³ Névsoruk: Dagbook van *Jan de Pottiere* 1549—1620. Gent, 1861. 29. l.

helységek bailli-jai kerültek sorra. Gandban már az év első hónapjaiban kezdetüket vették a megtorlások, február 20-án 18 notable-ot vont felelőségre a Véres Tanács, és 7 nemeset börtönöztek be. A városba irányuló fogolyszállítmányok között sűrűn akadtak nemesek.⁴ A nemesség bűnhődött az 1566/67-es felkelés elárulásáért. A városi magistratusok az Alba-terror pászszív kiszolgálóivá váltak, mentegetőztek és engedelmeskedtek. Amikor pl. a Véres Tanács 1567-ben felelőségre vonta a gandi magistratust, hogy miért nem állt ellen a prédikációknak, képrombolásnak, az échevinek nevében Hembyze azt válaszolta, hogy a sajnálatos események nem az előjárók tudtával és beleegyezésével történtek, megtették kötelességüket, figyelmeztettek a cselekmények következményeire, a céhek pedig segítettek a rend fenntartásában.⁵ Azok a céhvezetők, kereskedők, akik akár a legkisebb mértékben kompromittáltak magukat az elmúlt eseményekben, nem kerülhették el sorsukat, az egyszerű prédikációhallgatásért is bűnhődniök kellett, hiába védekeztek. Az a Vincent Sayon, aki a Bruges-i kivizsgálások során vád alá került, azt mondta, hogy nem akart vallásváltozást, csak azt, hogy a magistratus tartsa fenn a rendet, nehogy a kisebb polgárok, mint maga is, kárt szenvedjenek.⁶ Igen jellemző a kispolgárság magatartására annak a Domyn Verhil selyemkereskedőnek a védekezése, aki alibit hozott fel, tagadta hogy a konzisztóriumnak tagja volt, és beárulta egyesek nevét, hogy könnyítsen helyzetén. Bevallása szerint a vallásgyakorlatot biztosító intézkedések bátorították, hogy prédikációt hallgasson. Immár kibékült papjával, aki igazoló iratot is állított ki érdekében. Ennek ellenére megbüntették 50 forintra.⁷ Egyébként maga a Bruges-i magistratus arra számított, hogy a spanyol származású gyapjúkereskedők közbenjárnak Albánál a város érdekében. Mivel reményeik nem teljesültek be, az előjárók enyhe oppozícióba helyezkedtek, szemben a teljesen meghunyászkodó gandi magistratussal.⁸

A belső ellenállás, éppen a vezető erő hiányában nem tudott kibontakozni, de érdeklődött az uralkodó osztályon belül. A nemesi, polgári elemek közül csupán az emigráltak szervezhették a harcot az Alba-uralom ellen. Az emigráció összetétele rendkívül heterogén volt, megtaláljuk benne a munkást, prédikátort, kispolgárt és a nemesség minden árnyalatát. Vannak közöttük olyanok, mint a kiváló nyomdász dinasztia megalapítója, Louis Elzevier, aki az 1574-es amnesztia után visszatért egyidőre.⁹ Másik típust képvisel a harmincéves háború nagy katolikus hadvezérének, Jean Tserclaes de Tillynek az apja, aki Brederode környezetéhez tartozott, de visszatérése után megbékült a spanyol uralommal, fiát a jezsuiták között neveltette.¹⁰ Kevés olyan intranzigens hazafi nőtt ki a nemesek sorából, mint Guillaume de la Marck,

⁴ *P. Bernardus de Jonghe*: Gendsche geschiedenissen ofte kronyke van de beroerten en ketteryen... 1781. Gent. I. 112—127. l.

⁵ *Gachard*: Notice historique et descriptive des archives de la ville de Gand. 1882. 76—77. l.

⁶ *De Schrevel*: Troubles religieux du XVIe siècle au quartier de Bruges 1566—1568. Bruges 1894. 311. l.

⁷ *Schrevel*: Troubles religieux, 392—397. l.

⁸ *Marc van Vaernewyck*: Mémoires d'un patricien gantois sur les troubles religieux en Flandre 1566—1568. Gand, 1905. II. 210. l. *Jansen*: De kerkhervorming te Brugge. Rotterdam. 1856. I. 128—134. l.

⁹ *A. Willems*: Les Elzevier. Bruxelles, 1880. 129—131. l.

¹⁰ *Villermont*: Tilly ou la guerre de trente ans. I. Paris, Tournai 1860. 2—4. l.

Lumey ura. Apja, az »Ardennek vaddisznója« saját kezével ölte meg a lége-i püspököt. Ő maga megfogadta, hogy addig nem vágatja le haját és szakállát, amíg rokonát, Egmontot meg nem bosszulja.¹¹ Lumey csakhamar túlnőtt a személyi bosszú méretein, és megtalálta az utat azokhoz az egyszerű »koldusokhoz«, akik az erdőből, tengerből nőttek ki, hogy forróvá tegyék a spanyolok és a velük együttműködők alatt a talajt.

1568-ban már kibontakozott a gueux-k ellenállása, mely a Véres Tanácsnak és a hatóságoknak nemsokára nagyobb gondot okozott, mint a régi cselekmények megtorlása. Flandria, főleg Nyugat-Flandria, Artois, Hainaut erdőseiben szerveződtek az erdei gueux-k vagy »vad gueux-k« (boschgeuzen, bosquillons, gueux sauvages).¹² Nem alkottak nagyobb egységeket, kis csoportokban támadták az idegen zsoldosokat és a katolikus papokat. Éppen ezért nem ismerjük eléggé tevékenységüket, még annyira sem mint a tengeri gueux-két, akik látványosabb sikerekkel vonták magukra a figyelmet. Egy széles, szinte láthatatlan népi háború folyt az idegen elnyomók ellen; melynek harcosait a parasztság tömegei támogatták. Amint már 1568 jauárjában Rassenghem Albának írta, lehetetlen hogy a »rablók« fenn tudják magukat tartani a parasztok támogatása nélkül, akik nemcsak élelmet adnak nekik hanem kémlelő, fedező szerepet is vállalnak mellettük.¹³ A flandriai gueux-k szervezői és vezetői azokból az emigránsokból kerültek ki, akik 1568 elején Angliából tértek haza Calais-n és Dél-Flandrián keresztül, vagy éppen Boulogne-on át, mint az az 500 hazafi akiknek élén Jean Camerlynck, Jean Michiels és Jacques van Heule állott. Camerlynck hondschoote-i származású, Michiels prédikátor, Heule pedig jómódú Bruges-i nemesi család sarja. Működési területük az Ypres-től délre eső falvak voltak, ahonnan kapcsolatot tartottak fenn a francia hugenottákkal. Camerlynck csoportja csak a későbbiek folyamán érte el a 40 főt. Első vállalkozásuk a houtkerque-i plébános ellen irányult, majd sorra következett Oostcappel, Reninghelst, Hoondschoote, Rexpoede. Baillleul hatósága mindent megtett elfogatásuk érdekében. Szeptember 28-án a bailli-nek sikerült Ecke körül egy cserjésben elfognia őket.¹⁴ Lokeren, Dranoutre, Kemmel, Neuve-Eglise, Nieppe volt Michielsék működésének tere, tehát azok a helységek, melyek a vidéki posztóipar gócai voltak ezen a vidéken. A konfiskációk jegyzéke is elárulja, hogy az Alba-terrornak itt jócskán akadt tennivalója.¹⁵ A helyzetre jellemző, hogy Alba biztosai be sem merték tenni a lábukat a Hondschoote-ba, csak az ítéletek kihirdetésére szorítkoztak.¹⁶ A könnyűposztógyártás e fellegvára a népi ellenállás egyik központja lett, melynek magistratusa maga is fegyveres harc szervezőjévé vált, és pl. 1571-ben a német református kereskedőktől fegyvert vásárolt a »haza védelmére«.

¹¹ Roger Avermaete: Les gueux de mer et la naissance d'une nation. Bruxelles, 1944. 54—55. l.

¹² Az elnevezésre l. *Juste*: Histoire de la révolution des Pays-Bas sous Philippe II. Tome II. Bruxelles, Leipzig 1855. 460—462. l. *Brandt*: Histoire abrégée de la réformation des Pais-Bas. Le Haye 1726. I. 166—167. l. A gueux szinonimája az ellenséges nyelvezetben: rabló, ribaud, vagabond, vö. Vaernewyck, Jonghe i. m., *Nicolaus Burgundus*: Historia belgica ab anno MDLVIII. Ingolstadii, 1633. 136. l.

¹³ E. de Cousse-maker: Troubles religieux du XVIe siècle dand la Flandre maritime 1560—1570. I. Bruges, 1876. 163—164. l.

¹⁴ Cousse-maker: Troubles religieux, IV. 44—46, l. 301—302. l.

¹⁵ Cousse-maker: Troubles religieux, I. 308—331. l. Vö. még 221—222. l.

¹⁶ Coornaert: La draperie-sayetterie d'Hondschoote. 420. l.

Flandria más vidékein is kibontakozott a gueux-k küzdelme, melynek éltetői és szervezői mindenütt a kálvinista közösségek voltak. A nagyvárosok közül Gandban volt a legerősebb, amit az is jelez, hogy 1569—1573 között 49 tagját végezték ki.¹⁷ A terror nem kímélte a passzív anabaptistákat sem, sok »erdooper«¹⁸ elégetéséről van tudomásunk. Egyébként az anabaptisták pacifizmusa nem egy helyen keresztelte a kálvinisták céljait és összeütközésekhez vezetett a két felekezet között.¹⁹ A gueux-mozgalom most sem tudta áttörni a vallási kereteket és bevonni a katolikus parasztok és plebejusok széles tömegeit. Az ellenállási küzdelem a legtöbb helyen kicsiny létszámú kálvinista tevékenységéhez fűződött az első években. Bruges-ben még 1571-ben is mintegy 80-ra tehető a felkelők száma.²⁰

Ha nem is nagy egységek támadták a spanyol őrsképeket és a katolikus plébániákat, de az ellenállás a legkisebb helységekre is kiterjedt, és nagyszámú katonaságot kötött le. Éppen ebben áll az erdei gueux-k harcának a jelentősége. Hiába emeltetett Alba citadellát Anvers-ben, benne saját bronzszobrával, az ellenállással nem tudott végezni, seregét nem csökkentette. Fülöp gyors győzelemre számított és az ország teljes pacifikálását remélte, amikor Albát ide küldte. Mindez nem következett be, a hadsereg eltartása évi 3—4 millióba került, ami a kincstárat terhelte, mely kölcsönökhöz folyamodott. Az »asientok«, a németalföldi háború céljaira Itáliában vagy Németalföldön felvett kölcsönök összege 1572-ig 8 millió forintra rúgott. Már egy 1569-es velencei jelentés szerint Fülöp minden hitelét elvesztette a külföldi kereskedőknél.²¹ Egy nagy bankcsőd szaga terjengett a levegőben.

Ebben a helyzetben kapta Alba az utasítást Madridból egy új, az eddigieknél kegyetlenebb adórendszer bevezetésére Németalföldön. A spanyol kormányzat a legridegebb gyarmati módszerekhez folyamodott, amikor a fejlett áruforgalmú Németalföldön minden ingó és ingatlan értékének 1%-át rendelte befizetni, és előírta, hogy a jövőben a tulajdonosok az ingatlanok eladása után 5%-ot, az eladók, kereskedők pedig minden ingóság értékesítése esetén annak 10%-át fizessék meg forgalmiadó formájában. Ezt az alkabalának nevezett adórendszert Alba 1569 márciusában terjesztette elő az Etats-Généraux e célból összehívott ülésén. Nyilvánvaló volt, hogy életbeléptetése szinte egyenlő az árugazdaság megölésével, és ez éppen nem volt kecsegtető a jelentős birtokokkal rendelkező egyház számára sem. Másrészt kézenfekvő lehetett még a legreakciósabb körök számára is, hogy ez az olaj a kellenél jobban felszíthatja a tüzet, melynek lángjainál esetleg több ég el mint a gyűlölt adórendszer. Ezért foglalt még több püspök is állást a bevezetése ellen, az Ypres-i és Bruges-i püspökök Flandria rendeivel együtt felemelték szavukat, a túlzó megterhelést helytelenítették.²² Erre Alba megelégedett azal, hogy az Etats-Généraux 2 milliós subsidiumot szavazott meg az adó

¹⁷ H. van Werveke: Gand. Esquisse d'histoire sociale. Bruxelles, 1946. 77. l.

¹⁸ Jonghe: Gendsche geschiedenissen I. 138—139. l. stb.

¹⁹ A middelburgi vallásviszályokat Oraniai Vilmos igyekszik csillapíttatni 1574-ben: Brandt, Histoire abrégée de la réformation des Pais-Bas. I. 257. l.

²⁰ Beaucourt de Noortvelde: Tableau fidèle des troubles et révolution arrivés en Flandre et dans ses environs depuis 1500 jusqu'a 1585. (Oct. Delepierre). Mons, 1845. 21. l.

²¹ R. Ehrenberg: Das Zeitalter der Fugger. II. 1896. Jena. 185., 187. l.

²² Schrevel: Remi Drieux évêque de Bruges et les troubles des Pays-Bas. I. Louvain, 1901. 6—8. l.

ellenértékeként. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Fülöp szemrehányásokkal illette derék kormányzóját az »engedékenyséért.«

A megszavazott összegből Flandriára 650 000 forint esett. Gand, Franc, Bruges és Ypres halogatták a fizetést és tárgyalásokat folytattak a spanyolokkal. Jellemző volt a helyzetre, hogy még a katolikus papok is a rendelet végrehajtása ellen prédikáltak. Az échevinek jámboran megkérdezték Fülöpöt, hogy ilyen körülmények között mi a teendő, mert a papság befolyásolása nem tartozik az ő hatáskörükbe.²³ Ebben az időben, 1571-ben sem Fülöp, sem Alba nem ért rá foglalkozni a papi és rendi ellenzék megnyugtatóásával, a spanyol megszállóknak minden erejüket latba kellett vetniök, hogy a hadszíntéren megfelelő esélyekkel vehessék fel a küzdelmet. Ekkor már évek óta folyt a »hivatalos« háború is Alba és az emigrált arisztokraták által vezetett külföldi csapatok között, ugyanakkor a tengeri gueux-k vállalkozásai komolyan veszélyeztették a spanyolok katonai pozícióit.

A német területre menekült Oraniai Vilmos és Nassau Lajos kedvező nemzetközi körülményekkel számolhattak 1568-ban, amikor idegen zsoldosokkal átlépték Németalföld keleti határait, hogy felvegyék a harcot Albával. Spanyolország meglehetősen el volt szigetelve, és számára kedvezőtlen események tornyosultak össze az 1568-as esztendőben. Sok háború lángolt fel egyszerre. A németalföldi helyzetet közvetlenül befolyásolta a franciaországi hugenotta harcok kiújulása 1567 szeptemberétől, ami nagy bátorítás volt az erdei guenux-knek. Az 1568 márciusában kis időre elülő francia belháború az év augusztusától kezdve újra lángolt. Az Angliával való nyílt szakítás is ekkor következett be: Erzsébet Plymouth kikötőjében visszatartotta azt a hajót, mely a hadsereg fizetéséhez szükséges pénzüsszegeket volt viendő Alba számára. Erre Alba lefoglaltatta a németalföldi kikötőkben levő angol hajókat és javakat. Erzsébet nemcsak megtiltotta a két ország közti kereskedést, hanem bizonyos mozgásszabadságot biztosított a tengeri gueux-k ekkor kibontakozó tevékenységének, hogy ezzel is ártsen a spanyol kereskedelem érdekeinek. Tőle függetlenül, de nagy előnyére éppen ebben az esztendőben nyilvánították trónfosztottnak Stuart Máriát a skóciai puritánok, ami — tekintve a spanyol külpolitikának Máriába vetett reményeit — Spanyolországra is csapás volt.

Sokkal nagyobb jelentősége volt az 1568 végén kirobbant granadai háborúnak, mely a spanyol monarchia erőit nagymértékben lekötötte az elkövetkező két évre. A mór felkelést Algéria királya arra használta fel, hogy a Habsburg fennhatóság alá tartozó Tuniszt elfoglalja. A spanyol uralom Észak-Afrikában ingadozni látszott. Spanyolország helyzete nem volt rózsás, a francia katolikusokon kívül csak V. Pius pápára számíthatott, aki különösen szíven viselte a németalföldi eretnekek elleni harc ügyét.²⁴

²³ Gilliodts van Severen: Une épisode de la levée du dixième denier: 1569—1572. Bull. Comm. Roy. Hist. 4. série, tome 11. Bruxelles 1883. 333., 348—349. I. Alba rémuralmáról jó megfigyelés a kortárs *Forgách Ferenc*től: »Nec parum offendit Albanus universos, etiam eos qui alioquin in regia fide perstarent.« Commentarii, Mon. Hung. Hist. Scriptorum XVI. Pest, 1866. 502. I.

²⁴ A háborúk egyidejűségéről *Braudel*: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. Paris 1949. 888—901. I. A pápa buzdítózkodására *Forgách*: Commentarii, 393. I. Vö. még *Hauser*: La prépodérance espagnole (1559—1660). Paris, 1933.

Az események időbeli egybeesése azt a benyomást keltette nem egy politikusan, aki egész Európát áttekintette, hogy a királyok helyzete kezd meg-inogni, veszély fenyegeti a trónokat. Így értékelte a francia, skót, spanyol uralkodó elleni felkeléseket Fourquevaux francia követ, aki szerint »a világ ma hajlamos a lázongásra és az alattvalók a forradalomra több helyütt«, éppen ezért »mindegyik királyságban nagyon forró a riasztó helyzet.«²⁵ Valóban Nyugat-Európa legnagyobb monarchiáinak — Erzsébet kivételével — gondot okoztak a hatalmas tömegmozgalmak, melyek IX. Károly francia királyt arra készítették, hogy közeledjék Angliához és keresse a meg-egyeződést a hugenottákkal.

Ebben annak is volt szerepe, hogy Orániai Vilmos 1568 tavaszán meg-kezdte a támadást Alba ellen. Bár vereséget szenvedett, de fivére, Nassaui Lajos Frieslandban győztes csatát vívott. Erre rendelte el Alba Egmonték kivégzését, majd Jemmingennél győzelmet aratott Nassaui Lajos felett. Csak-hamar Orániai Vilmos tért vissza nagy sereggel Alba ellen, és Brabantot vá-lasztotta hadműveleti színterének. Alba került a vele való döntő össze-csapást, ami azt eredményezte, hogy Orániai Vilmos fizetetlen idegen zsol-dosai a lakosságot fosztogatták. A fegyelmezetlen, gyűlevész haddal nem lehetett sokra menni, az év őszén Orániai Vilmos elhagyta az országot, és Franciaországba vonult vissza. Az 1568-as hadjárat tehát kudarcot vallott, megmutatta, hogy az a politika, amely a belső erőforrások helyett a külső támogatás, idegen hatalmak felhasználásával igyekszik az országot felszaba-dítani, szükségszerűen vezet sikertelenségre. Ennél többről volt szó, Orániai Vilmosék az első pillanattól kezdve áruba bocsátották az országot a szoms-zédos hatalmaknak a spanyol elleni segítség fejében. A jemmingeni csata után Nassaui Lajosban megfogalmazott Németalföld felosztásának terve: Fland-ria, Artois Franciaországhoz, Brabant és a középső-keleti rész a német birodalomhoz, míg Holland és Zeeland Angliához voltak csatolandók.²⁶

Orániai Vilmos fellépése az Alba-terror ellen bizonyos ellentmondást rejtett magában, egyrészt jelentős volt abból a szempontból, hogy a tömegek spanyollelentes küzdelméhez egy olyan tényező járult, mely alkalmas volt arra, hogy az uralkodó osztály növekvő ellenzékiiségének irányt adjon, ugyan-akkor azonban a külső segítségre való támaszkodás politikája kizárta annak a lehetőségét, hogy Orániai Vilmosék a tömegek társadalmi törekvéseinek teljes vagy részleges kielégítésével a spanyol uralom elleni fellépést szervesen kapcsolják a forradalmi harc menetéhez. A Hallgatag 1568-as proklamációja (»Justification«) személyes szerepének tisztázására korlátozódott a katolikus rágalmakkal szemben, semmit nem szólt sem a nép alapvető érdekeiről, sem a kibontakozó ösztönös népi ellenállás jogosságáról.²⁷

Pedig ez az ellenállás főleg a tengeren közvetlen segítséget adott Orániai Vilmosnak és Nassaui Lajosnak, akik az északi tartományokban egyre na-gyobb mértékben számíthattak a tengeri gueux-k fegyveres vállalkozásaira. Az első tengeri gueux-k egyike, Jan Abels Groningenben támogatta Nassaui Lajost, és a többi gueux-höz hasonlóan kicsi hajókon támadta a spanyol hajó-hadat. A tengeri gueux-k szegény halászbokból, tengerészekből, menekültekből

²⁵ Braudel: La Méditerranée, 895. l.

²⁶ A. H. Чистозвонов: Нидерландская буржуазная революция 66. l.

²⁷ Knuttel: Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek I. N. 159.

kerültek ki, akikhez több nemes csatlakozott, és egy-egy kiemelkedőbb egyéniség vezetésével szerveződtek egységekbe, hogy könnyű hajóikon pusztítsák a spanyolokat. Támaszpontjuk Anglia (Dover) és Emden volt. A tengeri gueux-k Oraniai Vilmos szemében közönséges kalózok voltak, és két emigráns nemeset bízott meg azzal, hogy formálják őket tengerészekké, élükre pedig Adrien de Bergues-t állította. Bár ennek vezetésével a gueux-k néhány nap alatt mintegy 100 spanyol kereskedelmi hajót kerítettek kézre, Oraniai Vilmos arra törekedett, hogy mérsékelje őket, és amikor Bergues fogságba esett, egy hozzá lojálisabb egyén kezébe adta a vezetést.

1570-ben megkísérelte a tengeri gueux-k regularizálását, érdekei szolgálatába való állításukat. A gueux flottákhoz intézett proklamációjában megtiltott minden túlkapást, esküt követelt meg, és szabályozta a zsákmányban való részesedést. Eszerint a zsákmány egyharmada őt, egyharmada a kapitányt illette meg. Abból az egyharmadból, amely a katonáknak jutott, egytizedet az admirálisnak kellett juttatniok. A toborzást is ellenőrzés alá kívánta venni.²⁸ Oraniai Vilmos terveinek és kívánságainak megvalósulása az egész tengeri gueux mozgalom felszámolását vonta volna maga után. Jellemző magatartására, hogy még azt is megtiltotta, hogy a gueux-k megzavarják Ausztriai Annának, II. Fülöp leendő feleségének Spanyolország felé tartó hajóját.

Szerencsére a gueux-k semmiféle ettikettet és szabályozást nem ismertek, ezért folytatódott sikereik, sok helyen partra szálltak és nemcsak a spanyol katonákat lepték meg, hanem képeket égettek, és megmegtették a katolikus papokat és az Albának behódoló magistratusokat. Ami harcmódjukat illeti, az bizony nem felelt meg Oraniai Vilmos kívánalmainak, aki többre becsülte a kapituláns elöljárókat, a vagyonukat féltő nemeseket és patriciusokat, mint a gueux-eket. Ezek engesztelhetetlen gyűlölettől fűtve üldözték és ölték az ellenséget és természetesen fenntartásuk érdekében a spanyol érzelműek vagyonaéhoz minden meggondolás nélkül nyúltak hozzá, sőt a parasztokat sem mindig kímélték. A katolikus vallás szertartásaiból gúnyt űztek, ellenségeiket nem tartották fogságban, megölték őket és levágott fejüket hordókba téve kapcsolták a konvojhoz. A forradalmi regularizálás, erőik összefogása és tudatos felhasználása minden bizonnyal nagy jelentőségű lett volna a szabadságharc igazi érdekei szempontjából, de erre nem került sor, nagyrészt Oraniai Vilmos mesterkedései következtében. Nem tudhatta ezt vállalni a következetesen harcoló és a gueux-k rokonszenvét élvező Lumey (Guillaume de la Marck) sem, aki 1571-ben admirális-helyettes lett.

A spanyol hajóhadnak a törökök felett aratott győzelme Lepantonál olyan helyzetet teremtett, hogy Erzsébet nem akarta a gueux-ekkel szembeni elnéző magatartásával tovább ingerelni a spanyolokat, és ezért kitiltotta a gueux-eket Anglia partjairól. A gueux-k hajói arra kényszerültek, hogy a tengeren horgonyozzanak le, illetve, hogy a németalföldi partokon keressék azt a hídfőállást, melynek birtokában folytathatják tengeri hadműveleteiket. A Briel előtt lehorgonyzott gueux-k bebocsátási kérelmet juttattak el a városka elöljáróihoz, akik között befolyásos ismerősük volt. A magistratus befogadta őket, és így vér nélkül jutottak első németalföldi támaszpontjuk birtokába 1572. április 1-én. Lumey és Treslong parancsnoksága alatt sikeresen megvédték

²⁸ R. Avermaete: Les gueux de mer, 42. 1.

Brielt a közeledő spanyol csapatokkal szemben, mesterien hangolva össze a szárazföldi és tengeri akciókat. Briel példája fellelkesítette a nem messze fekvő Vliessingen város polgárait, akik Johan van Kuyk nemes vezetésével lefegyverezték a spanyol őrseget. Vliessingen után Arnemuiden, Enkhuizen és más helységek következtek, az északi tartományokban szalmaként kapott lángra a felkelés, megingatva Alba és a spanyol zsoldosok uralmát.²⁹

Az 1572-es felkelésnek kedveztek a nemzetközi viszonyok, főleg az a körülmény, hogy 1570 óta a francia király és a hugenották között megegyezés állott fenn. Ennek többek között az volt az eredménye, hogy a hugenották még La Rochelle-ből is jöttek a gueux-k segítségére. Flandria és Brabant gueux-i is fegyveres osztagokat küldtek az északiak támogatására. A lakosság széles rétegeiben megvolt immár az elszántság az Albával való szembeszállásra, főleg mivel az visszavonhatatlanul elhatározta az alkabala bevezetését. Bruxelles-ben már a céhvezetők is fellázadtak rendelkezései ellen.³⁰ A »mindenkit arra kényszeríteni, hogy állandó félelemben éljen«-elv csődöt mondott, az északi tartományokban hirtelen bekövetkezett városi felkelések mintegy földomlásként temették el a gögös spanyol vezér uralmát, a megalkuvó magistratusok hatalmát. Megalakultak a lövész céhek és a népi milíciák, a konzisztóriumok óriási befolyásra tettek szert. Holland, Zeeland katolikusai menekülni kezdtek.³¹ Az 1572-es északi felkelés fordulatot jelentett a németalföldi forradalom menetében, újra a demokratikus mozgalmak vették át a kezdeményezést.

Igen tanulságos, ha megnézzük, hogy Oraniai Vilmos és hívei hogyan igyekeztek kihasználni az északi mozgalmakban felszabaduló forradalmi energiát.

Hívei az újonnan alakult városi vezetőségekben jelentős befolyásra tettek szert. Bár az egyes északi tartományok burzsoáziája fejlettebb volt, mint a délieké általában, itt is megvolt a talaja a kompromisszív politikának, annál inkább mert a fejletlenebb tartományokban erős volt a nemesség befolyása. Azt mondhatni, hogy az északi burzsoázia a tömegmozgalmak hatására belesodródott a forradalom árájába, nem vált annak tudatos vezetőjévé, inkább haszonélvezőjévé. A városi szegénység és kispolgárság volt az, aki hozzányúlt a reakciós elemek vagyonához, a parasztság tagadta meg a feudális szolgáltatásokat, a tizedet, a burzsoázia ahelyett hogy irányt szabott volna e folyamatoknak, megijedt ezektől, és tájékozódni kezdett Oraniai Vilmos felé. Az északi tartományokat a gazdasági-társadalmi fejlődésük képessé tette a forradalom győztes kibontakoztatására 1572-ben, de arra már nem, hogy a gueux-k erejére támaszkodva e forradalmat következetesen burzsoá irányban végig lehessen vinni. Mindez tág teret biztosított Oraniai Vilmosnak és híveinek, akik nemcsak a városi magistratusokban, hanem a városok képviselőiből összetevődő rendi országgyűlésben (Staten Generaal) is jelentős befolyásra tettek szert.

Amde nem ment minden úgy, mint ahogy Oraniai Vilmos elgondolta. Nassaui Lajos május 24-én francia segítséggel elfoglalta Mons-ot. E kezdeti siker alapján Oraniai Vilmos terve az volt, hogy délen veti meg a lábát,

²⁹ *Avermaete*: Les gueux de mer, 62—66. 1.

³⁰ Vö. *Pottere* i. naplóját, *Moke*: Histoire de Belgique, 478—479. 1.

³¹ Az itteni viszonyokat jól jellemzi P. C. *Hooft*: Nederlandsche Historien, 233. stb. 1.

támaszkodva e tartományok konzervatív nemességére, és megerősödve, győztesként vonul északra az ottani forradalmi kedélyek lecsendesítésére. Az északi felkelésnek egyáltalán nem örült, azt a Franciaországgal kapcsolatos terveit megzavarásának tekintette.³² Maga is sereget gyűjtött és Limburg felől támadta meg a Mons-ot ostromló Albát. A Mons körüli harcoknak az volt a jelentősége, hogy elvonta Albát az északi tartományokban folyó felkeléstől, mely így akadálytalanabban mehetett végbe. Alba jellemzően nem a gueux-eket, hanem Orániai Vilmosékat tartotta a legfőbb ellenfélnek. Amikor ennek ellenkezőjére rádöbbsent, már elkészt.

Az eseményeknek újabb fordulatot az 1572. aug. 23—24-i párizsi Szent Bertalan-éji vérengzés adott. IX. Károly, nem utolsósorban a németalföldi felkelés méreteitől és sikereitől megijedve, hogy elvágja a hugenották és gueux-k összefogásának lehetőségét, megadta beleegyezését a világtörténelem egyik leghirhedtebb tömegmészárlásához. Orániai Vilmosnak hirtelen észre kellett vennie, hogy semmi keresnivalója nincs többé Franciaországban. A Szent Bertalan-éj megfosztotta legvérmesebb reményeitől, ugyanakkor a gueux-k elszántságát fokozta és minden megalkuvásra kész németalföldit meggondolkoztatott. Ilyen körülmények között nem volt mit tennie, Orániai Vilmos kénytelen volt keresni az északi gazdag polgársággal való megegyezés útját.

Ez nem ment nehezen, a hollandi rendek dordrechti ülése megválasztotta őt Holland és Zeeland helytartójává, és legfőbb hívének, Marnixnak az előterjesztésére pénzt szavazott meg. Ennek fejében viszont azt kérte, hogy Orániai Vilmos vonja vissza azokat a gueux-knek adott engedélyeit (lettres de marque), melyek birtokában azok szabadon fegyverezték fel hajóikat és kobozhatták el a szükséges javakat. Misem természetesebb, beleegyezett ebbe a forradalom »törvényes« keretek közé szorítására irányuló lépésbe. A kereskedő polgárság és Orániai Vilmos egyformán a tömegmozgalmaknak a nekik tetsző mederbe való terelésére törekedtek. Ez nem jelenti azt, hogy végső céljaik is egybeestek, Orániai Vilmos személyes hatalmának kiépítésére gondolt, az északi kereskedő polgárság pedig a Staten Generaalban látta az érdekeinek legmegfelelőbb irányító szervezeti tényezőt.

Orániai Vilmos a Mons-nál elszenvedett kudarc után rászorult a gueux-kre, ezért nem egyenes, hanem kerülő úton fogott hozzá a Staten Generaalal együtt a »mérséklési« program megvalósításához. A támadásuk éle a gueux-k radikális vezetői, elsősorban Lumey ellen irányult. Manóverek csak Leiden felszabadítása után értek célt. Addig sok minden történt Németalföldön.

Mikor Alba észrevette, hogy szinte egész Észak kicsúszott a lába alól, nagyszabású büntetőhadjáratra határozta el magát. Az 1572-ben megkezdett északi »anabázisa« méltó volt az előzményekhez. A spanyol zsoldosok kifosztották Malines-t, Zutphent úgyszólván teljesen kiirtották, Naarden helységben pedig még a templomba bemenekült lakosságot is felkoncolták. E véres felvonulás után Alba először Haarlemnél találkozott kemény ellenállással. A védők mintegy fél évig tartották magukat (1572—73), támogatva a tengeri gueux-k elvonó hadműveleteitől. A hősiesség nagyszerű példáit szolgáltatták

³² H. Grotius: Annales et histories des troubles du Pays-Bas. Amsterdam, 1662. 46. Idézi Csisztozvonov i. m. 75. l.

a hol a falvakon védekező, hol a jégen korcsolyával támadásra induló polgárok, a löszert, szurkot szállító gyermekek, a külön harciegységekbe szerveződő nők.³³ Az ostrom ugyan a város feladásával végződött, de kimerítette a spanyol sereget, mely a sok harc ellenértékéért követelni kezdte az elmaradt zsoldot. Alkmaar ostroma már kudarcra végződött, a védők minden eszközt felhasználtak, és visszaverték a támadókat, a gueux-k tengeren is győzelmet arattak. A bosszú hadműveletek megtorpantak, a németalföldiek spanyolgyűlölete tetőpontra hágott, a forradalom leverése nem sikerült.

Ekkor vette észre II. Fülöp, hogy kedvelt fővezére »ellopta tőle Németalföldet«, azaz lehetetlen helyzetbe hozta az itteni spanyol uralmat.³⁴ Más megoldás nem volt, a szerepét eljátszott Albát vissza kellett hívni, ami 1573 végén meg is történt. Helyébe Requesens lépett, aki nagyobb taktikai készségről tett tanúságot, mint elődje. Egyelőre azonban nem erre, hanem fegyveres győzelmekre lett volna szüksége. 1574 januárjában azonban a zeelandi szigetek elfoglalására irányuló hadműveletét nem kísérte szerencse, a tengeri gueux-k Boisot vezetésével Berg-op-Zoomnál vereséget mértek rá. Bár Mooknál győzelmet aratott Nassaui Lajossal szemben, aki holtan maradt a csatatéren, de ez nem javított a helyzeten, mivel katonái lázongani kezdtek a fizetlenség miatt. Közben már régóta tartott Leiden ostroma, ami sürgette a pénzkrízis megoldását. Ezért Requesens kénytelen volt összehívni az États Généraux-t, hogy adót szavaztasson meg. De hiába adott amnesztiát (mely alig vonatkozott valakire) és egyéb engedményeket, a Bruxelles-ben összegyűlt küldöttek a spanyol katonák eltávolítását követelték, és megtagadtak mindenféle pénzt. A déli tartományok rendeit is aktivizálta az északi forradalom, olyan programot adott kezükbe (a katonai megszállás megszüntetése stb.), mely ugyan nem volt új, de hangoztatása meglepte Requesenst, aki kénytelen volt beismerni politikai vereségét.

Ezt csakhamar követte a nagy katonai kudarc. Bár a spanyolok erős gyűrűvel vágták el a külvilágtól Leident, az ostromlottak felszakították a tengerátat, a gueux-k pedig készültek hogy az elárasztott területre hajóikon benyomulva vegyék fel a harcot az ellenséggel. Eleinte nem sikerült, de amikor a dagály lehetővé tette a hajózást, megindult a támadás, mely a spanyolok vereségével és visszavonulásával végződött. Leiden felszabadítása betetőzése volt azoknak a harcoknak, melyeket Észak gueux-i vívtak évek óta. A spanyolellenesség katolikusellenességgel járt együtt, a gueux-k jelszava ebben az időben ez volt: »inkább a törököket mint a pápistákat, inkább megfojtva mint megfogva.«³⁵ Ebben a forró hangulatban ült össze a kálvinista egyház dordrechtli zsinata, mely a konzisztóriumok politikai befolyását és a katolikusok elleni harcot kívánta fokozni.

A kálvinista vallás lett egyedüli elismert vallás Hollandban és Zeelandban. Oraniai Vilmos hiába kínálta a vallástürelem programját, az nem volt megvalósítható, az északi burzsoázia sem pártolta, minthogy jelentős haszna volt a lefoglalt katolikus javakból. A gueux-k megfékezésében azonban meszesemenően egyetértett Oraniai Vilmostal, aki megértnek látta az időt Lumey

³³ E. Saie: Le siècle des gueux I. 195—200. I. *Avermaete*: Les gueux de mer, 79—80. I. *Strada*: De bello Belgico, 1651. 253—254. I. (A nők élén az 50 éves Kennaus).

³⁴ »Habia robado los Países Bajos«, *Altamira*: Historia de España, III. 87. I.

³⁵ A hangulatra *Forneron*: Histoire de Philippe II. Vol. II. 383. I.

eltávolítására a hadügyek éléről. Állami pénzzel való visszaélés hamis vádjával bebörtönözték, majd miután kiszabadult, Oraniai Vilmos megfosztotta tisztségétől és külföldre száműzte. Lumey még a börtönben egy manifesztumot írt a Staten Generaal ellen, mint amely nem hordozza szíven a spanyolok elleni háború érdekeit. A Staten a defenzív politika álláspontján akadályozta a gueux-k bátor kezdeményezéseit. Lumey-n kívül más radikálisokat is eltávolítottak a gueux-k éléről.³⁶ Így konszolidálódott Északon a burzsoázia uralma. Ez nem járt együtt a feudális viszonyok következetes felszámolásával. A birtokelkobzás csak azoknak a katolikusoknak a javaira terjed ki, akik elmenekültek. A tömegek érdekeit nem szolgálta semmilyen intézkedés, viszont a gueux-k forradalmi harcának korlátozása együtt járt a Staten Generaal zsoldjába fogadott katonák fizetésének kötelezettségével, ami teljes egészében a népet terhelte súlyos adók formájában. A beállott fejleményeket szervesen egészítette ki az, hogy a Staten Generaal csökkentette a városi polgárőrsegek jogait, ugyanakkor pedig minden monarchikus törekvés útjába akadályt állított a Gueux Tanács (Grand Conseil) felállításával. Ez utóbbi Oraniai Vilmost érintette. A rendek és Oraniai Vilmos céljai csak a két alapvető kérdésben egyeztek: egyrészt a tömegmozgalmak leszerelésében, másrészt a külföldi segítség előtérbe helyezésében a belső erőforrásokkal szemben. Ez utóbbi azonban nem kecsegtetett sok sikerrel ekkor. Erzsébet angol királynő 1572 után kereste a megegyezést Fülöppel, és 1575-ben hivatalosan is megtiltotta, hogy a »lázadó tartományok« segílyt kaphassanak Angliából.³⁷

Az egyik modern belga történeti összefoglalás jóleső érzéssel állapítja meg, hogy a dordrehti konferencia után a háború »szabályossá« vált, a »kalandorok« (avanturiers) korszakának vége lett, Oraniai Vilmos vette kezébe a szervezést.³⁸ Ezzel az elég általános nyugat-európai történeti állásponttal a legkisebb mértékben sem tudunk egyetérteni. Nem temetjük el idejekorán a gueux-k mozgalmát, mint egyesek teszik.³⁹ Másrészt nem tudunk örülni annak a »regularizálódásnak«, mely egy konzervatív konszolidációhoz vezetett és elszorította a forradalom vénáját. Az oranzsizmus, az Oraniai Vilmos-féle politika, mely toleráns és demagóg szölamokkal takargatta igazi célját, egy nemesi monarchia létrehozását, a legkisebb mértékben sem kárpótolt ezért.

Kétségkívül hiányzott a forradalmi vezetés, mely a gueux-k erőfeszítéseit egyenrányította volna a feudális maradványok felszámolása érdekében. Minthogy ez nem volt meg, a tömegek ösztönös harcá nem érte el a kívánt célt, és idegen társadalmi érdekek eszközévé vált. Az oranzsista történetírás megszokta, hogy az északi felkelés tömegeit rakoncátlan vérengzőknek ábrázolja, de elfeledkezik arról, hogy a fegyveres küzdelmek milyen áldozatokat követeltek az északi tartományok népétől. Ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy a Leiden védelmének végrehajtott gátszakítás mintegy 700 000 forint kárt okozott, a szárazföld 40 mérföldnyi területen hajóz-

³⁶ *Avermaete*: Les gueux de mer, 102—104. l. Csisztozvonov i. m. 86. l.

³⁷ *A. H. Чисозвонов*: Английская политика по отношению к революционным нидерландам (1572—1585 гг). Средние века V. 1954. 210 стр.

³⁸ *G. H. Dumont*: Histoire des belges. I. Bruxelles 1954. 308. l.

³⁹ Felszínes munkájában *Jurien de la Gravière* már 1573-ban befejezettnek tekintti a gueux-k történetét: Les Gueux de mer. Paris, 1893. 324. l.

hatóvá vált, azaz kiesett a művelhető földek sorából, fogalmat alkothatunk az északi forradalom éveiben e tartományok lakosságát sújtó csapásokról.⁴⁰

A háborús cselekmények 1575-ben is folytatódtak. Requesens újabb támadásokat vezetett Holland ellen, sikerült is Zierikzeet bevennie. A Bredában megtartott tárgyalások a két fél között nem vezethettek eredményre. Jellemző Fülöp reálpolitikai érzékére, hogy csak azzal a feltétellel volt hajlandó orvosolni a sérelmeket, ha a nem katolikusok elhagyják az országot. Októberben Holland és Zeeland független tartományokká nyilvánították magukat. Annak ellenére, hogy egyes helyek, köztük Amsterdam még spanyol kézen maradtak, az északi tartományok helyzete katonailag is elég biztosított volt. A spanyolok még érték el kisebb sikereket.⁴¹ Ezek már az utolsó erőfeszítései voltak a kimerült spanyol hadigépezetnek, melyet ekkorra már szinte megbénítottak a zsoldoslázadások.

A fizetetlen spanyol zsoldosok lázongásai már az elmúlt évben komoly méreteket öltöttek. A katonák pénzt követelve benyomultak Anvers-be, és megsarcolták a várost.⁴² Requesens még saját bútorzatát is elzalogosította, hogy kielégítse őket. A zsoldoslázadások 1575—76-ban még fenyegetőbbekké váltak, minthogy az államháztartásnak ekkor még kevesebb reménye lehetett a fizetlenség megszűntetésére. Ezt lehetlenné tette az 1575-ös pénzügyi csőd.

E komoly politikai következményekkel járó eseményt, elválaszthatatlan összefüggésben az »árforradalom« jelenségeitől, egy egyszerű, Fülöp által kiadott dekrétum idézte elő, mely felfüggesztette a hitelezőknek adott zálogjövédelmeket. Főleg a két legnagyobb sevillai bankház érezte meg ennek következményeit, de a többi hitelező bankház is csődbe került, hitelképességük megszűnt. Míg eddig mintegy 2 millió dukátot tudott a spanyol korona Németalföldre küldeni, 1576-ban már csak legfeljebb $\frac{1}{4}$ milliót. Innen a fizetlenség és a lázongások.⁴³ E pénzügyi krízis hatását még fokozta az a körülmény, hogy két évig nem jött Amerikából nemesérc-szállítmány. Van valami abban az egyszerűsítő megállapításban, melyet az egyik történész úgy fogalmazott meg, hogy az 1575-ös spanyolországi banksőd juttatta Oranai Vilmost hatalmának csúcspontjára 1577-ben.⁴⁴

Az az út, mely ide vezetett, igen kanyargós volt, és immár nem Északról indult ki.

⁴⁰ *Strada*: De bello Belgico. 1651. 267. 1.

⁴¹ *Altamira*: Historia de España, III. 89. l., *Strada* i. m. 268—277. 1.

⁴² *Agrippa d'Aubigné* túlozva beszél 4 000 000 forint sarcról: *Histoire universelle*. Tome 5. Paris, 1891. 67. 1.

⁴³ *Ehrenberg*: Das Zeitalter der Fugger. II. 216. 1.

⁴⁴ *R. Trevor Davies*: The golden century of Spain. 1501—1621. London 1954. 184. l. Vö. még *Chaunu*: Séville et la »Belgique« 1555—1648. *Revue du Nord* XLII. 1960.

IV. A FORRADALOM SÜLYPONTJÁNAK ÁTHELYEZŐDÉSE DÉLRE: AZ 1576. SZEPTEMBER 4-I FORDULAT ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A németalföldi események egyik legfőbb szakértője, a kiváló megfigyelő képességgel rendelkező Granvella már 1575. december 10-én azt írta II. Fülöpnek, hogy őt nem Oraniai Vilmos tevékenysége, hanem az eddig »engedelmes« déli tartományok elégedetlensége aggasztja. Meg kell nyugtatni e tartományokat, hogy nem állítják vissza az Alba időszak adórendszerét; általában e kilenc évi tapasztalatok azt diktálják, hogy más úton kell járni, mint amelyet eddig a spanyol kormányzat Németalföldön követett.¹ Flandria, Brabant és a vallon tartományok valóban nem mutattak olyan képet az elmúlt esztendőkből, mint amely kívánatos lett volna a spanyol politika számára. Az a tény, hogy a fejlemények csomópontja 1572-ben Északon alakult ki, nem jelentette, hogy Délen a fegyveres pacifikáció el tudta némitani az ellenállás hangját. Bár a tengeri gueux-k vették át egyidőre a kezdeményezést, de az erdei gueux-k sem pihentek. Már 1572-ben Gandban komoly előkészületek történtek ellenük, 1573-ban Courtrai-ben volt jelentős a tevékenységük, 1575-ben Écluse környékén vonták magukra a figyelmet. 1576. június 22-én a Conseil de Flandre kénytelen megújítani a rendeletet a rablások és gyújtogatók ellen, és a felgyújtott házakat az ország költségén állíttatja helyre.² A népi háború tüze nem aludt ki Délen.

Megtévesztő a polgári történetírók azon állítása, hogy Requesens már jelentős kezdeti eredményeket ért el a kedélyek lecsillapításában, de e folyamatot meggátolta az 1576 márciusában bekövetkezett halála. Ezt sajátmaguk cáfolják meg, amikor azzal folytatják az események leírását, hogy az Államtanácsnak ekkor már nem volt meg a szükséges tekintélye, és a rendek, főleg a brabantiak, méltatlankodva követelték a kormányzat régi tényezőjének, az États Généraux-nak az összehívását, hangot adva ezzel a »belső ellenzéknek.«³ Requesens még nem járta azt az »új utat«, melyről Granvella beszélt. Fülöp pedig elkövette azt a hibát, hogy túl sokáig késett az új kormányzó kinevezésével. Egy olyan interregnum következett, melyben a reakciós Államtanács tevékenysége csak fokozta a déli tartományokban felhalmozódó óriási feszültséget.

Az általános, minden rétegre kiterjedő elégedetlenséghez ekkor olyan tényező járult, ami előrevetítette a népharag kirobbanásának jeleit. A spanyol zsoldosok lázadásai nemcsak a spanyol hadseregvezetés kezét kötötték meg, hanem nagy fenyegetést jelentettek a lakosságra nézve, melynek fosztogatása mindennapos jelenséggé lett. Különösen veszélyes volt Brabant népére a negyedik zsoldoslázadás 1576 nyarán, mely azzal végződött, hogy a lázadó katonák bevették Alostot, és innen mint támaszponton kiindulva sarcolták, dúlták a környéket. Különösen Bruxelles lakói tartottak a zsoldosok lázadásától, ezért a városban a spanyolok elleni gyűlölet a tetőfokra hágott. Egy Fülöpnek írt jelentés szerint Brabant nagyvárosaiban a prédikátorok bátran hirdetik, hogy minden lelkiismereti aggály nélkül meg lehet

¹ Seria conveniente tomar otro camino para el remedio, diferente del por donde se ha caminado. *Gachard*: Correspondance de Philippe II. sur. les affaires des Pays-Bas. t. III. 404. 1.

² *Jonghe*: Gendsche geschiedenis I. 202., 210., 212., 232—234., 243—244. 1.

³ *Moke*: Histoire de la Belgique. 8. éd. 485—486. 1.

ölni a spanyolokat. »Ez a nyelvezet járja az egész országban« — teszi hozzá lemondóan.⁴ Mind a nép, mind az uralkodó osztály érdekelve volt a lázadó zsoldosok megfékezésében és az idegen katonáknak az országból való eltávolításában.

A hirtelen bekövetkezett események lényegesen többet eredményeztek. Bruxelles-ben szeptember 4-én a néptől támogatott városi milícia Hèze és Glymes vezetésével megszállta az Allamtanács épületét, letartóztatta annak tagjait: Bèrlaimontot, Mansfeldet, Assonleville-t és társait. Erre a többi városokban a fegyveres osztagok és a nép blokád alá vették a spanyol garnizonokat, a parasztok pedig önvédelmi csapatokat szerveztek, melyek ellenőrzésük alá vették az utakat. A spanyol katonák ellen felbőszült lakosságot nem egy helyen, pl. Gandban is maguknak az előjáróknak kellett csillapítaniok. Gand várából a spanyolok ágyúval lötték a várost.⁵ Oraniai Vilmos fegyveres segítséget ígért Gandnak, és általában a déli tartományok nagy várakozással fordultak feléje, mint aki ekkor már a győztes két tartomány, Holland és Zeeland élén állott. Híveinek befolyását a szeptember 4-i Bruxelles-i fordulat óriási mértékben megnövelte. Ezt mutatta Flandria rendeinek gyűlése is, mely az események után ült össze, hogy megvitassa a kialakult helyzetet.

Nemcsak a flandriai, hanem a többi tartománygyűlés álláspontja is egyetemes volt egy kérdésben, a zsoldosok megfékezése tekintetében. Egyéb vonatkozásokban azonban nagy volt a különbség az egyes nézetek és törekvések között. A flandriai papság és nemesség a rendi gyűlésről sietett biztosítani a pápát, hogy hű marad a katolikus valláshoz. A papság szeptember 16-án tette közzé nyilatkozatát. Ebben fellépett az Alostban garázdálkodó spanyol zsoldosok ellen, kifejezte a tartományok 1548-as egyesüléséhez való ragaszkodását, ugyanakkor hangoztatta reményét, hogy Holland és Zeeland visszatérnek a katolikus egyház iránti engedelmességre. Jellemző volt Ypres és Bruges püspökének álláspontja, mely éles különbséget tett az Alostot megszálló zsoldosok és általában a spanyolok között, kiknek az elítélésétől tartózkodott.⁶ A papság határozottan fellépett az Oraniai Vilmossal való tárgyalás ellen.

A nemesség, de méginkább a városok képviselői körében nagy volt Oraniai Vilmos tekintélye. Ennek legfőbb jele az a követelés volt, hogy Flandria kössön megegyezést Hollanddal és Zeelanddal. Egyéb tekintetben a rendek zöme általában az 1566-os liga-programot újította fel: le kell csillapítani és ki kell vezényelni az idegen zsoldosokat az országból, helyreállítva annak régi berendezését, a helyi és rendi szervek tekintélyét. Elhatározták a Brabant rendeivel való összefogást, hangoztatták a katolikus egyházhoz és a királyhoz való hűséget.⁷ Nem véletlen, hogy a rendek szemében a reakciót megtestestítő Anvers-i parancsnok, Geronimo de Roda általános rendi felkelésről és »konföderátusokról« tett említést a Fülöpnek írott beszámolóiban.⁸ Annál

⁴ Correspondance de Philippe II. sur les affaires des Pays-Bas. t. IV. 352—353. I. Roda levele, szept. 4.

⁵ Jonghe: Gedsche geshiedenis I. 257—258. I.

⁶ Schrevel: Remi Drieux évêque de Bruges et les troubles des Pays-Bas. II. Louvain, 1903. 12—15. I.

⁷ Gachard: Bibliothèque Nationale à Paris. I. 1875. 144. I.

⁸ Correspondance de Philippe II. sur les affaires des Pays-Bas. t. IV. 353., 375—376., 385. I.

is inkább kialakulhatott ez a benyomás, minthogy igen sok emigrált nemes es polgár tért vissza Flandriába és Brabantba. Többek között Cornelius de Scheppere és Francois van Kethulle (Ryhove) siettek Termonde-ba, hogy a Rendek számára biztosítsák ezt a fontos helyet.⁹

A rendiség szerepe hatalmasat nött szeptember 4. óta, lényegében átvette az ország kormányzását. A rendi hatalom kibontakozásának egyik legfőbb feltétele és elősegítője volt az egyes tartományok rendei közti szövetségek létrehozása. A tartományi gyűléseken ilyen szellemben foglaltak állást, és megfelelő utasításokkal küldték képviselőiket Gandba, az októberben ott összeülő États Généraux-ba.

Érthetően a nemesi-patriciusi konzervativizmus és a papság óriási befolyása, a sok divergens törekvés megakadályozta, hogy egységes álláspont alakulhasson ki a legfontosabb kérdésekben. A déli, főleg a vallon tartományok fejlődésbeli elmaradása különösen érezte hatását, a visszahúzó erők mellett a határozottabb hangot megütő képviselők (főleg Holland, Zeeland) kisebbségben maradtak. A politikai helyzet sokkal bonyolultabb volt, mint akár a forradalom kitörésekor, akár az Északon 1572-ben bekövetkezett események idején. Az erőviszonyokat az États Généraux-ban bizonyos kiegyenlítettség és az jellemezte, hogy az egyes pártok, álláspontok meglehetősen differenciálatlanok voltak. Oraniai Vilmos számára új lehetőség nyílt személyes célkitűzéseinek megvalósítására, Dél viszonyai kedveztek politikájának, mely nem talált itt más olyan irányzatra, amely hasonló határozottsággal és tudatossággal vehette volna fel vele a versenyt. A brabanti »igazi hazafiak« (Liesvelt, Henri de Bloyere, Jean de Pennante stb.) már most kezdtek Oraniai Vilmos körül egy elég heterogén táborot alakítani. A szeptemberi és októberi események azt mutatják, hogy ez a két párt kezdett elhatárolódni a rendiség szervezeti keretein belül. A kívánatos az lett volna, hogy az egyes álláspontok közti elhatárolódások minél gyorsabban bekövetkezzenek, és a pártállások differenciálódása során a belső antagonizmusok felszínre vessék a polgári forradalom előtt álló társadalmi feladatokat.

Ezt a forradalmi elhatárolódást nagymértékben akadályozta a déli tartományok társadalmi skálájának szélessége, melyet az átmenet különböző variánsai jellemeztek, és amelyben a burzsoázia forradalmi értékei nagyon nehezen törhettek maguknak utat. Ezen az általános okon kívül azonban volt egy olyan, ami magában az akkori helyzetben volt adva.

A brabanti rendek nem sokkal a szeptemberi fordulat után fegyverbe szólították a tartományokat és megszerveződött a rendi sereg. Ennek élére arisztokraták kerültek, köztük Granvella testvére, Champagney, ami önmagában is jellemzi az egy frontba került elemek sokrétűségét. Mialatt az États Généraux Gandban végnéküli vitákkal töltötte az időt, az Anvers-i citadellába beszorult spanyolok kitérését hajtották végre november 4-én. Elzavarták a rendi csapatokat, és rettenetes öldöklést vittek végbe az ártatlan polgárok között, mintegy 6000 ember esett áldozatul a »spanyol őrzöngésnek« (furie espagnole). A fékevesztett zsoldosok raboltak, még a papokat is megsarcolták. Mintegy 40 tonna aranyra teszik azokat az anyagi károkat, me-

⁹ Jonghe: Gendsche geschiedenissen I. 269. 1.

lyeket a hatalmas világváros szenvedett.¹⁰ E tragikus esemény nem kis mértékben járult hozzá Anvers gazdasági hanyatlásához.

Sokkal nagyobb volt politikai hatása és jelentősége. A Gandban ülésző États Généraux résztvevőit bármilyen különbségek is választották el egymástól, a furie esgapnole egyszerre olyan pillanatnyi érdekközösséget teremtett közöttük a spanyol hadsereg ellen, amely lehetővé tette egy általános program keretein belül az összefogás megfogalmazását és bizonyos közös intézkedések meghozatalát. Ezek között a legegységesebben szavazták meg a Rendek az Alba-féle uralom nyomainak eltüntetését. Hatálytalanították az eretnekek ellen hozott intézkedéseket, miáltal a protestánsok vallásgyakorlatát hallgatólagosan elismerték, és a kérdés rendezését az États Généraux későbbi döntéseire bízták. Ugyancsak egységes volt az állásfoglalás a spanyol katonák eltávolításáról szóló tételben. Ezekben az alapokon nyugodott az ún. *Gandi Pacifikáció*, melyet a tartományok képviselői november 8-án írtak alá, amikor még füstölögtek Anvers felgyújtott épületei.

Ha nem is tekintjük a Gandi Pacifikáció fogalmazásának elmosódott jellegét, az mindjárt szembe ötlük, hogy még e nagyon általános programon belül is komoly engedményekre volt szükség mindegyik fél részéről. A végleges szöveg számol a katolikus vallás kizárólagos uralmának perspektívájával, a protestánsok ideiglenes vallásszabadságának engedélyezése abban a reményben történt, hogy az elkövetkező États Généraux-ban az erőviszonyok lehetővé teszik a katolikus restaurációt. Bár a református egyház kizárólagos egyeduralmának elismerése Hollandban és Zeelandban szintén az ideiglenesség jegyében fogalmazódott meg, ebben az engedményben azonban benne rejlik a két vezető északi tartomány különálló helyzetének elismerése is. Ugyancsak katolikus részről tett koncesszióknak kell felfogni Oraniai Vilmos hollandi és zeelandi helytartóságának elismerését, valamint az általa vezetett eddigi hadjáratokból származó adósságainak elvállalását is.

Viszont a feudális-katolikus erők győzelmének kell tekinteni azt, hogy a kisebbség által az egyházi földek elkobzására tett javaslatot elvetették és bevezették az Unió szövegébe a Hollandon és Zeelandon kívül levő, lefoglalt egyházi vagyonok visszaadását és a visszatérő egyházi személyek megfelelő anyagi kártalanítását.¹¹

A spanyol zsoldosok elleni ideiglenes érdekközösségen túl volt még egy keret, melyben jól megért a gandi gyűlés két nagy tárgyaló fele, az északi és déli tartományok. Mindegyik szeme előtt a svájci kantonizálási példa lebegett, az összes tartományok a kantonális szabadságjogok alapján képzelték el a konföderációt, a központi hatalmat ugyan meghagyták, de a rendek tanácsának döntő jelentőséget tulajdonítottak.¹² A megkötött Gandi Unió lényegében ezekre az elvekre épült fel, és jelentős lépés volt a régi állami egység felszámolásának útján, azon az úton, mely a tartományok laza konföderációjához vezette Németalföldet. E rendi konföderáció kis kivétellel lényegében feudális erőktől meghatározott és vezetett politikai képződmény volt, mely nem szolgálhatta egy polgári forradalom érdekeit. Tipikusan át-

¹⁰ *Th. Juste*: La Pacification de Gand et le sac d' Anvers.

¹¹ A Pacifikáció szövegét adja *Juste* i. m. Fordítása: *Gracianszkij-Szkazkin*: Középkori történeti chrestomathia III. Budapest 1956. 227—229. I. (nem teljes). Alapelveiről *Schrevel*: Remi Drieux, II. 26—27. l.

¹² Okt. 28-i ülésről *Juste*: La Pacification de Gand, 62—64. l.

meneti jelenség volt, ideiglenes érdekközösséget fejezett ki, melyen belül nemcsak az északi és déli tartományok között voltak komoly ellentétek, hanem a déli provinciák rendei illetve ezek törekvései között is.

A Gandhi Pacifikáció semmiképpen nem tekinthető annak a forradalmi egységprogramnak, melyet a konzervatív erők láttak benne az elkövetkező években, amikor már rég eljárt felette az idő, és amilyennek ábrázolta a polgári történetírás liberalizmusa. Ellenkezőleg, hátráltatta a forradalom hívei és ellenségei közt szükségszerűvé váló szakadás bekövetkezését, és az *États Généraux* hatalmának és szervezeti befolyásának fokozásával olyan tényezőt tolt a spanyolok elleni harc élére, amely nemcsak nem volt a gueux mozgalmak szervezésének, összefogásának kezdeményezője, nemcsak nem támaszkodott a népre, hanem egyenesen annak fékentartását látta elsődendő feladatának. Jellemző, hogy Oraniai Vilmos, aki pedig nem tartozott az Unió reakciós szárnyához, a Bruxelles-i biztosoknak azt a választ adta kérésükre, hogy a hollandi és zeelandi katolikusoknak azért nem lehet megtagadni a szabad vallásgyakorlatot, mert ez népi felkeléseket vonna maga után, melyeket nem lehetne elnyomni.¹³

Szinte a Gandhi Pacifikáció létrejöttével egyidejűleg egy újabb körülmény járult hozzá a forradalmi elhatárolódás lassításához. November elején megérkezett II. Fülöp új kormányzója, Don Juan de Austria, V. Károly természetes fia, aki fényes tanúbizonyságot tett hadvezéri képességeiről Lepantonál a török felett aratott győzelmével. A fiatal Don Juant messzenéző tervek feszítették, Anglia trónjára vágyott. Minthogy Németalföldet felvonulási terepnek tekintette Anglia ellen, szívesen vállalt olyan megbízatást, melynek célja a kedélyek lecsillapítása volt némi engedmények árán. Fülöp ilyen szeltemben látta el utasításokkal, hangsúlyozta a megbocsájtást, általában a forradalom előtti állapotokat tűzte ki elérendő célul, egyrészt a rendi privilégiumok helyreállításával, másrészt a forradalom vívmányainak megszüntetésével.¹⁴ A spanyol kormányzatot a beállt fejlemények kezdték kijózanítani és bizonyos engedményekre készítették. De nem csupán erről volt szó. Fülöp magatartásában nem kis szerepet játszott az a taktika, melynek célja volt megakadályozni, hogy Don Juan németalföldi pozíciója túlságosan megerősödhesék, és esetleg becsvágya őt a spanyol trón elfoglalására ösztönözhesse. Ezért is nem ellenezte a spanyol katonák kivonására irányuló rendi követelés teljesítését sem, amikor az konkrét formában felvetődött.

Ilymódon a különböző tényezők együttes hatása csakhamar Don Juan és a rendek egymáshoz való közeledését eredményezte, amit csak elősegíthetett az, hogy Don Juan igyekezett megfegyelmelni a csapatokat. Főleg a déli tartományok és az északiak közül Utrecht és Gelderland bizonyos tétovázás után, hajlottak arra, hogy megfelelő feltételek mellett elismerjék helytartónak Don Juant. E tartományok 1577. január 9 -én megkötötték a *Bruxelles-i Uniót*, Brabant kezdeményezésére védelmi szövetségben tömörültek a Gandhi Pacifikáció alapján és Don Juan elismerésének fejében követelték a spanyol és más idegen katonák eltávolítását az országból. Don Juan elfogadta a feltételeket és a február 12-én kiadott rendeletében, az ún. *Édit*

¹³ *Juste: La Pacification de Gand*, 61. l.

¹⁴ *Correspondance de Philippe II. t. IV. 426., 454., 458. l.*

perpétuelben a Bruxelles-i Unió álláspontjára helyezkedve megígérte, hogy a csapatok 20 napon belül elhagyják Németalföldet.

Amikor májusban Don Juan bevonult Bruxelles-be, reális hatalom nélküli kormányzó volt, aki hadsereg hiányában ki volt szolgáltatva a déli tartományok rendjeinek. Másik oldalon viszont a déli tartományok papsága, nemességének zöme megtalálta azt a módot, ahogyan a tömegek kijátszásával, a szabadságharc eddigi vívmányainak félredobásával előkészítheti a teljes restaurációt. A Don Juannal való megegyezés is megmutatta a forradalom erőinek gyengeségét, egyúttal azt is, hogy az egyezkedés elvi alapjául szolgáló Gandhi Pacifikáció az ellenforradalom kibontakozásának és nem a forradalom továbbfejlesztésének eszközévé vált Dél társadalmi és politikai viszonyai között.

Az északi vezető tartományok álláspontja eltért a déliekétől, de nem volt egyértelműen forradalmi. Holland és Zeeland mint a Gandhi Unió tagjai aláírták a Bruxelles-i Uniót, bár nem léptek be abba. Ugyanakkor a kálvinizmus egyeduralmának ténye végleges elismerést nyert, a Bruxelles-i Unió már lemondott Holland és Zeeland rekatolizálásáról.¹⁵ A tartományok Don Juan elismerésének kérdésében nem képviseltek intranzigens álláspontot, minthogy Don Juan elismerte Oraniai Vilmos helytartóságát, és tartózkodott a Holland és Zeeland elleni megnyilvánulásoktól. Az azonban látnivaló volt, hogy a két északi tartomány teljes bizalmatlansággal kezeli az új kormányzót, és az Édít perpétuel-nek már nem vetette alá magát.

Ilyenképpen 1577 nyarán a németalföldi tartományok viszonylatában kezdett immár különválni két határozottab irányba mutató politikai álláspont: egyrészt a Don Juannal együtt a spanyol-katolikus restauráció felé haladó déli papság és nemesség, másrészt a forradalom egyes vívmányainak megtartásához ragaszkodó, de azokat tovább fejleszteni nem kívánó északi rendek programja. Oraniai Vilmos ekkor a kettő között, várakozási állásponton volt, és mind a déli nemesek mind az északi tartományoknak radikálisabb hangadói bíralták magatartását. Mivel személyes ambícióira Don Juan beiktatása nem járhatott kedvező kilátásokkal, lezárultak előtte a déli tartományokhoz vezető utak, azért ő is ellenzéki hangot kezdett megütni Don Juannal szemben, és déli hívei is egyre jobban támadták a fennálló politikai viszonyokat. Az oranzsisták köre igen széles volt, ide tartoztak a nemesség ellenzéki tagjaitól kezdve a kispolgárokig mindazok, akik akár társadalmi, politikai, akár vallási okok miatt elégedetlenek voltak a helyzettel, vagy az États Généraux népszerűtlen kompromisszumának tartósságában nem bíztak és igyekeztek jól helyezkedni a jövő emberei felé. A jó szímat és a karrierizmus főleg az értelmiség egyes tagjait közelítette Oraniai Vilmos álláspontjához, akinek a neve zászlóként szolgált az ellenzéki elemek számára Délen.

Ki kell hangsúlyozni, hogy Oraniai Vilmos és híveinek politikája — minden következtelensége ellenére — soha nem játszott és nem fog játszani olyan pozitív szerepet a németalföldi forradalom során, mint amilyet 1576 és 1577 ősze között betöltött. Az bizonyos, hogy Oraniai Vilmos magatartásában nem lebecsülhető szerepe volt annak a vetélkedésnek, mely közte és a déli arisztokrácia egyik legbefolyásosabb alakja, Arschot hercege között volt. A Don Juannal való megegyezést a közvélemény »Arschot-békének« kereszttelte

¹⁵ Schrevel: Remi Drieux, II. 69. 1.

el, jelezve azt a szerepet, mely a »johannizmus« irányzatának kialakításában Arscht megillette, aki főleg Flandria és Brabant tartományokon igyekezett rajta tartani a kezét. A személyi kérdések, a hatalomért folyó harc a két vezető egyéniség között nem homályosíthatja el azt aényt, hogy az oranzsizmus ekkor meglehetősen átfogóan fejezte ki a haladás érdekeit a »johanniták« kapituláns, az ellenforradalom és a spanyol abszolutizmus győzelmének lehetőségeit magában hordó politikájával szemben.

Igen tanulságos e tekintetben Marnix-nak az Édít perpétuel kiadása után, február végén írott levele, melyet egyik déli ismerősének küldött el, hogy kijózanítsa a Fülöp »kegyességébe« és Don Juan jószándékaiba vetett hitéből. Kimutatja, hogy Don Juan továbbra is a legreakciósabb spanyol elemekkel áli kapcsolatban, semmiféle közvetítói szerepet nem játszik, hanem az egy és változatlan spanyol politikát képviseli, melynek célja Németalföld teljes alávetése. Az más kérdés, hogy Fülöp, mint egy ketrecbe zárt oroszán, szorult helyzetben van, és kénytelen pillanatnyi engedményeket adni. A hiszékenyek, a megegyezés jóhiszemű hívei azt gondolják, hogy Fülöpöt meggondolásra készíti egyrészt Németalföldnek hatalmas országokkal való szomszédsága, másrészt erős városai, végül pedig a parasztság magatartása, mely nem hajlandó eltérni az Albáéhoz hasonló uralmat. Ámde a francia királyok éppúgy a rendek megtörésére tesznek lépéseket, mint Fülöp, abban pedig nem lehet bízni, hogy a török támadás leköti a spanyol erejét. Ami a városokat illeti, Don Juannak is vannak megfelelő katonai támaszpontjai, és bizonyára nem fogja elkövetni újra Alba hibáját, aki elmulasztotta megerősíteni a pozícióját a tengeren. Marnix szerint a parasztek sem tudják megakadályozni, hogy a spanyol uralom végrehajtsa terveit. Helyteleníti, hogy Délen az V. Károly idejében uralkodó állapotokat eszményítik. Nem V. Károly adta ki a plakátokat, nem ő építette fel az ország fékentartására a citadellát Gandban? A Don Juannal való megegyezés hátrányos és veszélyes.¹⁶

Marnix szavait az események igazolták. A régi történetírás sablonjai szerint az új kormányzó nem bírta azt a megaláztatást, hogy hadsereg nélkül tétlenségre és a rendekhez való alkalmazkodásra volt kárhóztatva, és az oranzsisták esetleges merénylétei elől kénytelen volt elhagyni Bruxelles-t. Minderről szó sem volt, legfeljebb Don Juan utólagos magyarázkodása hangoztatott ilyen érveket. A jól megfontolt, előre eltervezett lépésre Don Juan úgy szánta rá magát, hogy számot vetett azzal, hogy egyedül a fegyveres erőszak segíthet. Fülöpnek írott levelében két lehetőségről beszél: vagy enged a király, és ez esetben veszélyezteti uralmát, vagy égni fog Németalföld. »Ez utóbbi megoldás a jobb.«¹⁷ Gyors cselekvésre határozta el magát. Hamis ürüggyel elhagyta Bruxelles-t és hívei segítségével elfoglalta Namur várát. A július 24-i lépés államcsíny-jellege csakhamar lelepleződött, amikor Don Juan felhívást intézett az États Généraux-hoz, követelve, hogy szakítson Hollanddal és Zeelanddal. Ez már valóságos hadüzenet volt, Don Juan meg is írta a királynak, hogy »kockára kell tenni mindent.«¹⁸ Augusztusban már

¹⁶ Oeuvres de Ph. Marnix de Sainte Aldegonde. IV. Correspondance et mélanges. Paris, Bruxelles, Genève. 1860. 210—225. l.

¹⁷ A lealázási elmélet egyik híve, L. Van der Essen idézi: Alexandre Farnèse, prince de Parme gouverneur général des Pays-Bas (1545—1592). t. I. Bruxelles, 1933. 193. l.

¹⁸ Correspondance de Philippe II. sur les affaires des Pays-Bas. t. V. 456. l.

Namurben sem érezte magát biztonságban, Luxemburgba vonult vissza, ahol a feudális viszonyok kedveztek tervei megvalósításának. Innen intézett levelet kapitányaihoz és a milánói alkirályhoz, kérve őt hogy bocsássa rendelkezésére az Édít perpétuel értelmében Németalföldről kivezényelt csapatokat.¹⁹ A kocka el volt vetve, ezzel megkezdődött a szabályos háború.

A namuri államcsíny óriási hatást váltott ki a déli tartományokban, elsősorban Bruxelles-ben, az États Généraux székhelyén, melynek lakói kétszeresen érzékenyek voltak a politika minden rezdületére. A flamand nagyvárosokhoz hasonlóan nagy volt itt is az ipari hanyatlás és a pauperizáció okozta társadalmi feszültség. A céhek illetve az ezeket képviselő vezető réteg éles hangsúllyal tette fel a kérdést, hogy miért van ő kizárva a politikai jogok gyakorlatából, miért korlátozzák ezt a rendekre? Kell, hogy a politikában »minden polgárt fejenként megillessen a teljes cselekvési jog« — hangzott a követelés.²⁰ Don Juan árulása minden eddiginél jobban leleplezte Fülöp politikáját, és azok a kispolgárok, akik eddig a királyhűség álláspontján voltak, átvették a prédikátorok, plebejusok szóhordozását a zsarnok királyról. Szélesebb körben elterjedt a zsarnokölés tana.

Nemcsak a politikai gyakorlat, hanem a politikai elmélet klasszikus formái is Franciaországban, az ekkor folyó hosszú polgárháborúban alakultak ki. E háború az antifeudális, feudális rendi, az északi és déli erők, a központi hatalom bonyolult ellentéteit öltöztette vallási köntösbe. A Szent Bertalan éjt követő esztendőben a hugenották harca a központi hatalom ellen felfokozódott, Dél-Franciaországban egy különálló hugenotta állam alakult ki, melynek erejét az adta meg, hogy a feudálisokhoz a város is csatlakoztak. A harc már ekkor a hátszegő dinasztia ellen folyt, azzal a megokolással, hogy azt a szerződést, melyet a »nép« azaz a feudális rendek a királlyal kötöttek, az utóbbi megszegte. A zsarnok királlyal szemben megengedhető az erőszak, szükség esetén meg is lehet ölni.²¹

A Szent Bertalan éji verengzés élménye egymásután jöttek létre a régensnői kormányzatot kárhoztató pamfletek, majd Hotman Franco-Gallia-ja (1573) történeti megalapozását adta a központi hatalom elleni rendi ellenállás elméletének. A rendi gyűléseket visszavetíti az első királyok idejébe, a nemesség jogait megszüntető IX. Lajos politikáját mélységesen elítéli. A demokratikus formula mögött a rendi, territóriális különállás apologetikája húzódik meg.²² A »Franciák ébresztőórája« már nyíltan agítál IX. Károly, a »zsarnok ellen, aki nem tartja meg sem szavát sem a törvényt.«²³ A zsarnokölési elmélet elemei már készen állottak a 70-es évek közepén, hogy a »politikai« hugenották 1579-ben véglegesen megfogalmazzák a tant a *Vindiciae contra tyrannos* c. munkában. Ezek az ideológusok a legszorosabb

¹⁹ *Van der Essen*: Alexandre Farnèse. I. 194. l.

²⁰ Idézi *R. Pirenne*: Histoire de Belgique. IV. 101. l.

²¹ История средних веков. Том. II. Москва 1954. 199. стр.

²² *Charles Labitte*: De la démocratie chez les prédicateurs de la Ligue. Paris, 1865. 58—60. l. *P. Janet*: A politikai tudomány története az erkölcstanhoz való viszonyához. II. Budapest, 1892. (fordítás). *J. Droz*: Histoire des doctrines politiques en France. 1948. Paris. 23—24. l.

²³ *Lavisse*: Histoire de France VI/1. 147. l. A zsarnokölés tanának kálvinista és katolikus változatait keveri *R. Traumann*: Die Monarchomachen (1573—1599). Leipzig, 1895.

kapcsolaban voltak a németalföldi oranzsistákkal, akik 1576—77-ben átvették a monarchomachia ideológiáját. Ezt a francia-németalföldi reformáció kapcsolatai is elősegítették, a prédikátorok a zsarnokölés jogát a spanyolokra is kiterjesztették. Az oranzsisták olyan kiváló ideológusát, mint Marnix, Th. Bezának a magistrátusok jogáról 1570-ben írt értekezése sem hagyhatta hátrás nélkül, annál is inkább mert Kálvin felfogásához képest ennek tételei hátrázott lépést jelentettek a királyellenes kálvinista ellenállás szentesítésére.²⁴

Az oranzsistáknak ebben a történeti helyzetben nem volt szükségük különleges ideológiákra álláspontjuk igazolására. Amikor július 28-án Marnix azt írta, hogy a dolgok állása a háború kiújulását jelzi, akkor már mindkét részről megkezdődött a fegyveres harc közvetlen előkészítése, Don Juan Fernese (Parmai) Sándort hívta maga mellé a hadsereg vezérkarába, Orániai Vilmos pedig főleg az észak-keleti tartományok megnyerésére tett lépéseket.²⁵ Az États Généraux azonban, a benne többségben levő feudális elemek befolyásának megfelelően, tovább tárgyalt Don Juannal, ami nemcsak azzal a veszéllyel járt, hogy Don Juan időt nyer a felkészülésre, hanem azzal is, amit idézett levelében Marnix különleges hangsúllyal húzott alá, hogy könnyen megoszthatja a németalföldiek táborát, az egyik pártot kijátszhatja a másik ellen.

Már-már Dél elveszteni látszott, amikor először Bruxelles-ben majd Flandria nagyvárosaiban új erő lépett a küzdőterre, létrejöttek a radikális városi szervezetek, elsőként augusztusban a Bruxelles-i Tizennyolcak, ami jelezte, hogy a németalföldi forradalom új szakaszába érkezett. 1577 ősztől kezdve az események súlypontja a déli tartományokba, elsősorban Flandriába helyeződött át, éppen azáltal, hogy porondra léptek azok a forradalmi tényezők, melyek képesek voltak az États Généraux megalkuvásának ellensúlyozására.

²⁴ J. Droz: Histoire des doctrines politiques en France. 22. l.

²⁵ A helyzetről tájékoztat Marnix levele: Oeuvres IV. Correspondance et mélanges. 234—238. l. Vö. még: Sommier discours des iustes causes qu' ont constreint les Estas Generaux des Pais bas, de pourveoir à leur deffence: contre le seigneur Don Juan d' Austrie. Anvers. 1577. Knuttel: Catalogus van de plamfletten- versameling. N. 305.

ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ НИДЕРЛАНДСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Эта статья является вводной частью одной монографии. Её целью является познакомить венгерскую общественность с ходом первого десятилетия нидерландской буржуазной революции в XVI-м веке, продолжавшегося до осени 1577-го года. Одним из главных вопросов является внутренняя связь между национально-освободительной войной против испанцев и капиталистическим преобразованием общества. При исследовании этого автор устанавливает, что события в Нидерландах носят признаки ранней буржуазной революции, несмотря на то, что руководящие силы являются главным образом детищем феодального кризиса, а не капиталистического развития общества. Оранжеизм, который служил формой всего этого, вполне позитивную роль сыграл в борьбе с испанцами и только после этого изменялась его роль.

LA PREMIÈRE DÉCENNIE DE LA RÉVOLUTION DES PAYS-BAS

Le but proposé de cette étude est de donner une interprétation à l'histoire de la période de la révolution des Pays-Bas déroulée jusqu'à 1577, une contribution aux discussions sur le caractère de ces événements, engagées par les historiens néerlandais et à celles-ci des historiens soviétiques sur la nature des premières révolutions bourgeoises.

Notre point de départ est de constater le manque d'une bourgeoisie capitaliste susceptible de jouer un rôle de premier plan et de donner direction aux forces instinctives des masses révoltées dont les intérêts exigeaient la destruction des restes du féodalisme. Mais ce n'est pas une raison pour priver la lutte d'indépendance de son caractère de révolution bourgeoise. Déjà les événements de la première décennie montrèrent qu'il y avait une cohérence profonde entre les soulèvements des gueux de bois du Sud et ceux-ci des gueux de mer du Nord et ils formaient un complexe historique qu'on peut prendre, dans sa tendance, pour une révolution bourgeoise où la bourgeoisie révolutionnaire fut remplacée par une partie de la noblesse et par les éléments radicaux des villes, produits de la crise économique, qui se présentèrent en 1576 à la tête des mouvements développés surtout en Flandre et à Brabant.

Jusque à l'automne de 1577 l'orangisme était un cadre politique bien différencié qui dans la lutte contre la terreur d'Albe puis contre le »johannisme« exprime plus ou moins les intérêts d'une guerre nationale antiespagnole, sans représenter ceux de la liquidation du système féodal de la société, voire, en l'empêchant sous plusieurs rapports. Cela se fait voir au temps du soulèvement de Nord (1572) et de la genèse de la Pacification de Gand, qui est une étape transitoire de la révolution où des concessions étaient données et une unité provisoire et pleine d'antagonismes s'est créée sous l'impression de la »furie espagnole«: les forces feudo-catholiques reconnurent temporairement la liberté du culte réformé, mais on rejeta la proposition de la minorité révolutionnaire faite sur la confiscation des biens de l'Eglise catholique.

En dehors de faire connaître au public hongrois le vrai enchaînement des événements de ces années de 1566— 1577, ce sont les connexions profondes existant entre le processus de la lutte d'indépendance antiespagnole et les forces d'une révolution antiféodale que nous nous sommes proposés de poursuivre de proche dans cette étude qui renferme les chapitres préliminaires d'une monographie sous préparation.

A »KOLDUS« DIKTATÚRA FLANDRIÁBAN ÉS DÉL ELESTE (1577—1585)

I.

E fejezet a holland és szovjet történészek táborában az utóbbi években a XVI. század egyes lényeges kérdéseiről lefolyt vitákhoz kapcsolódik. A szovjet történészek a korai polgári forradalmak kérdését vetették fel azzal összefüggésben, hogy a német reformáció és parasztháború jellegét igyekeztek meghatározni.¹ Sajnálatos, hogy összehasonlítási alapnak az angol és a francia polgári forradalmat vették, és a közbeeső németalföldi forradalom tanulságait nem használták fel vizsgálódásaikban. A holland történészek egyenesen a németalföldi események jellegének meghatározását tűzték ki célul, ők viszont a burzsoa tartalom és tendenciák kritériumaitól igyekeztek megfosztani főleg az 1570-es évek eseményeit, és az abszolutizmus rehabilitálása irányában tettek lépéseket.² Anélkül, hogy elébe vágnánk megállapításainknak, leszögezhetjük, hogy a vitákban felvetett kérdések, általában a történelmi fejlődés szempontjából a felkelés 1577—1585 közötti szakaszát tartjuk a legtanulságosabbnak, amikor még a tömegmozgalmak és a vezetők politikájának állandóan változó kapcsolatai és összefüggései adtak választ a legdöntőbb kérdésekre, nem pedig a nemzetközi konjunktúrák és dekonjunktúrák.

Álláspontunk lényege: az 1566—1609 között lezajlott spanyolelleses szabadságharc egy egységes folyamatot képez és egészében kimeríti a polgári forradalom ismérveit. A városi és paraszti tömegek antifeudális harca egybefonódott a spanyol elnyomás és a katolikus egyház elleni fellépéssel, és e tömegmozgalmak jóvoltából olyan vezető erő kerülhetett felszínre az États Généraux kereteiben, melynek politikája, főleg az Utrechti Unió létrejötte óta, minden korláta és ellentmondásai ellenére is a burzsoázia társadalmi törekvéseit fejezte ki.³ A németalföldi burzsoázia kétségkívül gyenge volt, és teljességgel csatlakozunk E. Coornaert megállapításaihoz, aki meggyőzően mutatja ki, hogy a forradalom előtt és alatt még az előrehaladott hondschoote-i posztóipar felett sem tudott a kereskedelmi tőke urrá lenni, és az ipar manufaktúris fejlődését igen sok körülmény hátráltatta, ugyanakkor a politika

¹ Voproszi Isztorii 1956, 1., 1957, 6., 1957, 8., 1958, 1. (Csajkovszkaja-Szmirin-Epstein-Grigorján).

² Het karakter van den opstand tegen Philips II. Bijdragen Gschied. Nederl. X—XI, 1955—1956. (Gelder—Rogier).

³ Vö. Isztorija Szrednyih Vekov II. Moszkva, 1954. Vszjemirnaja Isztorija, IV. 1958. *Csisztozvonov*: Niderlandszkaja burzsuaznaja revolucija XVI. veka. Moszkva 1958. A korábbi nyugat-európai történetírás is lényegében polgári forradalomként ábrázolja (vö Pirenne: Histoire de Belgique stb.)

irányításában még a világkereskedelem ekkori központjában, Anvers-ben is a konzervatív nemesi elemek játszották a főszerepet, és semmiképpen sem indokolható a XVI. századi metropolis »modern« jellegéről kialakult sablon.⁴ II. Pirenne felfogása, mely a spanyol abszolutizmus elleni ellenzék polgári és értelmiségi elemeit modern kapitalista burzsoáziaként kezeli, nem állja meg a helyét, mint ahogy a flandriai posztókapitalizmusról szóló tétele sem fogadható el a »nouvelle draperie«-vel kapcsolatban.⁵ Jogosan veszi ezt bírálathoz A. N. Cisztozvonov az 1539—40-es gand-i felkelésről szóló tanulmányában, rámutatva a középkori céhpolgárság maradványainak a meghatározó szerepére a flamand nagyvárosok XVI. századi társadalmi harcaiban. De a nézetünk szerint még ő is túlzottan hangsúlyozza a kezdeti tőkefelhalmozás kibontakozását és nem számol eléggé a patriciátus (poorterye) rendkívül nagy befolyásával Flandria három »jó városának« hanyatló társadalmában.⁶

Anélkül, hogy részletesen foglalkoznánk a gazdasági és társadalmi viszonyokkal, szeretnénk leszögezni, hogy nem látjuk megalapozottnak azt a V. Fris és mások által hangoztatott megállapítást, hogy az 1539—40-es felkelés leverését követő Concessio Carolina lényeges gazdasági fellendülés kiindulópontjává vált azzal, hogy a régi céhprivilegiumokat meggyengítette.⁷ Mind az építkezések (Sas de Gand), mind a vászonipar, mind a gabonakereskedelem inkább a válságból kivezető kísérletekként jöttek számításba, mintsem egy általános gazdasági fellendülés jelei voltak. A vászoniparnak, mint a posztószövéshelyenyatlásáért való kárpótlásnak a jelentősége általános flandriai jelenség volt.⁸ Ami a Bigwood által felkutatott gabonakereskedelmet illeti, nem lehet tagadni, hogy a XVI. század közepén megnövekedett, és a forradalom előtti években nagy népharagot idézett elő a spekuláló monopoleur-ök ellen.⁹ Ámde a parazita tőke nem volt képes megváltoztatni az ipari termelés szerkezetét és a tőkés manufaktúra kibontakozását elősegíteni, ellenkezőleg éppen azt a patriciusi-kereskedői vezető réteget (overste) erősítette, melyet a kereskedésben, hitelügyletekben egyre érdekeltőbb nemességgel együtt a királyhűség jellemezett. Ezt a spanyol piactól való függésük és a köztük élő spanyol családok befolyása is erősítette, főleg Bruges-ben. A »poorterye« legfeljebb az abszolutizmus szélsőségeivel szemben helyezkedett oppozícióba. Politikája nem nézett előre, a múltat lehelte, alapvető érdekei nem engedték meg, hogy engedményeket tegyen a feudalizmus felszámolása irányában. Legálábbis flandriai viszonylatban hiányzott az a társadalmi tényező, mely vezetője lehetett volna egy polgári forradalmi átalakulásnak. Itt nemcsak a tőkés

⁴ Un centre industriel d'autrefois. La draperi-sayerterie d'Hondschoote. Paris 1930. La genèse du système capitaliste: grand capitalisme et économie traditionnelle à Anvers au XVIe siècle. Annales d' Histoire Économique et Sociale 1936. L' État et les villes à la fin du Moyen-Age. La politique d' Anvers. Revue Historique 1952.

⁵ Une crises industrielle au XVIe siècle. Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres. 1905. Részletesen foglalkozunk a kérdéssel a flandriai posztóipar tőkés lehetőségeiről szóló tanulmányunkban: Századok 1961. 2—3. sz.

⁶ Gentszkoje Vosztanyie 1539—1540 gg. Moszkva 1957. 62. 1.

⁷ Fris: Histoire de Gand. 1913, Bruxelles. p. 195—198. Vö. még H. van Werveke: Gand. 1946. p. 73—74.

⁸ Vö. A. Prévost: L' industrie linière dans le Nord de la France sous l' Ancien Régime. Revue du Nord XXXIG. 156. 1957.

⁹ Erről kiváló összképet ad Verlinden-Craeybeckx-Scholliers: Mouvement des prix et des salaires en Belgique au XVIe siècle. Annales 1952, N. 2. p. 181—186.

polgárság nem volt számottevő, de nem volt meg az árutermelő, a kapitalizmus fejlődésében érdekelt nemesség sem.

A spanyolok elleni harcban vezető szerepet vállaló németalföldi rendek, az États Généraux (Staten Generaal) kevés kivétellel a társadalom konzervatív elemeinek érdekeit fejezték ki, amikor az északi felkelés győzelme után legfőbb tevékenysége a forradalmi erők lendületének fékezésére irányult. Az États Généraux nem játszotta egy forradalmi parlament szerepét, sőt a legforradalmibb lépés, az egyházi vagyonok elkobzása Hollandban és Zeelandban határozott ellenzésével találkozott. Semmi érdeme nem volt abban, hogy az északi tartományok rövid néhány év leteltével kiszakadtak a spanyol uralom alól, és új helyzet elé állították a vereséget vereség után elszenvedő II. Fülöp-féle politikát.

A beállott események nagyobb rugalmasságot követeltek meg a spanyol udvartól, melynek képviselőiben Requesens halála után Don Juan, a lepantói győztes lett Németalföld helytartója (1576—78). Ekkor újra a déli tartományok váltak a forradalom erjedésének legfőbb góciává. A spanyol zsoldosok garázdálkodása főleg Brabantban és Flandriában túrheterlen helyzetet teremtett. Amikor a fizetetlen katonák már Bruxelles-t fenyegették, a városi milícia 1576. szept. 4-én egyes nemesek vezetésével megszüntette a reakciós Conseil d'État-t és határozott spanyolelleses intézkedéseket hozott. A bruxelles-i nép és radikálisok politikájától messze elmaradt az États Généraux, melyben a katolikus papság és a nemesség tekintélyes befolyással rendelkezett. E vezető szerv, kiegészülve a déli tartományok képviselőivel, októberben ült össze, és mindaddig meddő vitákkal töltötte az időt, míg a spanyol katonák ki nem törtek november elején Anvers citadellájából, és a város egy részét felgyújtva, a lakosságot ki nem fosztották, ezeket meg nem öltek. E »furie espagnole« készítette az összes tartományok rendeit egy védelmi szövetség megkötésére, a Gandi Pacificatio létrehozására. Ennek az összefogásnak az éle kizárólag a spanyol zsoldosok ellen irányult, a szövetkezettek megmaradtak a király hűségén, társadalmi programot nem adtak. Mindez lehetővé tette, hogy a déli tartományok rendei lépéseket tegyenek a királlyal való megegyezés irányában. A Gandi Pacificatio platformján közelítette meg Don Juan e rendeket, ígéretét téve a spanyol zsoldosok kivonására. Ennek fejében a rendek elismerték őt helytartónak. A megegyezést az 1577 februárjában kiadott »Édit perpétuel« szentesítette, mellyel szemben az északi tartományok negatív álláspontra helyezkedtek, nem ismerve el annak jogosultságát. A brabant és flamand nagyvárosok népe is egyre világosabban adta tudtul elégedetlenségét a Don Juannal való megegyezés politikája, a »johannizmus« miatt.¹⁰

Ebben a helyzetben Oraniai Vilmos álláspontja nem lehetett azonos a »johannita« papok és nemesek politikájával, annál inkább mivel ennek élén legfőbb riválisa, Arschot hercege állott. Nem tesszük magunkévá az orangizmusnak és magának Oraniai Vilmosnak a hagyományos apologetikáját, de azt le kell szögezni, hogy Oraniai Vilmosnak és híveinek szembefordulása Don Juannal és a vele való megegyezéssel, akármilyen motívumokból származik is az, igen pozitív tény volt, és átfogóan kifejezte a haladás érdekeit.

¹⁰ Az események menetére, az orangizmusra a rendkívül nagy irodalomból még ma is egyik legnagyobb összefoglalás Blok Geschichte der Niderlande-ja. (III. köt. 243. l. ctc.) Az orangizmus szó írása g-vel vagy zs-vel.

Elég utalni Marnixnak közvetlenül az Édít perpétuei kiadása után írott leve-
lére, mely arra irányult, hogy kijózanítsa azokat, akik még hittek II. Fülöp
kegyességében és Don Juan jószándékaiban.^{10/a} Lényeges az, hogy az orangis-
ták e progresszív álláspontja 1577-ben azzal van összefüggésben, hogy a
spanyolelles front ekkor még meglehetősen differenciálatlan volt. 1576 és
1577 ősze között töltötte be a leghaladóbb szerepét az orániai párt. Szükség-
szerűen megváltozott a helyzet akkor, amikor Don Juan 1577 július 24-én
elhagyta Bruxelles-t, visszavonult a legfeudálisabb déli tartományokba, elfog-
lalta a namuri várat és hozzákezdett Németalföld fegyveres úton való alá-
vetéséhez. Ekkor az orangizmus rendkívül heterogén tábort az ellenséggel
való nyílt harc felvételének szüksége gyorsan bontotta különböző pártokra
és árnyalatokra.

Maga Orániai Vilmos szívesen fordult újra a déli tartományok felé, mint-
hogy ezek társadalmi és politikai életének bonyolultsága, a sokrétű ellentétek
azzal kecsegtették, hogy könnyebben elérheti célját, mint a viszonylag erős
burzsoáziával rendelkező vezető északi tartományokban. Szemben a rendi
köztársaság programjával Orániai Vilmos a saját monarchikus hatalma ki-
építésére törekedett. Minthogy Dél és Észak már a formális kettészakadás előtt
külön történeti úton járt, és bennük két nemzet elemei voltak adva, továbbá
az egyes tartományok fejlődése igen egyenetlen volt, az olvasztóerőt képviselő
belső piac és erős burzsoázia pedig hiányzott, a 17 tartomány egyesítésének
programja nem lehetett több chiméránál. E célt kerülő utakon kellett Orániai
Vilmosnak megközelítenie, olyan módszereket alkalmazott, melyek részben
a felvilágosult abszolutizmus, részben a bonapartizmus egyes vonásait veti-
tették előre: a hadseregére igyekezett támaszkodni, nem vetette meg a dema-
gógiát, olyan valláspolitikát folytatott, melynek egyik legfőbb célja a nemesség
megnyerése volt a radikális kálvinisták befolyásának korlátozása útján. E tak-
tika stratégiai alapját általában a társadalmi ellentétek, konkrétan az 1577
nyarától kezdve egymással élesen szembenálló erők kiéleződő harcának ki-
használása alkotta.

Don Juan államcsínye után elsősorban Flandria és Brabant váltak a
forradalmi erjedés melegágyaivá. Bruxelles radikális gueux-i a Tizennyolcok
bizottságán keresztül gyakaroltak nyomást az États Généraux-ra: követelték
a reakciós elemek eltávolítását, a teljes szakítást Don Juannal, egy új Conseil
d'État létrehozását, stb. Egyrészt a nép felfegyverzése, másrészt az idegen
hatalmakhoz (Anglia és Johann Casimir) való fordulás mellett foglaltak állást.
E felemás álláspont már önmagában is utal a forradalmi program korlátaira,
és ha hozzávesszük, hogy ez nem tartalmazott semmi távoli szociális célkitűzést,
a parasztság megnyerésére sem tett lépéseket, és legfeljebb a régi ipari szer-
vezet védelmét látta fontos kötelességének, akkor könnyen rá lehet találni
e radikális erjedés szoros összefüggéseire az orániai párt politikájával és
ugyanakkor észre lehet venni legfőbb társadalmi erőforrását, a céharisztok-
ráciát.

Ez a réteg sajátosan kiemelkedő szerepet játszott a németalföldi forra-
dalomban, erejét a mögötte álló lesüllyedt mesterek és az elégedetlenkedő,
forrongó segédek, inasok adták, akiket gyorsan lehetett mozgósítani bizonyos

^{10/a} Ph. de Marnix de Sainte Aldegonde: Correspondance et mélanges. 1860.
p. 210—225. Vö. az előző fejezet.

népszerű akciókra a katolikus egyház ellen, továbbá a régi kiváltságok védelmében, melyek érvényesítésétől várták a helyzetük javulását, a megfelelő munkakörülményeket. Kétszeresen ez volt a helyzet Gand-ban, ahol az abszolutizmus elleni harcban a befolyásuktól megfosztott céhvezetők legnagyobb része érdekelve volt. Nem véletlen, hogy az 1577. okt. 28-i felkelés után ez a város lett a kisugárzó központja és irányítója a flandriai radikális gueux uralomnak.

Ennek a történetét egy modern igényeket kielégítő tanulmány eddig még nem tette vizsgálat tárgyává. A legtöbb szintézis vagy néhány megjegyzésre korlátozódik, vagy még erre sem.¹¹ A katolikus tendenciájú irodalom a vandál terrorizmus kategóriáját alkalmazza rá és Orániai Vilmos egyik legnagyobb bűnének éppen azt tartja, hogy a gand-i államcsíny bátorításával kinyitotta a poklok kapuját. A »malcontentusok« ellenforradalmát és az északi és déli tartományok elszakadását is a gand-i kálvinisták eszeveszettségével magyarázza.¹² A liberális orangista felfogás a radikális diktatúrában a zűrzavart, anarchiát, a »kálvinista zsarnokságot«, Hembyze és Ryhove személyes ambícióit és versengését és a külön flandriai szeparatizmust, a nemzeti egység megbontását és a vallási türelmetlenséget hangsúlyozta ki.¹³ Egyes újabb munkák óvnak a flandriai városi diktatúrák partikularizmusának túlbecsülésétől,¹⁴ sőt H. G. Koenigsberger a francia hugenotta szervezetekkel és ligákkal együtt a flandriai demokratikus terrorban az első modern forradalmi pártokat pillantja meg.¹⁵ A szovjet történetírás az 1577—84-es flandriai gueux uralmat mint a polgári forradalom csúcspontját tekinti, mely éppen az orániai párttal szembeni harcában a polgári átalakulás és a függetlenségi harc érdekeit képviselte és bár a burzsoa vonásokkal feudálisok is keveredtek, e feudális-szeparatiztikus formák mögött objektíve a polgári forradalom erői húzódtak

¹¹ Az újabbak közül pl. *De Pater: De tachtigjarige oorlog*. Amsterdam 1936. (Gesch. van Nederl. III) p. 242—251. *Geschiedenis van Vlaanderen*. Deel IV. Amsterdam 1939. *Nicolas Japikse: Die Oranier*. 1939. p. 92—93. *Jan en Annie Romein: De lage landen bij de zee*. Utrecht 1949. p. 265—268. *Az Algemene geschiedenis der Nederlanden V*. p. 105. etc. alig mond valamit. Ugyanígy *Dumont: Histoire des belges I*. Bruxelles. 1954. p. 310. és köv., *Hellmuth Rössler: Europa im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Gegenreformation 1450—1650*. München 1956. p. 432.

¹² Vö. De Schrevel vitáját Jonge-val: *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577—1584*. II. Bruges, 1924. Introduction.

¹³ Például *Kampen: Geschichte der Niederlande I*. Hamburg, 1831. p. 441. *H. Conscience: Geschichte von Belgien*. Leipzig, 1848. p. 357., *N. Considérant: Histoire de la révolution du XVIme siècle dans les Pays-Bas*. Bruxelles-Leipzig, 1860. p. 207—219. *M. Borgnet: Philippe II. et la Belgique*. 1849. p. 89—90. *The Cambridge Modern History*, vol. III., 1907. p. 250. *P. Geyl: The revolt of the Netherlands (1555—1609)*. London 1932. p. 161—162. A nagyszámú Orániai Vilmos-életrajz: *Heyck, Wedgwood, Harrison, Henriette L. T. Beaufort, Schendell* stb. *Guy Malengreau* egyébként jó tanulmánya is ilyen felfogást tükröz: *L' esprit particulariste et la révolution des Pays-Bas au XVIe siècle. (1578—1584)*. Louvain 1936. p. 66. A CLIO is elítéli a gandiai excessusait (Sée-Rebillon: *Le XVIe siècle*. 1934. p. 331. Ugyanígy *Collinet: La réformation en Belgique au XVIme siècle*. Verviers 1947. p. 133. A példákat még lehetne sorolni, hasonló álláspontot foglal el *J. E. Nève: Gand en république*. Gand. 1940.

¹⁴ Karl Griewank: *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff*. Weimar, 1955. p. 168—170.

¹⁵ *The organisation of revolutionary parties in France and the Netherlands during the sixteenth century*. *The Journal of Modern History*. 1955. 4. p. 344—345, 350.

meg.¹⁶ A részletek gondos tanulmányozása azonban szovjet részről éppúgy hiányzik, mint a többi történészeknél. Egy ilyen kis tanulmányban természetesen nem pótolhatjuk a hiányokat, sőt annak előadását sem tűzhetjük ki célul, hogy a flandriai városokban lezajlott események hogyan illeszkednek bele a németalföldi forradalom menetébe. Egy nagyobb tanulmány néhány tételét szeretnők kifejteni, hogy rámutassunk azokra a pontokra, amelyekben a forradalmi diktatúra túlmént az oraniai párt törekvésein. Fő kérdésünk: a flandriai nagyvárosokban a radikális gueux uralom mennyiben fejezte ki egy korai polgári forradalom követelményeit, illetve mennyire maradt ezek alatt?

II.

A korábbi történetírók bármilyen állásponttól is közeledtek az 1577-es giant fordulat értékeléséhez, egyenesen vagy közvetve elismerték jelentőségét, azt, hogy az »a une influence immédiate sur tout le cours de la guerre, puisqu'il semble que de cet événement dépendaient tous les autres«.¹⁷ A giant felkelés valóban szükségszerűen polarizálta azokat a heterogén elemeket, melyeket az 1576-os »furie espagnole« egy közös spanyolellenes táborba kényszerített. Létrejötté éppúgy mint hatása ugyanabból a talajból táplálkozott: az États Généraux megalkuvó erői elleni küzdelemből, mely már Bruxellesben is a »jó patrióták« forradalmi szervének, a Tizennyolcak bizottságának megalakulására vezetett 1577 nyarán. Az États Généraux-n belül igen erős pozíciókat foglalt el nemcsak a papság és a nemesség feltétlen spanyolpárti része, hanem az a vallon tartományokban hangadó arisztokrácia is, amelynek gyenge ellenzéki álláspontja nem zárta ki a spanyol abszolutizmussal való kompromisszumot, sőt tevékenysége erre irányult, főleg amikor a tömegmozgalmaktól megijedt. Minthogy a bruxelles-i Tizennyolcak politikája felemás volt, ezért nem is tudott a tömegeknek megfelelő, társadalmilag meghatározott programot adni, és ezzel elzárni a megegyezésre hajlók útját. Ezek a Metsius kifejezésével találoán »pártútó gálánsoknak« (»ces galans factieux«) nevezett urak¹⁸ minden kétséget kizáróan ellenforradalmi összeesküvésre készültek, melynek eszközeül Mátyás főherceget választották ki. A »malcontentus« reakció előzményéről van szó, melynek jellegét helyesen határozza meg többek között Delfos is kitünő munkájában.¹⁹ Ezzel a lépéssel a bruxelles-i Tizennyolcak csak Oraniai Vilmos brabanti kormányzóvá való kinevezését tudták szembeállítani, ami nyilvánvalóan nem volt elégséges Arschot-ék terveinek megakadályozására. Mivel e tervek főleg Flandriára voltak alapozva, ahol Arschot kormányzó volt, érthető, hogy az ellenhatás éppen Gandban bentakozott ki, ahol több egymásnak ellentmondó törekvés jellemezte a helyzetet.

¹⁶ *Csisztozvonov* tanulmányai: Szrednyie Veka III. 1951, IV. 1953. és a 3. jegyzetben idézett munkák.

¹⁷ *Vander Vynckt*: Histoire des troubles des Pays-Bas sous Philippe II. Par J. Tarte. Tome II. Bruxelles 1822. p. 444.

¹⁸ *Ecrit de l'évêque de Bois-le Duc, Laurent Metsius ... Gachard*: Correspondance de Philippe II. IV. 1861. p. 754—756. A kifejezés az 1576 szeptember 4-i felkelésben játszott szerepükre céloz.

¹⁹ *Leo Delfos*: Die Anfänge der Utrechter Union 1577—1587. Berlin 1941. Historische Studien 375. p. 51.

1577 októberében az États Généraux-nak a tekintélye a Don Juannal való szakítás következtében még meglehetősen nagy volt.²⁰ Ezt akarta kihasználni a nemesi párt, mely főleg a hadseregben rendelkezett nagy befolyással. Oraniai Vilmos és hívei az États Généraux-n belül nem tudták akarukat keresztülvinni, csak azzal a külső támogatással, melyet a nagyvárosok mozgalmi nyújtottak nekik. Közismert, hogy az októberi gandi fordulat előkészítésében benne volt kezük, Oraniai Vilmos tudatosan kihasználta a tömegek dühét Arschtól, általában a nemesi párt ellen, és hallgatólagos beleegyezését adta híveinek a katolikus urak és a püspökök letartóztatásával járó fellépésére.²¹ Persze az október 28-i felkelés következményeitől megijedt, és lépéseket tett a foglyok kiszabadítására, de nem ez a fontos, hanem az a taktika, amellyel a nemesi párt és a tömegek erőit egymással paralizálni igyekezett. A forradalmi és a retrográd törekvések egyensúlyozására az orangista politika egyik fő elve volt még ezekben a hónapokban. Mivel a forradalom nélkülözötte a külön politikai platformot adó erős burzsoáziát, a gandi eseményekben szükségszerűen két tényezőnek kellett vezető szerepet kapni: az orangistáknak és a város 1540-ben visszaszorított, elégtételre váró céharisztokráciájának, mely bizonyos korlátok között tömegeket is tudott megmozgatni, éppen a régi priviligiumok visszaállítására.

A orangisták alkalmazkodtak a céhalkotmány visszaállítására irányuló tömegakarathoz, és Jan van Hembyze mellett Ryhove, Gillis Borluut, Jan van Pottelsberghe és mások is ott voltak azok sorában, akik okt. 18-án és 24—25—26-án követelték Arschtól a régi kiváltságokat.²² A felkelés egy elavult politikai rendszerért való harcban győzött. Önmagában azonban ez nem mond semmit, a kérdés az, hogy a régi formák között jelentkezett-e új tartalom?

Magában a nemesi reakció lépéseinek megelőzése és új erőforrásoknak feltárása is óriási eredmény volt. Nem közömbös tehát, hogy kik vették át a vezetést Gand és a többi flamand város magistratusaiban és új forradalmi szerveiben, a Tizenhétbizottságokban. Nem árt ezt közelebbről megvizsgálni, minthogy az új szervek szerepéről csak bizonyos sablonok élnek a történetírásban.

Mindenekelőtt le kell számolni azzal a tévhitel, hogy teljesen új elemek vették volna át a hatalmat. Több, a korábbi magistratusokban részt vett ellenzéki érzelmű tisztviselő átkerült az új szervekbe. Az 1577. november 1-én megválasztott gandi Tizenhétbizottság közül maga Jan van Hembyze már 1567-ben hangadó tisztviselő volt, és részt vett a képromboló mozgalom pacifikálásában.²³ A tekintélyes, de elszegényedő család sarját az Alba-terror sok más nemessel és patriciussal együtt az ellenzékbe kergette, de 1575-ben és 1576-ban újra az échevinek közt találjuk, ami kizárja azt, hogy álláspontja lényegesen eltérjen a többi tisztviselőétől. Testvére François az 1577. máj. 10-én megválasztott magistratus tagja volt. Unokatestvére Bussaert szintén a Tizen-

²⁰ Vö. *Strada*: De bello Belgico. Moguntiae, 1651. p. 302.

²¹ *Pontus Payen*: Mémoires (par Henne) III. p. 48., François de Halewyn: Mémoires sur les troubles de Gand 1577—1579. (par Kervyn de Volkaersbeke). Bruxelles. 1865. Introduction.

²² *B. de Jonghe*: Gendsche geschiedenissen. I. p. 306—309.

²³ *Gachard*: Notice historique et descriptive des archives de la ville de Gand. 1882. p. 76—77, 145—147 (a gyűlekezési tilalom Hembyze aláírásával).

nyolcak tagja lett.²⁴ A bizottság titkára, Lieven Sanders 1571-ben és 1572-ben viselt tisztséget, ezt az eladósodott karrierista orvost egyébként nem a meggyőződése vezette, hanem a meggazdagodási vágy.²⁵ Gillis Borluut is már 1575-ben viselt tisztséget. Vele együtt még több orangista tagja volt a Tizennyolcoknak (az Uutenhove-k, Pottelsberghé, Charles de Gruutere stb.) és az 1578. január 14-i magistrátusnak.

Hogy pontosabban fejezzük ki magunkat, a korábbi kutatók helyesen állapították meg, hogy lényegében orangista vezetéséről van szó. De nem annyira Ryhove, Marnix és mások közreműködésének következménye volt ez, amint állították, hanem annak a ténynek, hogy az orangizmus ekkor még egy összefogó politikai keretet képezett, melybe a társadalom minden határozottan spanyolelles elemé beletartozott, beleértve a városi köznépet is, mely ekkor még rajongott Oraniai Vilmosért. Az új gandi vezető szervezetek voltak katolikus orangista tagjai is, akiket a spanyol zsoldosok garázdálkodása hajtott az ellenállás táborába. Méginkább ez volt a helyzet Bruges-ben és Franc de Bruges-ben, főleg az utóbbinak az 1578 márciusi fordulat előtti magistrátusában. (Bruges 1577-es vezetői között már több kálvinista orangista volt: Braekel, Caboteere, Nieuwland, du Breuck, Mastaert, Sayon). A notable-ok a régi tisztségviselő/ kollégiumában is volt több ilyen.²⁶ Oraniai Vilmos közeli hívei fontos helyeken kaptak vezető beosztást, Nicolaes Untenhove Ypres-ben, Jan van Pottelsberghé Courtrai-ben lett gand-bailli. Általában nem az a helyes, ha azt állítjuk, hogy az orangisták beférköztek a Tizennyolcak közé és az új magistrátusokba. Ennél többről van szó: az új vezetők döntő többségét orangisták, pontosabban jobboldali vagy mérsékelt orangisták tették ki.

Ezt tapasztaljuk akkor is, ha egyes tisztviselőknek a későbbi, Hembyze 1579. augusztus 28-i bukását követő években játszott szerepét vesszük vizsgálat alá. A gandi Tizennyolcak közül Willem de Pollaere, Guillame Knuudt, Cornelis Stutinc és Lievin Mannens voltak échevinek ezekben az években, azaz bizonyultak az orangista politika támogatójának. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy az 1577-es Tizennyolcak közül Lievin de Vivere később a spanyolokkal való megegyezés első hívei közé tartozott a városban. 1583. május 17-én letartóztatták, majd később kivégezték.²⁷ Az 1578. jan. 14-én hatalomra került forradalmi magistrátus soraiból Willem van Pollaere, Jan vanden Bundere, Pieter Heylinck, Lievin Mannens, Baduvyn Mattheeus, Willem Sanders, Jacob Stalins szerepeltek az 1580—81-es orangista vezetőségekben, nem is szólva a két tekintélyes orangistáról, Gillis Borluutról és Pottelsbergheről, valamint a katolikus Adolf de Gruutereről, aki 1579-ben a Waes-vidék grand-bailli-ja lett.²⁸ A Bruges-i Tizennyolcak közül Jacques de Broucqsault, Pieter Dominic, Nicolaes Despars, Lieven Steppe, Jan Vleis voltak később tisztviselők. Az első, 1578. márc. 25-i forradalmi magistrátus 26 tagja közül 16-nak

²⁴ *Jonghe*: Gendsche geschiedenissen. I. p. 230—231, 241—242, 314—315. Csáládjáról ő maga ír, Halewyn: Mémoires sur les troubles de Gand, függelék.

²⁵ *Jonghe*: Gendsche geschiedenissen I. 167—168, 189—190.

²⁶ *A. C. de Schrevel*: Rectifications historiques, p. 50. (különnyomat az Annales de la Société d'Émulation de Bruges LXVI. és LXIX. számából, 1923 és 1926.

²⁷ *Jonghe*: Gendsche geschiedenissen II. p. 321, 421. *Halewyn*: Mémoires sur les troubles de Gand, p. 56—57.

²⁸ *Jonghe*: Gendsche geschiedenissen II. 233—235, 261—263, 231.

a folytatólagosságát állapíthatjuk meg Bruges-ben az 1579 augusztusi gandi orangista puccs után következő magistratusokban.²⁹

A flamand »jó városok« vezető testületeibe a nemeseken és patriciusokon kívül egyedül a céharisztokrácia tagjai kerülhettek be, akikben legkevésbé lehet a tömegek hivatott szószólóit látni. Közismert tény, hogy ezeknek legtöbbször semmi közük nem volt az iparhoz és e kereskedő, patricius elemek csak a forma kedvéért iratkoztak be a céhekbe. Ez volt az eset 1577-ben Gandban is, amikor az 1540 előtti hármastagozódás bevezetésekor a poorterye mellett az 52 céh (neirigen) és a posztósok (weverye) is elfoglalták a helyüket a város vezetésében.³⁰ 1577 november elején a céhek a régi privilégiumok szerint választották meg dékánjaikat és közös első dékánjukat (heuver-deken), a posztóipar is a dékánját, akik mind igen komoly befolyáshoz jutottak a városi politika irányításában. A két »banc« (a keure és a gedeele) 13—13 tisztviselője közül 10—10-et a céhek és a posztóipar adott. Kezdetben a céholigarchia politikai álláspontja lényegében nem sokban különbözött a patriciátus és a nemesség törekvéseitől. Így pl. 1578 tavaszán ezekkel együtt a heuver-deken és a deken de weverye is kérte a bebörtönzött katolikus urak szabadon bocsátását és a Gandi Pacificatio-t sértő prédikációk beszüntetését. Brugesben ugyanezt tették a dékánok.³¹

A céhek álláspontja az év őszén vált határozottabbá, amikor az Oraniai Vilmos által javasolt ún. Vallásbéke tervezetét vitatták meg Gand városgyűlésén. Anélkül, hogy az oraniai politika e fontos tényét elemeznénk, ehelyütt azt kell kiemelnünk, hogy a katolikusok és protestánsok közötti megegyezés jelen formája feltételezte az orangista magistratusok tekintélyének megszilárdítását az új forradalmi szervekkel szemben, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a népi törekvések eszközeként a közügyek irányítását kezükbe vegyék. Ezért mondja ki a Vallásbéke 27. pontja a következőket: »Et d'autant que les juges et magistrats ont esté n'a guères partout renouvelés, ceux qu'on nomme les dix huit, cu autres, mis en leur lieu, estans plus ou moins en nombre, seront partout démis de leur charge, et on leur défendra de ne se mesler point des affaires commune, ni mesme des fortifications et gardes des villes, n'est qu'ils y soyent particulièrement choisis et députés par les susdits magistrats.«³² Érthető, ha a céhek jelentős része szembe helyezkedett a Vallásbékével, amely tehát többet jelentett a katolikus vallás egyenrangúsításánál, a forradalmi szervek szétrombolásával fenyegetett.

A magistratusban Hembyzét a neirigen és weverye egyes képviselői támogatták Ryhoveval és híveivel szemben, akik a Vallásbéke elfogadását sürgették. Hembyzét a tömeg védte meg Ryhove ellen, aki államcsínyt kísérelt meg Hembyze elfogatásával. Gand orangistáinak legfőbb reménye az maradt, hogy maga Oraniai Vilmos személyes tekintélyével fogja bevezetni a Vallásbékét, mely a »rend« fenntartásának és biztosítékának látszott a nemesek, és a

²⁹ A névsorok megtalálhatók: *Secrete Resolutie Boeck*, Archives de la ville de Bruges. Köszönettel tartozom a levéltárnak, hogy ezeket számomra hozzáférhetővé tette.

³⁰ »Van Edelste en voornaemste Famillien van geheel Vlaenderen«, *Jonghe* i. m. I. p. 331.

³¹ *Jonghe* i. m. II. p. 14., *Schrevel*: Recueil de documents, I. p. 373—374. (máj. 21.), uő: *Rectifications historiques*, p. 68.

³² *F. Halewyn*: Mémoires sur les troubles de Gand, p. 243. (függelék).

városi oligarchia szemében. Oraniai Vilmos meghívását Gandba éppen ezért ellenezték Hembyze hívei. Ámde ebben a kérdésben már a céhek képviselői nem támogatták Hembyzét és kijelentették, hogy Oraniai Vilmos személye ellen nem lehet kifogásuk.³³

Amikor december 5-én a Három Tag képviselőiből egy bizottság ült össze, hogy a Vallásbékéről tárgyaljon az ünnepélyesen fogadott Oraniai Vilmostal, Hembyze hiába akarta, hogy a Tizennyolcak közül is válasszanak be néhányat a bizottságba, a heuver-deken és a céhek (neiringen) nem támogatták javaslatát. Csak amikor Oraniai Vilmos előadta hat pontból álló javaslatát, mely az États Généraux tekintélyének visszaállítását tűzte ki célul a Vallásbéke elfogadásán kívül, akkor tömörült a neiringen és a weverye sok képviselője újra Hembyze és a Tizennyolcak köré, mondván, hogy egy városban két vallás nem maradhat meg. A céhek gyűlésén mintegy 6—7 céh állt ki határozottan Oraniai Vilmos javaslatai ellen, ami a dékánokra is éreztette hatását.³⁴ Ámde az ellenálló céhek egy része néhány nap múlva megváltoztatta álláspontját és a Vallásbékét a csekély ellenzék ellenére elfogadták Gandban.

A céhek ellentmondásos álláspontja a Vallásbéke elfogadása után is megmutatkozott a fő kérdésekben. Így pl. 1579 elején a céhek voltak azok, akik követelték a zsoldosok számának csökkentését és a polgári hadkötelezettség régi rendszerének bevezetését, ami a poorterye, nemesség, katolikus papság kezébe fegyvert adott volna. A zsoldosok fizetéséül szolgáló adók megszüntetésétől is vonakodtak.³⁵ Hembyzenek sok bosszúságot okoztak az ingatag céhvezetők, ezért mind a heuver-dekent, mind a deken der weverye-t le kellett váltania. Semmilyen következetes radikális politika nem támaszkodhatott bizton a céheket irányító vékony rétegre, melyet ugyan időnként befolyásolt az elszegényedett mesterek, segédek, inasok és egyéb plebejusok forradalmi fellépése, de általában a kompromisszív politika vonalán haladt. Viszont más tényező, melyre Hembyze számíthatott volna, nem volt. A radikálisok elszigeteltsége 1579 június 18-án oda vezetett, hogy az új Tizennyolcak bizottságát immár nem a hadi tanácsból (Krygs-Raed), hanem paritásos alapon a város Három Tagjából választották: 6-ot a poorterye-ből, 6-ot a céhekből, 6-ot a posztóiparból. Mivel a hatalom gyakorlásának legfőbb kérdéseiről volt szó, ezért a céhek dékánjai szorosabban felzárkóztak Hembyze mögé, kétharmaduk esküdött fel rá. Így sikerült Hembyzenek július 28-án leváltani a régi magistratust és radikálisokat állítani a város élére. Ezt a lépést a céhek helyeselték. Ugyanakkor a posztóipar vezetői a poorterye álláspontját osztották abban, hogy Oraniai Vilmost újra be kell hívni a rend helyreállítására, sőt maguk a céhdékánok is augusztus 7—8-án ameltett foglaltak állást, hogy a Vallásbéke szellemében a katolikus vallás- és vagyonszabadságot biztosítani kell. Mindezt a forradalmi terror izzásának legmagasabb fokán tették, amikor Hembyze és a forradalmi prédikátorok a katolikus javak lefoglalását javasolták a katonai szükségletek fedezésére.³⁶

Amint látható a céhek nem voltak a forradalom balratolódásának az erjesztői, legjobb esetben csupán haszonélvezői, sőt nemegyszer kölöncei.

³³ *Jonghe* i. m. II. p. 85.

³⁴ *Jonghe* i. m. II. p. 87—90.

³⁵ *Jonghe* i. m. II. p. 105, 107. Nève nem így tárgyalja a hadseregszervezést: i. m. p. 21—22.

³⁶ *Jonghe* i. m. II. p. 147, 159—161, 166, 168, 172.

A radikalizálódás feltételei a flamand nagyvárosok társadalmában voltak adva, abban a pauperizálódásban és gyors differenciációban, melyet a feudalizmus bomlása ki tud termelni akkor, amikor a kapitalista termelésre való gyors átérés tényezői még nincsenek meg. A tönkrement mesterekből, segédekből, inasokból, kiskereskedőkből, a különféle lumpenelemekből stb. összetevődő plebejus tömegek e fejlettségi fokot fejezték ki politikai felépéseik teljes ösztönösségével.³⁷ Ezek a megmozdulások sokszor az utolsó órában mentették meg a helyzetet, vagy Hembyzét magát. 1579 augusztusának végén már öt sem. Hiába volt szinte mindennap tömegdemonstráció Hembyze érdekében, hiába nyújtott be petíciót a tömeg, kérve, hogy állítsák, őt a hadügyek élére, Oraniai Vilmosnak sikerült akarátát keersztülvinni mintegy a tömegek feje felett, 28-án megfosztotta tisztségétől Hembyzét és kegyesen engedte, hogy száműzetésbe menjen Johann Casimir pfalzi gróf udvarába.³⁸ Egyrészt nem volt meg az az erős, tudatos forradalmi polgárság, melyre Hembyze építhette volna politikáját, másrészt maga sem volt alkalmas arra, hogy a forradalom meglevő lehetőségeit kiaknázza. Mint a válságban levő gandí patriciatus tagja, városa régi fényét látta szeme előtt és az ősi privilégiumok visszaállításával akarta célkitűzéseit megvalósítani. Amikor bukása előtt néhány nappal a kapitányok előtt beszédet mondott, azzal mentegette ugyan törvénytelennek minősített lépéseit, hogy ő Gandi javát akarta, második Genfét akart csinálni szülővárosából.³⁹ Mivel azonban ennek objektív feltételei hiányoztak, kénytelen volt a flamand nagyvárosok középkori gyakorlatában jól bevált demagógia eszközeit használni.

Amikor rámutatunk Hembyze felemás, ellentmondásos politikájára, ezzel nem akarjuk elhomályosítani azt az érdemét, hogy az ő neve jelezte azt a baloldali forradalmi áramlatot, mely az opportunistá oranzimusból kiszakadva — ha ösztönösen is — egyedül vállalta a forradalom előrevitelének szerepét Flandriában. Minthogy azonban a XVI. századi flamand társadalom érezhetően fejletlenebb volt mint a XVII. századi angol vagy a XVIII. századi francia, és mivel az angol és francia forradalmakkal szemben itt a forradalmi harc a nemzeti szabadságharc keretében folyt, szükségszerűen más úton ment végbe a radikalizálódás is.

Ennek a folyamatnak — amint említettük — legfőbb akadályja az volt, hogy az ellenzéki nemesség és konzervatív polgárság érdekeit képviselő oranzista párt, mindenekelőtt Oraniai Vilmos sokáig tudott úgy fellépni, mint a protestantizmus és a nemzeti szabadság leghivatottabb védelmezője és élharcosa. A tömegek szemében Oraniai Vilmos volt a hazafiság megtestesítője, a »haza atyja«, és az a pauper, aki osztálydühét szívesen elégítette ki a nagy tömegmozgalmakban, az oranzista vezetésben nem csupán a kizsákmányoló és adóztató tényezőt látta, hanem a gyűlölt spanyol uralom és a katolikus klérus legfőbb ellenlábását is. Röviden: még 1577-ben a nép

³⁷ A lumpenproletárok tömegének XVI. századi óriási megnövekedését, összefüggésben a feudalizmus bomlásával, a csavargók szerepét a plebejus ellenzéken belül, bomlasztó hatásukat a parasztseregekben jó érzékkel figyelte meg Fr. Engels: A német parasztháború. Budapest, 1949. 18—19. l. A marxista történetészek a középkor tömegmozgalmainak vizsgálatánál ezt a tényezőt még nem vették beható elemzés alá. Amit az eddigi történetírás róla mond, nemcsak sablonos, de nélkülöz minden tudományos alapot.

³⁸ *Jonghe* i. m. II. p. 184—186.

³⁹ *Jonghe* i. m. II. p. 177. *Vö. Nève: Gand en république* p. 11—14.

legalább olyan mértékben volt »orangista«, amilyen mértékben az orangisták demagógok voltak.⁴⁰

Az oraniai pártnak és az États Généraux-nak a nimbuszát csakis a nemzeti érdekek védelmezésében tapasztalt mulasztásaik és az e téren elkövetett súlyos hibák tépázhatták meg.

III.

»Toutesfois il est besoing aussi de donner contentement à tous« — írta Oraniai Vilmos 1578. január 23-án egy gandi katolikus papnak, miközben a város új forradalmi szerveivel is levelezett.⁴¹ E mondat kifejezi politikájának egyik legfőbb módszerét, a dátum ugyanakkor jelzi alkalmazhatóságának időbeli határát is. Mindaddig, amíg a radikálisok politikája nem határolódott el észrevehetően az États Généraux és Oraniai Vilmos vonalvezetésétől, akadály nélkül lehetett mindenki felé tenni egy lépést oly módon, hogy azt visszafelé is meg lehessen tenni. Amint láttuk, Oraniai Vilmos egyfelől bátorítást adott hiveinek az 1577. október 28-i gandi fordulat megvalósítására, ugyanakkor a következő napokban már azzal igyekezett maga mellé állítani a reakciós nemeseket, hogy befolyását latba vetette a Gandban bebörtönzött ellenforradalmárok kiszabadítása érdekében. Mátyás főherceget is megtúrta, míg a gandiak csak azzal a feltétellel járultak hozzá kormányzóvá nevezéséhez, ha Oraniai Vilmos lesz a helyettese.⁴² Mátyás tevékenysége, annak ellenére, hogy az önállónak éppen nem mondható, így is vörös posztó lett a gandiak és a kálvinista tömegek szemében, hozzájárult a Rendek és az egész központi kormányzat tekintélyének aláásásához.

Ebben a vonatkozásban az volt a legdöntőbb, hogy a Rendek nem voltak képesek a spanyolok elleni forradalmi nemzeti háborút sikerrel szervezni, a népet megvédeni az idegen zsoldosok pusztításaitól. Bár ez már előbb is megmutatkozott, a Rendek politikájának tehetetlensége és a hadsereg nagyrészt vallon vezetőinek hazafiatlansága akkor lepleződött le, amikor az 1578 január 31-én Gembloux-nál elszenvedett vereség óriási brabanti területeket juttatott a spanyolok kezére, akik így közelről fenyegették a forradalom flandriai és brabanti központjait. Még a csata napján keltezett leveleiben, anélkül, hogy tudomása lett volna a lesújtó eseményről, Gand magistratusa felszólította a nagyobb városokat, hogy újítsák fel az Arteveldeféle flandriai-brabant uniót, mivel a Rendek minden kedvező alkalmat elszalasztottak a hadszíntéren és nem képesek megvédeni az országot.⁴³ A vereségből a gandi forradalmárok három következtetést vontak le: 1. Sietteték a bruxelles-i Tizenhétcuk segítségével a védelmi szövetség megkötését és

⁴⁰ »Des Peuples si malheureux soupiroient apres un Libérateur et n'en voyoient point d'autre que le Prince d'Orange. Ce fut donc à lui que l'on s'adressa de tous côtez«. *Brandt* e megállapítása nemcsak a nemesekre és polgárookra, hanem a népre is vonatkozik. *Histoire abrégée de la Reformation des Pais-Bas*. La Haye, 1725. I. p. 167.

⁴¹ *Gachard*: Correspondance de Guillaume le Taciturne, IV. Bruxelles, 1854. p. 35. Vö. még p. 38. stb.

⁴² *Schrevel*: Recueil de documents, I. p. 197—198.

⁴³ *Schrevel*: Recueil de documents, I. p. 209—214, 223. Uó.: Le traité d'alliance, p. 35—36.

ebbe mennél több város bevonását. 2. Katonai segítséget nyújtottak a fenyegedett városoknak és csapataikkal megszállták azokat, leváltva a megalkuvó magistratusokat. 3. Megtagadták az adók beszolgáltatását az États Généraux-nak és saját erőforrásaikat a forradalmi terror fokozásával igyekeztek kibővíteni.

A orangisták is igyekeztek kihasználni a népi felháborodást és a gandiak által újonnan csatlakoztatott városok vezetőségeiben kulcspozíciókat foglaltak el. Gand ekkor már lényegében elszakadt az États Généraux-tól, annak a folyamatnak az eredményeképpen, amelynek elindítója a Gembloux-i vereség volt. Ahhoz, hogy a következő felvonás, az orangisták és a forradalmi radikálisok politikájának éles kettéválása bekövetkezhessek, három körülbelül egyidejűen jelentkező körülmény adta meg az impulzust: a Vallásbéke elfogadtatására irányuló törekvések, Anjou behívása a Rendek és Oraniai Vilmos által és a vallon ellenforradalom nyílt kibontakozása.

Amint ismeretes, a Gembloux-i vereség egy retrográd politikai fejlődést segített elő. Artois nemesei, papjai részben emiatt, részben az ekkor kibontakozó Arras-i forradalmi diktatúra elleni elkeseredett harcuktól indítva, elfordultak a Rendektől, és a vallon ezredeknek a spanyolokhoz való átállása csakhamar megkezdődött. Ma már a történetírás elfogadott eredményének lehet tekinteni, hogy nem a gandi események képezték a vallonok elszakadásának indítékát, hanem ellenkezőleg, a gandiakat a vallon ellenforradalom szerveződése készítette a már említett lépések megtételére, Bruges és a délre eső nagyobb helységek katonai biztosítására.⁴⁴ Gand forradalmi intézkedéseivel ellentétben Oraniai Vilmos nem a vallonok elszigetelésére, hanem megnyerésükre gondolt. Ennek legfőbb feltételét Anjou hercegének Németalföld élére állításában látta és márciustól kezdve felvette vele a tárgyalásokat, melyek az év nyarán ahhoz vezettek, hogy a Rendek megegyeztek Anjouval. Jellemző, hogy a megegyezés szövegét nem merték közzétenni, tartva, hogy a nép letépi és óriási felháborodást kelt.⁴⁵

Anjou a nép és a radikálisok szemében a Szent Bertalan-éj Franciaországának Flandria és egész Németalföld bekebelezésére törő képviselője volt, amit csak megerősíthetett az a tény, hogy Anjou a vallon arisztokráciára (Lalaing etc.) támaszkodott. Oraniai Vilmos szerepe Anjou behívásában csak lassan vált ismeretessé, mindenekelőtt a nagyvárosok forradalmárai fogadták ellenszenvvel a francia katonák behívásának tervét. Amint egy II. Fülöpnek június 10-én írt jelentés beszámol, Anvers lakói kezdenek rájönni arra, hogy Oraniai Vilmos becsapta őket.⁴⁶ Méginkább ez volt a hangulat Gandban, ahol a magistratus nyíltan megírta az États Généraux-nak, hogy bizalmatlan Anjouval szemben, aki a vallonokhoz csatlakozott és akinek sok katonája részt vett a Szent Bertalan éji vérengzésben.⁴⁷ Anjou betolakodó hódító, az ellenforradalmi malcontentusok pedig ellenségek voltak a gandiak számára, ugyanakkor szövetségesként illetve mindenáron kibékítendő fegyvertársakként

⁴⁴ *Delfos*: Die Anfänge der Utrechter Union, p. 71. és köv.

⁴⁵ *Kervyn de Lettenhove*: Les huguenots et les gueux. Tome V. Bruges, 1885. p. 192—195. Részletes dokumentációt ad *Muller—Diegerick*: Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. I. 1889. Főleg p. 257—270.

⁴⁶ *Joseph Lefèvre*: Correspondance de Philippe II. sur les affaires des Pays-Bas. I. Bruxelles, 1940. p. 298.

⁴⁷ *Schrevel*: Recueil de documents, II. p. 209—218. (okt. 20.)

szerepeltek Oraniai Vilmos politikájában. Champagney szerint Oraniai Vilmos meg volt győződve, hogy ha Anjou nem jön Németalföldre, minden elvész.⁴⁸ A saját erőforrásokra való támaszkodás helyett az idegen segítség felhasználásának politikája Dél-Németalföld viszonyai között nemcsak nem volt realista stratégia, hanem olyan kibogozhatatlan ellentmondásokba kényszerítette a Rendeket és Oraniai Vilmost, melyek nagymértékben járultak hozzá e területek spanyol uralom alá kerüléséhez.

Ezt a vezetést mind jobbról mind balról, a malcontentusok és a gandi és más radikálisok részéről heves támadások érték 1578 nyarán és őszén: a malcontentusok az États Généraux feloszlását kívánták, mert nem képes a kálvinisták »excessusait« megfékezni, a gandiak pedig megtagadták tőle az adót és az engedelmességet, minthogy nem akart erőlesen fellépni a malcontentusok ellenforradalmával szemben. Ezek Meninben megvetették a lábukat és »paternoster« zsoldosaikkal pusztították Dél-Flandriát, készültek egy külön katolikus unió megkötésére, miután levették az Arras-i demokráciát.⁴⁹ Mindez megkönnyítette a spanyolok dolgát, és a vezetést átvevő Farnese sikerrel egyezett meg a malcontentusokkal. Az ebben az időben Párizsban előadott szatirikus játéknak volt némi igaza, amikor azt mutatta be, hogy a Németalföldet jeltképező tehénnek Farnese odadob valamit, erre a hátán ülő Rendeket a földre ejti, kihúzza farkát Anjou kezéből és azt a tejeskannát, melybe Oraniai Vilmos és Johann Casimir készültek fejni a tejet, felborítja, őket magukat megtapossa.⁵⁰ Legfeljebb azzal módosítanánk e képet, hogy nem Farnese, hanem Oraniai Vilmos és a Rendekek kezébe adnók a tehén nyugalmát felborító ételt, és ezt elneveznök Vallásbékének.

Aligha volt reménytelenebb vállalkozása Oraniai Vilmosnak, mint ez a Rendekek és Mátyás főherceg által elfogadott tervzet, mely a tüzet és vizet akarta összebékíteni. Anélkül, hogy tagadnók a Vallásbéke bizonyos pozitívumait, a vallástürelem benne meghúzódó elemeit, le kell szögezni, hogy az adott helyzetben a forradalom belső erőforrásainak a fokozásához semmiképpen nem járulhatott hozzá, mivel — amint láttuk — egyrészt a katolikus vagyon védelmével és a katolikus klérus mozgásszabadságának növelésével elősegítette a reakció erőinek feléledését, másrészt a forradalmi szervek felszámolásával a hatalmat teljesen a kapituláns erők kezébe adta. Ugyanakkor a nemzeti összefogás konzervatív politikája a jobboldal felé is csődöt mondott, mert a vallon katolikusokat sem elégítette ki a Vallásbéke, mely ugyan a Gandi Pacificatio alapjaira épült, de éppen az a többlet, amely benne volt, tette elfogadhatatlanná mind az ellenforradalom, mind a forradalmi diktatúra számára. A jelen helyzetben, amikor már kibontakozott az ellenforradalom, nem volt lehetséges megvalósítani a Vallásbéke azon rendelkezését, hogy egy bizonyos számú hívó esetében bármelyik felekezet arányosan és békés megegyezés alapján jogokhoz jusson.

Nem szabad elfeledni azt a tényt, hogy a Vallásbékének az Államtanács általi, júl. 12-i elfogadása utáni hetekben a malcontentusok már Audenarde környékét pusztították, Ypres bevételére gondoltak. Menin október 1-i meg-

⁴⁸ *Kervyn de Lettenhove*: Les huguenots et les gueux, V. p. 233.

⁴⁹ *H. Pirenne*: Histoire de Belgique IV. p. 145—147. *Strada*: De bello Belgico, 1651. p. 370—393.

⁵⁰ *Strada*: De bello Belgico, 1651. p. 393—394.

szállása után pedig a belháború kiszélesedett.⁵¹ Ilyen körülmények között egyrészt a Rendek és Oraniai Vilmos törekvése a malcontentusok (és Anjou) megnyerésére leleplezte a spanyolelles harcok eddigi vezetését, másrészt az ellenforradalom és a Vallásbéke között olyan kapcsolat létesült, hogy minden, a katolikusoknak adandó engedménynek szükségszerűen az ellenség malmára kellett hajtani a vizet. A Gandi Pacificatio platformja ekkor már nem felelhetett meg a forradalom továbbfejlesztése követelményeinek, a toleráns és humanista szölamok csak a forradalmi erők lefegyverezését célozhatták. A nemzeti szabadság és a polgári társadalom kialakulásának érdekei soha nem olvadtak olyan szerves egységbe, mint éppen a belső reakció elleni harc e kiélezett szakaszában. A haladás éppen nem a malcontentusokkal való kiegyezés formájában kívánta meg a hazafiak összefogását. Ennek azokat kellett volna egyesítenie, akik el voltak szánva a belső ellenséggel való leszámolásra, döntően saját erőforrásaikra támaszkodva. Gand radikálisai ebben az irányban tettek lépéseket és egy másik, sokkal tartalmasabb patriotizmust képviseltek, mely kizárta a belső árulókkal való lepaktálás lehetőségét. Jól fejezi ki e különbséget a Hembyze sugallatára megírt gandi pamflet címe is: *Le vray patriot aux Bons Patriots*. Az antifeudális és nemzeti célok egységét mi sem fejezhetné ki tömörebben, mint a röpirat e kérdése: »On dit que les Gantois veulent extirper la noblesse: ceux qui favorisent les Espagnole, méritent-ils le titre de nobles?«⁵²

A katolikus történetírás a Vallásbékét azon »szomorú tragédia« egyik állomásának tekinti, amely a gandiak forradalmi terrorjának két éve alatt lejátszódott.⁵³ Az orangista szellemű történetírás általában megismétli Oraniai Vilmos állítását, amely szerint a gandiak magatartása okozta a testvérháborút, sőt Malengreau szerint Gand a partikularizmusával feláldozta a forradalom érdekeit.⁵⁴ E koncepció szerint a Vallásbéke a tolerancia és a demokratikus megoldások maximumát adta, míg Gand a türelmetlenség melegágya volt.⁵⁵ Mi korántsem tagadjuk, hogy a valláskérdés rendezése terén a Vallásbéke lépés volt előre a korábbi viszonyokhoz képest, és a *forradalom győzelme esetében a polgári viszonyok között megfelelő kiindulópontot képezhetett volna a vallási viszonyok rendezésére*. De viszont nem idealizálhatjuk az orangisták e taktikai lépését, létrejöttét szorosán kapcsolni kell a katolikus vallon ellenforradalom kibontakozásához és ahhoz az opportunistához, mellyel a Rendek és Oraniai Vilmos egy csapásra kiapasztották volna a forradalom erőforrásait, ha azt a célt, melynek eszköze volt a Vallásbéke, könnyen elérték volna.

Minden erőt latba vetettek, hogy a Vallásbékét elfogadtassák Ganddal, levelet küldöztek a városhoz, magát Marnixot bízták meg képviselőtükkkel.

⁵¹ A Vallásbéke születésére *Schrevel: Rectifications historiques*, p. 72—78., uő.: *Remi Drieux évêque de Bruges et les troubles des Pays-Bas*. II. 1903. Louvain. p. 37—50. (főleg a katolikus álláspontot ismerteti). *Delfos*: i. m. p. 83—86. A hadieseményekre *Leon van der Essen* munkája: *Alexandre Farnèse I—II*.

⁵² *Knuttel: Catalogus van pamfletten-verzameling I. N. 392. K. de Lettenhove: Les huguenots et les gueux V. p. 307.*

⁵³ *Schrevel: Le traité d'alliance...* 2. éd. 1922, p. 57.

⁵⁴ *L'esprit particulariste...* p. 66—67, 131—132.

⁵⁵ *Pl. Th. Juste: Fondation de la république des Provinces Unies*. Bruxelles, 1873. p. 245. *Brandt remonstrans szemlélete fontos tényező volt a liberális fel-fogás kialakításában, vö. Histoire abrégée I. p. 266—267.*

E levelekből és az instrukciókból határozottan kitűnik, hogy a *Vallásbéke* mögött nem kevesebb húzódik meg, mint az a kívánság, hogy a *gandiak szüntessék meg a lázadó malcontentusok elleni harcot!*⁵⁶ Oraniai Vilmos igyekezett kihasználni azt is, hogy Ypres-ben és Bruges-ben nagyobb volt híveinek befolyása, és e városok magistratusán keresztül próbált nyomást gyakorolni Gandra.⁵⁷ Novemberben megjelent Gandban egymás után Mátyás, Oraniai Vilmos, Anjou, a Rendei, Anvers város és Erzsébet angol királynő követe, de nem érték célt.⁵⁸ Végül is Oraniai Vilmosnak kellett elszánnia magát rá, hogy Gandba menjen, és híveinek segítségével, a céhvezetők ingadozásait kihasználva, sikerült Hembyze ellenére a Vallásbékét elfogadtatnia a forradalmi várossal.

Bruges-ben plenáris ülés jött össze, amelyen a régi polgármesterek és a notable-ok a Vallásbéke megszavazása mellett foglaltak állást. November 8-án el is fogadták a helyi viszonyokra alkalmazott tervezetet. Nem ment ilyen könnyen a dolog Ypres-ben, ahol a malcontentusok közelsége nem tette kívánatosná a katolikusoknak tett engedményeket. A képrombolás ereje itt nagyobb volt, a katolikus vagyont határozottabban használták fel katonai célokra, mint Bruges-ben, a vallási kérdés rendezésére egyelőre nem került sor.⁵⁹ A város ennek ellenére szemben találta magát e problémával, és az a mód, ahogyan ez felvetődött, a legjellemzőbben árulja el a Vallásbéke politikai összefüggéseit az orangistáknak az ellenforradalommal szembeni engedményes magatartásával.

Ypres, Bruges, Franc képviselői közvetítettek a malcontentusok és a *gandiak* között, amikor 1578 decemberében fegyverszünet megkötéséről volt szó.⁶⁰ Ypres Menin-be küldött megbízottja sürgeti a Vallásbéke elfogadását, mivel csak ezen az áron lehet a malcontentusokkal megegyezni. A Lille-be küldött követ is leszögezi ennek szükségességét.⁶¹ A flandriai rendek legkonzervatívabb tényezője, Franc de Bruges maga ugyan nem volt hajlandó elfogadni a Vallásbékét, arra hivatkozva, hogy lakossága tisztán katolikus, de azért lelkesen buzdította Ypres-t, hogy vezesse be, mivel ez a malcontentusokkal való megegyezés feltétele.⁶² Ypres csak 1579 júniusában deklarálta a Vallásbékét, ugyanazon a napon, amikor az Utrechti Unióhoz való csatlakozás megtörtént. Ez az időbeli egybeesés nem egészen véletlen, jelzi azt

⁵⁶ *Schrevel*: Recueil de documents, II. p. 170—178 (az États Généraux és Oraniai Vilmos instrukciója Marnixnak okt. 10-én), 191—209 (az États Généraux levele Gandhoz okt. 15-én), 273—276 (okt. 28.). Vö. még *Gachard*: Actes des États Généraux, II. p. 431. és *Marnix*: Correspondance et mélanges. Paris—Bruxelles—Genève 1860. p. 247—253.

⁵⁷ *Volkaersbeke—Diegerick*: Documents historiques inédits concernant les troubles des Pays-Bas 1577—1584. Gand. I. p. 52 (Oraniai Vilmos nov. 26.-i levele Ypres-hez), Knibbe Bruges-i küldetéséről *Schrevel*: Rectifications historiques, p. 88—89. Vö. még *Schrevel*: Recueil de documents, II. p. 152—153, 365—366.

⁵⁸ *Jonghe*: Gendsche geschiedenis II. p. 68—76.

⁵⁹ *Hermelghem*: Nederlandsche Historie, 1572—1583. Maetsch. der Vlaemsche Bibliophilen. 5. ser., num. 10. Gent 1864. p. 72—83. stb. Ypres reformátusainak javaslata a vallásügyek rendezésére: *Schrevel*, Recueil de documents, III. p. 51—53.

⁶⁰ *Schrevel*: Recueil de documents, III. p. 11—13.

⁶¹ *Schrevel*: Recueil de documents, III. p. 173—174, 180—182 (1579. febr. 8 és febr. 12.) Ugyanilyen tendenciájú levelek: p. 229, 260—261, 289.

⁶² *Schrevel*: Recueil de documents, III. p. 215—218, 245—246.

az összefüggést, amely a Vallásbéke körüli harcok és az *Utrechti Unió* létrejötte között fennállott.

Az Unió kezdeteinek körülményeit Delfos már kielégítően tisztázta, helyesen mutat rá, hogy az *Utrechti Unió* volt az, ami továbbra is biztosította az Észak és Dél közötti kapcsolatokat, Németalföld egységét.⁶³ Nem tisztázza azonban eléggé, hogy magában az Unió megszületésében mi volt a Dél szerepe. Természetesen a flandriai és brabanti nép és a radikálisok harca a spanyolok és a vallonok ellen fontos tényező, mégsem szeretnők ennek jelentőségét túlbecsülni egy olyan képződmény létrejöttében mint az *Utrechti Unió*. Az iniciatíva nem Gandból jött, a gandiak csak helyeselték az 1578 december 6-i előzetes tervet. Megmarad azonban egy érdemük, melyet nem szabad figyelmen kívül hagyni az Unió megteremtésének körülményei között. Arról van szó, hogy a malcontentusoknak volt egy mérsékeltbb és egy intranzigens szárnya ebben az időben. Ez utóbbinak a politikai bázisát képezték Lille, Douai, Orchies és Valenciennes képviselői az *États Généraux*-ban, akik már decemberben nem is vettek részt az üléseken és mereven elleneztek a Vallásbékét, mely jogokat biztosít a kálvinistáknak is. Mármost tételezzük fel, hogy a Vallásbéke-tervezet Hembyze és pártja élénk helyeslésével találkozik, a forradalmi terror eltompul és Gand a fegyveres ellenállás fokozása helyett Oraniai Vilmos intenciói szerint tárgyalásba kezd a malcontentusokkal. Nyilvánvalóan a vallonok tárgyalásra kész elemei kerültek volna előtérbe, és az orangistákkal, az *États Généraux*-val való megegyezés útjában nem állott volna akadály, e megegyezés elmosta volna a határokat a kapituláció és az ellenállás politikája között. A történetíró nem beszélhet feltételes módban, az viszont bizonyos, hogy annak az oppozíciónak, melyet Hembyze pártja tanúsított Oraniai Vilmos kompromisszumos politikájával (*Vallásbéke*, az ellenforradalommal való tárgyalási készség) szemben, megvolt az az eredménye, hogy *elvágtá a malcontentusok és az orangisták megegyezésének útját*.⁶⁴ Hozzájárult ahhoz, hogy a szembenálló felek a *Gandi Pacificatio* felrúgásával külön szövetségekbe tömörüljenek, és arra kényszerítette Oraniai Vilmost is, hogy a Vallásbéke megvalósítására ne a malcontentusokkal való megegyezés útján, hanem az új forradalmi Unió keretén belül törekedjék.

A gandiak fontos szerepét maga az éles látású Marnix ismerte el 1578. december 16-i javaslataiban, ahol bevallja, hogy a helyzet kulcsa Gandban van: »de cest affaire de Gand dépend toute la conservation du pays, soit qu'on regarde l'union des provinces, le apaisement des guerres civiles qui nous menassent ou bien les moyens de donner ordre aux inconveniens qui sont sur le bras: car l'union dépend du fait de la religion, de la guerre et la police... il fault nécessairement que les affaires de Gand soyent re-

⁶³ Die Anfänge der Utrechter Union, p. 143. stb. Az más kérdés, hogy Németalföld kettéválása korábbi történeti előzményekre nyúlik vissza, és ezek szükségszerűen írták elő a szakadást, természetesen nem annak konkrét formáját.

⁶⁴ Az egyezkedés előzményeiről *Volkaersbeke—Diegerick: Documents historiques inédits*, I. p. 72—73, 120—122. Csak a semmitmondó Comines-i egyezmény jött létre 1579 januárjában. Ez, Pardiuevel ellentétben Montigny az *États Généraux* felé közelítette. De amikor a gandiak nem engedték, hogy a fogságban levő katolikus urak és püspökök semleges területre távozhassanak, Montigny szakított az *États Généraux*-val. Vö. *Schrevel: Remi Drieux évêque de Bruges*, II. p. 109.

médiez avant toutes aultres choses.« Elismeri, hogy a gandi ügyek élezték ki az ellentéteket, keserítették el a szembenálló felek hangulatát.⁶⁵ Marnix az ellenfél szemével látja meg a gandi radikálisokban azt, ami őket a forradalom továbbfejlesztőivé avatja.

Ezek az összefüggések további részletes vizsgálatot igényelnek. Meg kell elégednünk annak a megállapításával, hogy azok a remények, melyeket Oraniai Vilmos és a Rendek a Vallásbékéhez fűztek, nem teljesültek be, és az események — nem utolsósorban a gandiak jóvoltából — más irányt vettek. Ezt mutatja az is, hogy a nagy flamand városokban, ahol a Vallásbéke bevezetést nyert, nem szüntek meg a Tizennyolcak bizottságai, ami szintén aláhúzza azt a szerepet, melyet a radikálisok a forradalom fermentálásában játszottak. Bár Termondeban, Ryhove fészkeben megszűnt a Tizennyolcak tanácsa, de Bruges-ben maga a Vallásbéke 16. pontja említi őket a »nobles et notables« (»edele ende notabelen, houdende de camere van fortificatie«) elnevezés alatt.⁶⁶ Gandban fokozódott a Tizennyolcak tevékenysége a Vallásbéke elfogadását követő hónapokban, és hiába alakították meg 1579 elején a Vallásbéke megtartására a 8 tagú (4 kálvinista, 4 katolikus) bizottságot (»vredemaekers«), a Tizennyolcak tudtával tovább tartott a képrombolás, a visszatérő szerzeteseket kifosztották, majd több tekintélyes katolikus polgárt, köztük egy »vredemaeker«-t letartóztattak. Márciusban a képrombolás társadalmi éle nyíltabb lett, és a nép a gazdagok házeit is megtámadta »Pappenblot, Ryckemans goet« jelszóval.⁶⁷ Ypres-ben is fokozódott a forradalmi terror, és eredménytelenül ült össze márciusban egy katolikus-kálvinista vegyes bizottság, hogy rendezze a vallási viszályokat. Az orangista grand-bailli, N. Uutenhove hiába adott ki rendeletet a katolikusok vallásgyakorlatának biztosítására, már a következő napon, amikor a Szent Péter templomban öt hónap óta először tartottak misét, a kálvinisták behatoltak a templomba.⁶⁸ Május 19-i levelében Mátyás főhercegnek az Ypres-i Tizennyolcakat arra kellett felszólítania, hogy ne avatkozzanak bele a Szent Márton káptalan javainak igazgatásába.⁶⁹

1579 első felében a flandriai nagyvárosok radikális diktatúrájának törekvései egy pontban találkoztak: az Utrechti Unióhoz való csatlakozásban. Anélkül, hogy a részletekkel foglalkoznánk, azt kell kiemelni, hogy a gandiak számára az Unio olyan politikai keretet jelentett, melytől nemcsak segítséget várhattak, hanem éles elhatárolódást a katolikus ellenforradalomtól. Biztató volt számukra, hogy az Unio előkészítése során nem fogadták el Oraniai Vilmos kiegészítő javaslatát, mely szerint a vallon tartományok és az États Généraux kapcsolata továbbra is fennmaradt volna, e tartományok Unióhoz való csatlakozásának lehetőségével együtt (az Arras-i Unió létrejötte után!).⁷⁰ Az is lényeges volt az Unióhoz való viszony kialakításában, hogy a Vallásbékével szemben ez meghagyta a katolikus vagyonokat a prédikátorok kezé-

⁶⁵ *Gachard*: *Corrèsonrdance de Guillaume le Taciturne*, V. p. 116—117.

⁶⁶ *Schrevel*: *Rectifications historiques*, p. 96. *Janssen*: *De kerkhervorming te Brugge*. I. 1856. p. 185. etc.

⁶⁷ *Jonghe*: *Gendsche geschiedenissen II.* p. 104—124., *Kervyn de Lettenhove*: *Les huguenots et les gueux*, V. p. 337.

⁶⁸ *Hérmelghem*: *Nederlandsche Histoire*, p. 101—102.

⁶⁹ *Schrevel*: *Recueil de documents*, III. p. 559—561.

⁷⁰ *Delfos*: *Die Anfänge der Utr. Un.*, p. 134.

ben. A január 30-tól kezdve működő Utrechti Unióhoz Gand már február 4-én csatlakozott, és szerette volna, ha Bruges, Ypres és a többi városok is követik példáját. Leghatározottabban a szorongatott helyzetben levő Ypres tette meg ezt, az egész commune határozta el a csatlakozást június 23-án. Tágabb tere volt a reakciónak Bruges-ben, ahol a magistratus hiába javasolta június 27-én a volt polgármestereknek, notable-oknak, hooftmanoknak és dékánoknak a Unióhoz való csatlakozást. Bár a hooftmanok többsége és 26 dékán a magistratussal értett egyet, a commune reakció része megakadályozta a pozitív határozathozatalt.⁷¹ A katolikus papság irányításával a reakció szervezkedni kezdett, és amint ismeretes, július 2-án kirobbantotta az ellenforradalmi felkelést, melyben Franc vezetői is kompromittáltak magukat. Csak véletlenül múlt, hogy a gueux uralom nem dőlt meg ebben a városban, melynek elfoglalását maga II. Fülöp is elsőrendű feladatnak tartotta.⁷²

Az ellenforradalom fellépése Bruges-ban, Malines-ban, majd támadása Bruxelles ellen (Egmont) kettős hatással járt. Egyrészt érvet adott Oraniai Vilmos és hívei kezébe a gandiak ellen és ugyanakkor újabb alkalmat szolgáltatott arra, hogy a védelem erősítése ürügyén megerősítsék pozícióikat egyes városokban. Így fészkelte be magát katonáival az egyébként kiváló de la Noue Flandriába. Másrészt rendkívüli intézkedéseket követelt meg a gandi radikálisoktól, hogy a Bruges-i ellenforradalmárok »bona dies«-e ne ismétlődhessék meg, esetleg magában Gandban. Az események az orangisták és Hembyze pártja közti ellentétek olyan mértékű kiéleződéséhez vezettek, hogy az összecsapás elkerülhetetlenné vált. Soha nem különült el olyan határozottan a két párt, mint 1579 július—augusztusában. Miután a tömeg kiszabadította Hembyzét Ryhove fogságából, az végrehajtotta a július 28-i fordulatot, a magistratust megtisztította az orangistáktól és magát első échevinnek választotta. Hembyze lépései túlmentek azokon a határokon is, melyek az Utrechti Unió vezető szervei számára elfogadhatók voltak. Gand különben sem kapta meg azt a segítséget az Uniótól, melyet várt. Így Hembyze nem akart és nem is tudott támaszkodni az Unióra, melyhez közben Oraniai Vilmos jelentősen közeledett, és így maga mögött érezhette annak tekintélyét, nem is beszélve du Plessis-Mornai és a francia diplomácia támogatásáról.⁷⁴

⁷¹ *Secrete Resolutie Boeck*, közli *Schrevel* is: *Recueil de documents*, III. p. 671—675.

⁷² Az itteni eseményekre *Beaucourt de Noortvelde*: *Tableaux fidèle des troubles et révolutions...* Mons 1845. p. 48—50. *Henne*: *Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-Bas 1565—1580*. IV. Bruxelles, 1864. p. 203—208. *Schrevel*: *Recueil de documents*, III. p. 699. Jó összefoglalások *Le Petit*: *La grande chronique ancienne et moderne...* tome II. Dordrecht, 1601. p. 377—378. *Hooft*: *Nederlandsche Historien*. Amsterdam, 1655. p. 603—604. *Histoire générale des Provinces-Unies*. Paris, 1760. (név nélkül) Tome V. p. 499—500. G. *Weydts* nem ír róla: *Chronique flamande*. 1869. p. 20.

⁷³ Ez nem zárja ki azt, hogy Hembyze ekkor is hangoztatta eltökéltségét az Utrechti Unió fenntartására. *Volkaersbeke—Diegerick*: *Documents historiques inédits*, I. p. 432—434.

⁷⁴ Vö. *Prinsterer*: *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau I. série, tome VII. Leide 1839*. p. 58—59. A gandiak bebörtönözték a francia követet, kiutasították a városból Noue-t.

Ilyen körülmények között Hembyze uralmát egyedül a szilárdsága, a radikális diktatúra társadalmi és politikai bázisa, a forradalom érettsége menthetett volna meg. Ennek hiányában politikájára menthetetlen bukás várt, és ennek megtörténte után az oraniai párt vette át a korlátlan hatalmat Flandria nagyvárosaiban, ahol megszűnt a kettős hatalom.

Vessünk néhány pillantást a Hembyze-terror szerkezetére és jellegére.

IV.

Mennyiben tekinthetjük a Hembyze-politikát demokratikus burzsoá diktatúrának? Ennek a kérdésnek a megválaszolása lényegesen túlmutat az 1577—1579-es évek határain, és sokat elárul a németalföldi forradalom jellegéből és sajátosságaiból. Most csupán néhány főbb ismérvet nézzünk meg közelebbről, a legismertebb tények tükrében.

Amint említettük a radikálisok legfőbb társadalmi bázisát a céhek vezetői képezték és csak alkalmyszerűen vették igénybe a plebejusok erőit. Az ebből szükségszerűen származó demagógia korántsem volt Hembyze pártjának egyedüli sajátja, a későbbi polgári forradalmak radikálisainak politikájában is fellelhető. Szó sem volt arról, hogy Hembyze a nép vágyainak közvetlen kifejezője lett volna, tőle nem lehet ezt várni, minthogy maguk a prédikátorok sem fogalmazták meg a legszegényebb tömegek társadalmi törekvéseit. E kálvinista papok agitációja elsősorban a katolikus egyház ellen irányult, és magában Gandban is megoszlottak a két szembenálló párt között. Dathenuson kívül alig 1—2 prédikátor állt ki Hembyze mellett, pl. a Vallásbéke ellen rajta kívül csak Hermannus prédikált, a többiek mind a megegyezés szükségességét hangoztatták.⁷⁵ Általában Flandriában szerepet játszó prédikátorok jelentős része, maga Dathenus sem tartozott ahhoz a forradalmi réteghez, mely utat tudott volna mutatni a tömegeknek. Főleg a pauperizálódó kézművesekből, de méginkább a válságba került katolikus egyház papjai közül kerültek ki. Jean Ballin Clairmarais-i szerzetesnek a kiemelkedő szerepet játszott prédikátorokról készített 1586-os névsorában helyet foglal 9 aposztata szerzetes, 1 volt plébános, 7 takács származású és néhány egyéb iparos. Kereskedő csak 1, paraszt pedig 2 van, többnek származása ismeretlen.⁷⁶ Amikor tehát a prédikátoroknak, a konzisztóriumoknak a szerepét vizsgáljuk a radikális diktatúra éveiben, nem láthatjuk bennük egyértelműen a burzsoázia képviseletében fellépő szervező erőt, mint ahogy efelé hajlik pl. Csisztovonov is.⁷⁷ Politikai irányító szerepük csak ott jelentős, ahol a kérdések a református egyház sorsával kapcsolódnak egybe.

Azt is tisztán kell látnunk, hogy a fanatikus katolikus-ellenesség nem kizárólag a radikálisok vonása, hanem jól megfér az orangista politikai beállítottsággal is. Közismert, hogy Hembyzeék bukása után a katolikusok ellen irányuló elnyomó politika nem csökkent, sőt egyes vonatkozásokban (pl. Bruges-ben) határozottan fokozódott. Maga az a forradalom vezetésében sze-

⁷⁵ *Jonghe*: Gendsche geschiedenis II. p. 86.

⁷⁶ *E. de Coussemaker*: Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime 1560—1570. Bruges 1876. I. p. 342—345. Bruges prédikátoraira vö. *Janssen* i. m. p. 235—266.

⁷⁷ *Csisztovonov*: Niederl. burzsuaznaja revol. p. 121.

repet játészó, Oraniai Vilmos politikájától valamivel balra esó platform is, melynek elsórendú szerepe volt az Utrechti Unió létrehozatalában, éles katolikusellenességével vonta magára Oraniai Vilmos rosszallását. E politikai vonal vezetője, Jean de Nassau egyik Marnixnak írt levelében arról töprengett, hogy meg kell-e tartani a Vallásbékét? Ó a katolikusok üdözését helytelenítette ugyan mint eszközt, de magát a célt, melynek szolgálatában állott, szentnek tartotta. A hit szavának vagy vállalt kötelezettségének engedelmeskedjék-e — teszi fel a kérdést?⁷⁸ A katolikusok elleni fellépéseket, még akkor is, ha az ellenforradalom jelentkezésével szemben jelentkeznék, csak abban az esetben lehet egy burzsoa forradalmi terror alkotórészének tekinteni, ha együttjár egy, a feudális viszonyok és az azt védelmezó idegen abszolutizmus felszámolására irányuló, a lakosság döntó többségét maga mögé sorakoztató politikával.

Mint minden polgári forradalomban, Németalföld szabadságharcában is az volt az egyik legfóbb kérdés, hogy a forradalmi burzsoázia, illetve ennek a képviselőében fellépó radikális elemek érdekeltté tudják-e tenni megfelelő társadalmi reformok után a parasztságot a külső és belső ellenség elleni háborúban?

Mínthogy a paraszttövmozgalmak jelentőségét a forradalomban a történeti irodalom nem tette elemzés tárgyává, ma még nem tehetünk végleges igényű megállapítást a szóban forgó kérdésról.⁷⁹ Egyedül Csisztozvonov szovjet történész tett kísérletet erre, de a parasztság és a gandiak viszonyának ábrázolása elmosódott maradt. Korábbi tanulmányában azt állította, hogy a »gandi demokrácia szervezte a paraszttömegeket« és a köztük kialakult katonai szövetségről beszélt.⁸⁰ Más tanulmányaiban bírálja ugyan a gandiakat, de csak annyiban, amennyiben azok a paraszttal való szövetséget nem erősítették meg a feudális terhek enyhítésével, vagy éppen megszüntetésükkel.⁸¹ Találónak tartjuk a »katonai szövetség« kifejezést, mínthogy ennek meglétéről igen sok adat tanúskodik. Különösen az Anjou és katonái ellen fellobbanó népharag mutatta ezt, mely átcsapott a malcontentus ellenforradalmi nemesség elleni elszánt küzdelmekbe. Hogy csak egy forrásra utaljunk, a Mémoires anonymes említést tesz az Audenarde, Alost környéki paraszttok harcáról a malcontentusok ellen, Hantsaeme elfoglalásáról a paraszttok serege által, a Furnes környéki összecsapásról 1578 decemberében, az 1579 márciusában Franc negyedében felkelt 5—6000 parasztról, a flamand paraszttok júliusban Cassel és Bergues-Saint-Winoc környékén vívott elkéseredett csatájáról a malcontentusok fosztogató »paternoster« zsoldosai ellen.⁸²

A flandriai paraszttfelkelések harmadik hulláma a Rendek csapatai ellen irányult, melyek fizetetlenül rabolták a falvakat. 1578—79 telén már sűrűek voltak az összecsapások a paraszttok és a Rendek katonái között: Bruges, Franc

⁷⁸ *Prinsterer*: Archives ou correspondance inédite, VIII. p. 128—134.

⁷⁹ A »vrijbuiterek« problémája csak egy része ennek a komplexumnak és ezt is alig érintette a történetírás, vö. A. de Vos: De Strijd tegen de Vrijbuiters binnen de Kasselrij van de Oudburg. 1584—1609. Hand. Maatsch. Geschied. XI. 1957. Gent. p. 131—176.

⁸⁰ Paraszttövmozgalmak a németalföldi forradalom idején. Szrednyie Veka IV. Fordítás: Szovjet Középkori Egyetemes Történet. Budapest 1955. p. 239.

⁸¹ Niderlandszkaja burzsoaznaja revolucija. p. 123.

⁸² *Henne*: Mémoires anonymes III. p. 77—78, 92, 239—240, IV. p. 26—27, 213—214.

környékén a Waes-vidéken stb. Joggal írta Davison angol követ 1579 február 22-én Anversből, hogy egy általános »bellum rusticum« veszélye fenyeget.⁸³ Ebben a forrongó állapotban a parasztok csakhamar szemben találták magukat egy negyedik ellenféllel, a gandi zsoldosokkal, akikről, eddig csak a gandiakat támadó történetírók tettek tendenciózus említést. Ez azonban tény, és különösen azzal együtt kell mérlegre tennünk, hogy a gandiak által behívott Johann Casimir éhes német zsoldosai miben sem különböztek Anjou dülő franciáitól.

1578 őszeig, Johann Casimir bejöveteléig valóban semmi sem zavarta meg különösebben a gandiak és a parasztok viszonyát. Még Meninnek a malcontentusok által történt elfoglalása körüli időben is a gandiak fegyverezték fel a parasztokat az Estaires-nél és Vieu-Berquin-nél vívott harcokban.⁸⁴ Jonghe szerint ekkor a Gand körüli falvakban a gueux-k rokonszenvet élveztek. Nyilván a Johann Casimir-féle intermezzo is sokat ártott a jóviszonynak, mindenesetre 1579 elejétől már arról veszünk tudomást, hogy a parasztok egyre sűrűbben jönnek a városba panaszkodni a gandi katonák pusztításai miatt.⁸⁵ Február közepén pedig nem beszéltek másról Gandban, mint hogy Waes, Aelst vidékén a parasztok irtották a fosztogató gandi zsoldosokat.⁸⁶ Igen jellemző a május 3-i eset. A vallonok elől menekülő parasztok Melle falu kolostorában szállásolták be magukat. Hembyze csapattal közeledett feléjük, és nagy meglepetésre nem segítséget hozott nekik, hanem a mit sem sejtő parasztok közé lövetett, és szétszórta őket. Utána Wetteren felé vonult, ahol kiraboltatta a templomot, házakat, 52-öt közülük felgyújtatott. Quatrechtben, Melle-ben szintén gyűjtogattak zsoldosai, akik a rablott holmikkal megrakodva tértek vissza Gandba. Ebben az időben Hembyze már ellenségnek tartotta a parasztokat, mint akik elpártoltak Gandtól.⁸⁷ Ha ezt a megfogalmazást enyhítjük is, marad a tény, hogy a gandi katonák folytatták a pusztítást, így pl. júliusban Herzele körül égették fel a parasztgazdaságokat.⁸⁸

Hembyze, a Tizennyolcak és a magistratus semmi olyan intézkedést nem hoztak, amely a feudalizmust a mezőgazdaságban, szerkezetében érintette volna. A feudális tulajdonhoz, egyes nemesek és a papok vagyonához nem elvi meggondolások alapján, a régi viszonyok elvetése álláspontján, hanem katonai igények kielégítése végett nyúltak. Semmiféle olyan agrárprogramról nem tudunk Némétalföldön, mint amelyet az angol diggerek hirdettek röpirataikban. Amikor Hembyze 1579 agusztusában 14 pontban megokolta, hogy miért foglal állást Oraniai Vilmos Gandba való behívása ellen, csupán egy társadalmi vonatkozású érvet hozott fel. Szerinte azzal, hogy Oraniai Vilmos érvényt akar szerezni a Vallásbékének, a lefoglalt katolikus vagyont kiveszi

⁸³ *Kervyn de Lettenhove*: Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II. XI. p. 209. Noue is a lakosság kímélésének szükségességéről ír az Etats de Flandre-nak: Correspondance, p. 88—91.

⁸⁴ *Blaes*: Mémoires sur Emmanuel de Lalaing, baron de Montigny. Bruxelles—Gand—Leipzig. 1862. p. 13, 17.

⁸⁵ *Jonghe*: Gendsche geschiedenissen II. p. 46, 106.

⁸⁶ *Jonghe* i. m. II. p. 114.

⁸⁷ *Jonghe* i. m. II. p. 132—133.

⁸⁸ *Jonghe* i. m. II. p. 157. Az Ypres körüli helységek őrlődéséről a két fél katonái között. *Jacobus Epinoy*: Chronique van Elverdinghe. Annales de la Soc. Em. 2. série XII. p. 278—293.

az egyszerű emberek (»gemeenen Man«) kezéből.⁸⁹ A »gemeenen Man« fogalmán nyilván nem parasztok, hanem kiskereskedők vagy kézművesek értendők, akik a céharisztokráciának a radikális uralomban érdekelt tagjai sorából és a kapitányok közül kerülhettek ki.⁹⁰ A tekintélyes polgárok Ryhove és a Rendek pártján voltak, és rémülten menekültek Gandból Hembyze uralmának utolsó hónapjában. De a katolikus egyházi vagyon szekularizálása ellen nekik sem lehetett kifogásuk, mert Ryhove az Oraniai Vilmosnak küldött 5 feltétel között kérte, hogy a Vallásbéke bevezetése mellett is hagyja a város kezében a katolikusok javait.⁹¹ Általános reformációs jelenségről van tehát szó, melyben minden gazdasági krízisben levő társadalmi elem érdekelt volt Németalföldön a XVI. század közepén. A »második Genf« ideológia is ennek terméke volt, nem pedig egy új osztály programja. Minden téren az 1540 előtti régi autonóm jogok, privilégiumok visszaállítása szerepelt mind Hembyze, mind Ryhove programjában, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy az utóbbi a Rendektől és a központi szervektől függő városköztársaságra gondolt.

Egy pontban mutatkozik Hembyzenél olyan törekvés, hogy a régi formákat megbontsa. 1579 május 12-én a céhek dékánjai előtt azt a javaslatot tette, hogy 3—4 évig nyissák meg a céheket a malcontentusok üldözöttjei előtt, ami a régi keretek elmosását jelentette.⁹² Ez azonban olyan kényszerintézkedés volt, amelyet Hembyze bukása után is többször megtettek, méghozzá úgy, hogy a bemenekült munkásoknak a céheken kívül adták meg az ipargyakorlás jogát.⁹³ Az ipari szabályzás merev rendszere, mely a flandriai ipar tőkés fejlődésének egyik akadályja volt, a forradalom évei alatt nem változott. A posztóipar olyan virágzó centrumában, mint Hondschoote, ahol szintén volt háborús tanács a magistratus mellett, és a posztómunkások képrombolása igen heves volt, éppen a forradalmi terror idején ért véget a per a magistratus és Godschalck, a gazdag marchand-teinturier között az előbbi győzelmével, elvágva a lehetőséget minden nagyobb tőkés vállalkozás elöl, az »egy műhely egy mester« középkorias elvének védelmében.⁹⁴

Hembyze a történelem törvénye szerint nem haladhatott messzire azon az úton, melyet a radikális politika vágott magának, miután elvált a Rendek és Oraniai Vilmos szekerétől. Flandria egész társadalmi szerkezete tette ezt lehetetlenné. Itt nemcsak arra lehet utalni, hogy az ipar szerkezete még nem volt kellően előkészítve a tőkés termelés számára, hanem főleg azt kell kihangsúlyozni, hogy a flandriai mezőgazdaságban sem hatolt be a tőke jelentősebben, hogy kialakíthassa a tőkés bérletet, mint Angliában, ugyanakkor a nemesi gazdaság sem játszott olyan fontos szerepet mint pl. Németországban. Flandria mezőgazdaságára, mely át volt szöve az egyszerű árutermelés sűrű szálaival, a feudális kisparaszti bérleti gazdálkodás volt jellemző, mely a feudális földtulajdon megszüntével szabad parcellagazdaságba fejlődhetett

⁸⁹ A 2. pont: *Jonghe* i. m. II. p. 168.

⁹⁰ Pl. azok között, akik Hembyzevel együtt követelték Oraniai Vilmostól, hogy a katolikus foglyok maradjanak Gandban, volt egy borbély, egy serfőző és egy cserzőmester. *Halewyn: Mémoires* p. 146.

⁹¹ *Jonghe* i. m. II. p. 175—176.

⁹² *Jonghe* i. m. II. p. 135.

⁹³ O. *Delepierre: Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre-Occidentale à Bruges. 1841. II. N. 33, 29. (1580-ból), N. 33. 34. (1583-ból).*

⁹⁴ *Coornaert: La draperie-sayetterie d'Hondschoote. Paris 1930. p. 293.*

volna. Az ebben érdekelt parasztek száma a gyors differenciálódás, a pauperizálódás nyomán egyre csökkent, és mintegy a parasztság egyharmada már nem, vagy alig rendelkezett földdel.⁹⁵ Éppen e réteg alkotta a falusi lakosság legforradalmibb, de ösztönös elemeit, a thyl ulenspiegelek tömegeit, melyek nem tudhattak irányt adni az eseményeknek egy, a parasztság kistulajdonosi törekvéseit kifejező programmal. Földfoglalásról vagy ilyen irányú mozgalomról nem tudunk a forradalom során. A szociális követelmények erősen a valláshoz kapcsolódtak, és a vallásellentétek érezhetően befolyásolták a zömében katolikusnak maradt parasztoakat. A vallási elfogultság álláspontján tekinthetett Hembyze is a parasztoakra, amikor szembeszállt velük. Az a tény, hogy a németalföldi forradalomban a tömegek fellépéseinek ideológiai kerete kizárólag vallási volt, a legnagyobb hátrányt éppen a radikális gueux-k politikájára nézve jelentett, és akadályozta a forradalmi elemek összefogását a közös külső és belső ellenségek ellen. A forradalmi vallásbéke gyakorlata nem jött létre és Hembyze nem is tett semmit ennek érdekében, miközben az ellenforradalom ügyét előmozdító orangista Vallásbéke ellen harcolt.

A nagyvárosok és a falvak összefogását ugyancsak akadályozta az évszázados harc a posztós monopóliumaikat féltő flamand »jó városok« és a draperie rurale centrumai között, mely a XVI. században nem ért véget, és csak fokozódhatott a gandi, Bruges-i, Ypres-i radikálisok befolyására, akik a régi kiváltságok helyreállításának a programjával akarták megnyerni a válságban levő városi mestereket, drapier-eket és magát az egész céhologarchiát. A flamandok középkori történetét átfogó elkeseredett harc a draperie urbaine és a draperie rurale között, mely Artevelde óta a politikai fejleményekben sem lebecsülhető jelentőséget kapott, a radikális diktatúra éveiben is kellett hogy éreztesse hatását, amit csak behatóbb vizsgálat deríthetne fel.⁹⁶

A radikálisoknak a széles tömegekkel való kapcsolataik gyengésege szükségserűen írta elő azt az eljárást, mely az États Généraux-t is jellemezte: zsoldosok alkalmazását és a külföldi segítség igénybevetését. Amint láttuk, a polgárság egészének felfegyverzése azzal a veszéllyel járt volna, hogy fegyvert adnak az ellenséges elemek kezébe, ezért az általános hadkötelezettségről szóló rendeletet mindjárt kiadása után azonnal vissza is vonták 1579 januárjában. A Vallásbékére is ekkor tétették le az esküt a kapitányokkal, de azok nagyon kelletlenül cselekedték ezt, ami bizonyítja, hogy ekkor még Ryhove-nak nem sikerült a csapatok vezetésében az orangistáknak túlsúlyt biztosítania.⁹⁷ Csak augusztus 4-én, a Collace gyűlésén látjuk már, hogy 18—20 kapitány Hembyze ellen foglalt állást. A zsoldos csapatok alkalmazásának tehát túlmenően azon, hogy elidegenítették a népet, meg volt az a hátránya is, hogy egy politikailag ingatag elemet, a zsoldos tisztikart tette

⁹⁵ E. van Gelder: *Niederlandes dorpen in de 16e eeuw*. Amsterdam 1953. p. 42—44, 46—47 etc. passim. A belga mezőgazdaságtörténet e kérdései úgyszólván teljesen feldolgozatlanok, Brants összefoglaló műve és a gazdaságtörténeti szintézisek (Jouret, Dechesne stb.) nem sokat mondanak. Újabb összefoglalás: *Flandria nostra*. I. 1957. p. 123—165 (Drs. P. Deprez tanulmánya).

⁹⁶ Pirenne jó érzékkel veszi észre összefüggést a dél-flandria draperie rurale és a képrombolás között: *Une crise industrielle au XVIe siècle*. A draperie urbaine-nel vívott harcokat illusztrálják Espinas-Pirenne és Sagher: *Recueil de documents c. értékes kötetei*, a Pirenne eredményeit tovább fejlesztő és korrigáló Coornaert professzor tanulmányai és más művek.

⁹⁷ *Jonghe*: *Gendsche geschiedenis* II. p. 105.

meg döntő tényezővé a forradalmi városokban. Annak, hogy Ryhove igyekezett kalandorokkal, lumpenelemekkel feltölteni a hadsereget, nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget, mert e hadsereg összetétele már korábban is meglehetősen rossz volt, csakhogy 1578 nyaráig a flamand városokba vezetett csatlakoztatási vállalkozások még nagyrészt levezették a zsoldosok rablási vágyát.

Az egyik legnagyobb európai kalandornak, a pfalzi Johann Casimirnek Flandriába való behívása egyedül Hembyzéhez és híveikhez fűződik. Németalföld jövőbeli függetlensége szempontjából esetleg lehetett némi különbség Anjou és Johann Casimir fősege között, de az utóbbi behívása a forradalom menetében ugyanannak a folyamatnak volt a szimptomája: a harc vezetői a belső erőforrások kihasználása helyett idegen feudális hatalom segítségét veszik igénybe. Igaz, hogy Hembyze Johann Casimirt főleg Anjou és Oraniai Vilmos ellensúlyozására igyekezett felhasználni, és rajta keresztül Anglia fegyveres segítségének elnyerését remélte, míg az angol követ le nem hűtötte e várakozásokat.⁹⁸ Maga J. Casimir a világ felé olyan érvekkel igyekezett igazolni beavatkozását, melyek kevésbé lehettek hízélgők a németalföldiek hazafias érzelmekre: szerinte a tartományok a német birodalomhoz tartoztak, ezért a császár nem nézheti közömbösen jogai megsértését a spanyolok által. Nem hagyott kétséget aziránt sem, hogy hatalomra jutása esetén éppen nem a gandiak programja alapján rendezné el a viszonyokat: a Gandhi Pacificatiót tekintette a megfelelő kiindulópontnak, és sürgette az ideiglenes megegyezést a vallás dolgában, ami lényegében a Vallásbéke platformjának az elfogadását jelentette.⁹⁹ A forradalmi harc fokozására irányuló törekvésében tehát Hembyze is olyan megoldáshoz folyamodott, mint Oraniai Vilmos. Des Pruneaux az Anjou herceghez írott emlékiratában jó megfigyelőként említi 1578 márciusában, hogy Németalföld meg van osztva 4—5 párt között, melyek mindegyike más külföldi szövetségesre épít, a nép kétségbe van esve, megfelelő vezetők hiányában nem tudja hogy honnan várja sorsának jcbbulását.¹⁰⁰ E helyzeten Hembyze diktatúrája sem segíthetett.

Az 1577—79-es gandí gueux uralom nem elégítette ki egy polgári forradalom radikális diktatúrájának követelményeit. Amint e tekintetben korrigálnunk kell a szovjet történetírás egyes következtetéseit, úgy a hagyományos felfogásokkal szemben is alá kell húznunk azt a tény, hogy a Hembyze-terror haladó funkciót töltött be a németalföldi forradalom menetében, akadályt jelentett a konzervatív vezetés és az ellenforradalom megegyezésének útjában, kijelölte a forradalom továbbfejlesztésének irányát, mégha nem is tudta vállalni az ezzel járó feladatok teljes megoldását. A gandíak szilárd katonai helytállásának nem kis része volt abban, hogy az 1578 novemberi spanyol haditanács Flandria megtámadását túl nehéz feladatnak tartotta, és az offenzíva irányát észak-keleti tartományok felé jelölte meg.¹⁰¹ A déli

⁹⁸ Vö. *Kervyn de Lettenhove: Les huguenots et les gueux*, V. p. 283.

⁹⁹ *Brevis et luculenta expositio causarum quibus adductus Illustr. Princeps Dominus, Dominus Johannes Casimirus... hanc expeditionem... suscepit*. 1578.

¹⁰⁰ *P. L. Muller-Alph. Diegerick: Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas (1576—1583)*. Tome I. Utrecht, 1889. p. 116—117.

¹⁰¹ *L. van der Essen: Alexandre Farnèse. II. Bruxelles, 1934*. p. 71. Vö. újabb tanulmányait a *Mededelingen v. d. Kon. Vlaamse Acad. v. wetenschappen*. Kl. der Letteren XVII. és XVIII. számaiban (1955—1956).

tartományok elestét évekkal késleltette a nagyvárosok ellenállása, ami nem kis jelentőségű az északi tartományok szempontjából, minthogy ezek értékes időt nyertek, hogy az újonnan szervezett Unió keretében megszervezzék a védelmet, illetve megteremtsék ennek feltételeit. Ilyen értelemben is érvényes az a tétel, hogy a Dél-Németalföldön végbemenő folyamat csak az Északon lejátszódott eseményekkel, az ott működő erőkkel együtt alkot olyan egységet, amit polgári forradalomnak lehet minősíteni. De áll ez fordítva is: a gandí radikálisok tudták, hogy a forradalom súlypontja újra arra az Északra tolódott át, amely nélkül ügyük immár nem győzhetett.¹⁰²

Hacsak nem állunk teljesen negatív állásponton, el kell ismerni hogy a radikálisoknak a Utrechti Unióhoz való csatlakozásáért való küzdelme jogos és haladó, és fájlalnunk kell, hogy Gand, Bruges stb. nem tudtak nagyobb erőket mozgósítani ennek érdekében. Ebben az kérdésben az orangisták és a radikálisok között nem volt lényeges ellentét, ami megkönnyíthette volna a papi, nemesi reakció visszaszorítását. Ámde pl. Brugesben mi történt? Amikor 1579. június 27-én a magistratus javaslatot tett az Unió elfogadására, a notable-okkal szemben csak a legplebejusabb céhek doyenje állt ki mellette. E céhek — H. Q. Janssen kifejezése szerint — a nép »legdurvább, legfaragatlanabb rétegéhez tartoztak«,¹⁰³ ami csak aláhúzza azt a tényt, hogy a tömegek megfelelő politikai irányításával mozgósíthatók lettek volna az Unió mellett. Ezt azonban sem az orangizmus sem a Hembyze-kormányzat nem volt képes a forradalom érdekében kihasználni.

A nagyvárosi radikális diktatúrának egyik legfőbb jelentősége abban áll, hogy általa a forradalom két pártja közti harc kérdése ideiglenesen fontosabb lett, mint a közös ellenség elleni háború.¹⁰⁴ Egy ilyen átmeneti helyzet természetesen bizonyos veszélyeket rejt magában. Nem abban az értelemben, ahogy Oraniai Vilmos írta 1579 májusában: »ces désordres de Flandre gâtent toutes nos affaires«, azaz nem azért mert az orangista párt célkitűzéseit keresztettkék a gandíak.¹⁰⁵ A radikális terrornak ahhoz kellett volna vezetnie, hogy a forradalom bázisa kiszélesedjék, ami által a belső ellentmondások megoldódása a spanyol abszolutizmus és a malcontentusok elleni ellenállás frontját erősíthette volna. Ennek azonban sem objektív feltétele, az önálló érdekeiktől vezetett forradalmi burzsoázia, sem szubjektív feltétele, Hembyzének és híveinek következetesebb politikája nem volt meg. Ezek hiányában a forradalom ereje Délen lehanyatlott.

¹⁰² *Delfos* i. művében Dél szerepét helyesen húzza alá az Utrechti Unió létrejöttében. A »belgizáló« és »hollandizáló« felfogások harca még ma sem dőlt el, és azon az elvi alapon, melyen eddig folyt, ez nem is lesz lehetséges. Vö. *P. Geyl: Einheit und Entzweiung in den Niederlanden. Historische Zeitschrift* 139. 1929. A szélsőséges vallon-francia koncepció képviselője újabban *Marchal: Histoire de Wallonie. Bruxelles, 1952. p. 151. etc.* Az *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* kötetei sem érték el szerintünk céljukat, a belga és holland szempontok elvi alapon való összeegyeztetését. Jó megfigyeléseket tartalmaz a belga nemzetérválás problémáira *K. Kautsky* publicisztikai szintet meg nem haladó dolgozata: *Serbien und Belgien in der Geschichte. 1917. p. 51—52. etc.*

¹⁰³ *Janssen: De kerkhervorming te Brugge. I. Rotterdam, 1856. p. 202.*

¹⁰⁴ Helyesen ismeri fel ezt *Koenigsberger* is: *The organisation of revolutionary parties... The Journal of Modern History* 1955. p. 345.

¹⁰⁵ *Prinsterer: Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. VI. p. 218.*

Az itteni helyzetet fokozottan jelképezte az az Utrechti Unió által ki-nyomott első pénzérme, melyen egy kormányától, vitorlától megfosztott hajó áll, alatta ezzel a felírással: »nem tudni merre viszi a végzet«. Kövessük e hajó útját, és nézzük meg, mi lett a »koldusok« fellegvárának, Flandriának és Brabantnak a sorsa az Utrechti Unió létrejötte után?

V.

A flamand »jó városok« helyzete a 80-as évek elején siralmas volt. A kör-nyékről a parasztok ide menekültek a fosztogató katonák és az ellenség elől, lakosságuk mértéktelenül felduzzadt, miközben eltartóképességük a minimá-lisra csökkent. A szántóföldeken alig dolgozott valaki, a természet elvadult, a korább művelt területek a farkasok tanyáivá váltak. A régi, Brueghel által megfestett gazdag Flandria és Brabant képe a múlté volt. A városokba beözönlött tömegek az utcákon, legjobb esetben a templomokban tanyáztak, a tisztaság legelemibb követelményeinek sem lehetett eleget tenni, az utcák tele voltak trágyával, a pestis és tífusz tömegesen szedte áldozatait. Az árak elérhetetlen magasságokba emelkedtek, a forradalom előtti állapothoz képest megkétszereződtek. Bruges-ben 1560-ban 100 tojás 1 sou és 10 dénárba ke-rült, 1580-ban már 4 sou és 56 dénárba. A búza ára 1530 óta több mint kétszeresére emelkedett ebben az esztendőben, míg a kézművesek bére alig emelkedett néhány százalékkal. Egy kőműves — a búza vásárlóértékében számítva — egynegyedét kapta 1580-ban annak a bérnek, ami 1530-ban munkája után járt. A pénz értéke rohamosan csökkent, és ezen inkább csak rontottak mint segítettek a Rendek rendeletei, melyek az árak és a pénz-érték rögzítésére irányultak.¹⁰⁶

A tömegek elkeseredettsége fokozatosan a vezetők, a hatalmat átvevő orangisták ellen fordult, minden szenvedésért őket tették felelőssé. Innen van az, hogy Ryhove és társai, akik átvették Gand irányítását, megszüntették ugyan a Tizennyolcakat és Anjou behívása mellett foglaltak állást, de nem merték és nem is akarták visszaadni a kisajátított katolikus javakat, melyek az adókon kívül egyedüli jelentős tételét alkották a város bevé-teleinek. A katolikusok elleni fellépések továbbra sem szüntek meg, a kato-likusok menekültek, és a kálvinisták tartották a vezető szerepüket.¹⁰⁷ Az orangista konszolidáció tehát nem egészen Oraniai Vilmos vágyai szerint valósult meg, mint ahogy másfelől az is kellemetlenül érintette, hogy egyes hívei egymásután lettek árulókká: 1580 elején Courtrai elesett, délről komoly veszély fenyegette a még ellenálló Dél-Németalföldet. Ypres környékén heves harcok folytak, és e városban a veszély nagyban járult ahhoz, hogy a kálvi-nisták diktatúrája inkább erősödött, mintsem gyengült volna. A »koldusok« azonban itt is és másutt is elszigetelve, csupán a plebejus tömegek alkalmi támogatását élvezve harcoltak, és ügyük eleve sikertelenségre volt kárhoz-

¹⁰⁶ H. van Houtte: Documents pour servir à l'histoire des prix de 1381 à 1794. Bruxelles, 1902. Table D. Gilliodts van Severen: Bruges port de mer. Bruges 1895. 490—500. l. Dechesne: Histoire économique et sociale de la Belgique. Paris—Liège. 1932. 190. l. G. Jouret: Histoire économique de la Belgique II. 100. l.

¹⁰⁷ Vö. Nève: Gand en république. 48. l. Jonghe: Gendsche geschiedenis II. 198—219. l.

tatva az előnyomuló spanyolokkal és valonokkal szemben. Ezen a helyzeten csak ronthatott az ingadozó orangisták túlnyomó befolyása a közügyekre, valamint a Rendekek képtelensége, hogy vezessék a háborút. Hiába terjesztette elő javaslatait Oraniai Vilmos, a pénzügyek és katonai vezetés megreformálása lehetetlen, elkésett vállalkozás volt. A Németalföldre oly jellemző szeparatizmus, a tartományok, városok, rendek egymást keresztező törekvései még egy igazán forradalmi vezető elé is megoldhatatlan feladatokat állítottak volna.

Nem maradt más az orangisták számára, mint siettetni Anjou behívását és tőle várni Németalföld megsegítését. Különösen azután vált ez aktuálissá, hogy II. Fülöp 1580. június 15-én kiadta száműzetési rendeletét Oraniai Vilmos ellen és fejére mint közönséges gonosztevőre 25 000 aranyat tűzött ki. Ez az intézkedés Oraniai Vilmos személyén keresztül az egész németalföldi szabadságharc ügyét érintette, melyet a spanyol király törvényellenes lázadásnak minősített. Ebben az időben Oraniai Vilmos francia környezetében már divatos volt a zsarnokölés tana, mely azt hirdette, hogy a nép jogait megsértő uralkodóval szembeni ellenállás igazságos. Marnix csakhamar Franciaországba ment Anjou meghívására, ami valójában az első lépés volt II. Fülöp trónfosztására.¹⁰⁸

A Rendekek a rendi és más előjogok tiszteletben tartását tartották Anjou németalföldi uralma legfőbb feltételének, Holland és Zeeland tartományok pedig nem fogadták el a leendő kormányzó főségét, ílymódon Anjou hatalma eleve korlátok közé volt szorítva. Mátyás főherceg lassan észrevette, hogy őrá ezután nem sok szükség lesz, és keserűen távozott Németalföldről. Anjounak megválasztása Németalföld fejedelmévé 1580 őszen kifejezése volt annak, hogy a forradalom erői holtpontra kerültek, egyben előjátéka volt a hajó végleges elsüllyedésének. Anjou legalább annyira gyűlöletes volt a németalföldi nép szemében, mint a vallon ellenforradalmárok vagy a spanyolok. Oraniai Vilmos nem volt annak tudatában, hogy milyen sokat ártott a németalföldi ellenállás ügyének Anjou elfogadásával.

Mindez akkor történt, amikor a spanyol hatalom helyzete kedvezővé vált egy Németalföld ellen indítandó támadás szempontjából. 1580-ban II. Fülöp hadsereget küldött Portugáliába, hogy a megüresedett portugál trónt magának biztosítsa, és a kis országot Spanyolországhoz csatolja. A spanyol királyt elsősorban a portugál gyarmatok és a virágzó portugál kereskedelem csábították. Lisszabon a világ egyik legforgalmasabb kikötője volt, a kelet-indiai és afrikai jövedelmek gyógyírnak ígérkeztek a többszöri bankcsőd által szétzilált spanyol államháztartás számára. A Portugália annexiójához fűzött remények beváltak, ugyanakkor a sikeres hódítás bátorítás volt az egész európai reakció számára. Az angol és francia külpolitika érzékenyen reagált a spanyol monarchia hatalmának hirtelen megnövekedésére. Angliában a fogságban levő Stuart Mária körül szövődtek azok a szálak, melyek II. Fülöphöz és a katolikus francia Guisekhez vezettek. Ezért sem a francia udvar, sem Erzsébet nem gördített akadályt Anjou németalföldi vállalkozása elé.

1581 elején Oraniai Vilmos kiadta a saját igazolására szánt Apológiáját, melyben nem annyira a németalföldi szabadságharcot, mint inkább személyét igyekezett megvédeni azokkal a vádakkal szemben, amelyekkel a

¹⁰⁸ Marnix érvelése: Correspondance et mélanges, 355—364. 1.

spanyolok illeték.¹⁰⁹ Július 26-án a Rendekek ülése elfogadta a király trónfosztásáról szóló határozatot (Acte van Verlaetinghe), ezzel a szövetségzett tartományok formailag is függetlenné nyilvánították magukat a spanyol abszolutizmustól. A trónfosztás nem válhatott a forradalmi harcok motorává, mint ahogy ez később az angol és francia polgári forradalamban történt. Inkább egy szűk vezető réteg érdekeit fejezte ki, mely el akarta távolítani az Anjouval való megegyezés utolsó akadályát is, kitérte a kaput az idegen kalandorok előtt. Ezzel is összefügg az, hogy a trónfosztás megokolása nem egy haladott polgári ideológia alapján történt.¹¹⁰

Anjou ahelyett, hogy a tartományok védelmének megszervezésére fordította volna erejét, Angliába utazott, hogy Erzsébet kezét megkérje. Ezalatt a spanyol hadigépezet mozgásba lendült, elfoglalta a forradalmi várost, Tournai-t, mely az utolsó ellenálló sziget volt a vallonok és spanyolok közt délen. A katonai kudarcok tovább rontották Oraniai Vilmos és a Rendekek megmaradt tekintélyét, és nem javított ezen az sem, hogy Anjou 1582-ben megjelent Németalföldön. Márciusban egy Jaurégynévű bérgyilkos merényletet követett el Oraniai Vilmos ellen, aki azonban csak könnyebben sérült meg. Míg a korábbi években Oraniai Vilmos népszerűsége olyan nagy volt, hogy a tömegek önkéntes őrségekkel őrizték lakását és személyét, a merényletek most meginduló sorozata arra a beállott változásra is utal, mely a vezetők és tömegek viszonyában megfigyelhető volt ebben az időben.¹¹¹

Anjou elhelyezte katonáit egyes városokban, de a nagyobb flandriai központok visszautasították az erre irányuló kérését. Ypres akkor már az Oraniai Vilmos által ajánlott skót zsoldosokat sem fogadta be.¹¹² Anjou rendkívül nagy népszerűtlensége közvetlenül hatott vissza az oraniai pártra, mely elérkezett a bomlás állapotába. Vezető orangisták közül egyre többen váltak a spanyolok hívévé. Anjou beiktatása gyorsan polarizálta az erőket; ugyanakkor egy végzetes politikai képződmény kialakulásához kezdett vezetni. Az orangisták és anjouisták ellen egyszerre két oldalról indult meg a támadás, egyrészt a kálvinista gueux-k, másrészt pedig a spanyolos elemek részéről, és e két homlokegyenest ellentétes politikai álláspont ebben a közös pontban találkozott. Az oraniai párt a kettő között gyorsan őrlődött fel, ugyanakkor ez a helyzet arra kényszerítette a kálvinistákat, hogy akaratlanul is a reakcióval egy táborban harcoljanak egy közös ellenfél ellen. Ide vezetett az a tény, hogy Németalföldön nem volt egy, a forradalmi események élén álló burzsoa párt, mely meg tudta volna húzni a határvonalat mind az ellenség, mind a konzervatív erők felé. Az abszurd helyzetet mint csepp a tengerben jellemezte az a katolikus szerzőtől származó röpirat, mely többek között azt is Oraniai Vilmos bűnei között tartotta számon, hogy Gandból kiűldözte Hembyzét és Dathenust!¹¹³

1583 elejéig kellett várni, hogy a lappangó sejtelmek értelme megvilágosodjék, és a robbanásig feszült helyzet megteremje a maga gyümölcsét. Medici Katalin, hogy fiacskája ambícióit elősegítse, csapatokat küldött Németalföldre. A francia nemesek özönlöttek Anversbe, melynek polgárait rossz

¹⁰⁹ Apologia illustrissimi principis Willelmi. Delft 1581.

¹¹⁰ Delfos: Die Anfänge der Utrechter Union 211. l.

¹¹¹ A merénylet röpiratanyagára Knuttel: Catalogus I. N. 601—605.

¹¹² Gachard: Correspondance de Guillaume le Taciturne V. 20—22. l.

¹¹³ Kervyn de Lettenhove: Les huguenots et les gueux VI. 327.

előérzet szállta meg, és január 16-án a polgárőrséget készenlétbe helyezték. A következő, emlékezetes Szent-Antal-napon Anjou katonai szemlét rendelt el, hogy az abszolút hatalom megragadása érdekében puccsot hajtson végre. Francia zsoldosok hatoltak be a városba, és elkezdték ölni, fosztogatni a lakosságot. »Éljen a mise« — hangzott a diadalittas zsoldateszka ordítása. Reményeik azonban csakhamar lelohadtak, Anvers lakossága, katolikusok, kalvinisták egyaránt elszántan szembeszálltak Anjou katonáival, igazi népi ellenállás bontakozott ki órákon belül. Férfiak, nők ütötték, úzták a betolakodókat, és a városkapunál halomra lötték a menekülőket, kik közül mintegy 1500 esett el. Egy szálíg lekaszabolták volna őket a felbőszült anversi polgárok, ha Orániai Vilmos közbe nem lép és le nem állítja az ágyúkat, meg nem menti Anjou elfogott tanácsadóinak életét. Anjounak sikerült elmenekülnie, és kicsiny csapatával vonult dél felé. A »francia furia« teljes kudarcot vallott, a puccskísérelt nem sikerült, Anjou németalföldi fejedelemsége ezzel de facto véget is ért.¹¹⁴

Hogy ezt Anjou nem akarta tudomásul venni, az érthető, de hogy Orániai Vilmos sem vonta le a január 17-i eseményből a megfelelő következtetéseket, az a realitás iránti érzékének eltompulására vall. Politikájának e kézzel fogható csődje után is még ragaszkodni Anjouhoz, kérlelni őt a visszahúzásra, agitációt kifejteni ennek érdekében, ez valóban több volt mint politikai bűn, ez politikai hiba volt. A »francia furia« és Orániai Vilmos magatartása — mondhatni — végzett az orániai párttal, végső csapást mért arra a politikára, mely a németalföldi nép akarata ellenére idegen kalandorokat akart a tartományok élére állítani. Január 17 után immár a nép haragja is megmutatkozott Orániai Vilmos ellen, nem volt biztonságban Anversben. Mind az ő mind a Rendek csakhamar áttették székhelyüket északra.

A »francia furia« eseményei az ellenség ügyét szolgálták ahelyett, hogy a radikális erőket juttatták volna hatalomra. A városok vezetőségei ugyan megkeményedtek a felső irányító szervekkel szemben, melyek a nyakukra hozták Anjou franciáit, de az ingadozó és ellenséges elemeknek sokkal inkább kedvezett az a hangulat, mely elég szélesen uralkodott Németalföld megmaradt déli területein: még mindig jobb megegyezni a spanyolokkal, mintsem az áruló franciák csizmája alá kerülni.¹¹⁵ A flamand parasztok szembefordultak Anjou visszavonuló katonáival, sőt a rendi csapatokkal is, és volt eset, amikor Farnesehez fordultak oltalomért.¹¹⁶ Ez már a vég kezdete volt e területek függetlensége számára. Nem maradt más, mint bevárni az orániai párt politikája gyümölcének learatását. Ezt Orániai Vilmos már északon tette meg. Miután magára hagyta a spanyol csapatoktól körülzárt déli városokat, újból megnősült, feleségül vette Coligny Lujszát és megkísérelte, hogy Holland és Zeeland élére kerülve elgithesse ki személyi ambícióit.

A flamand nagyvárosok ellenállásának utolsó hónapjai nem simán teltek el, még egyszer felszínre vetették azokat az ellentmondásokat, melyek e területek társadalmának talajáról fakadtak. Az Anjou-ügy sok szennyet felkavart, az erőviszonyok bonyolultsága sok kalandornak lehetőséget adott, hogy a déli városok és rendek szervezetébe beépülve belülről bomlasszák az ellenállás amúgyis rendkívül meggyengült táborát, és érdemeket szerezze-

¹¹⁴ Eseményekről jó tájékoztat Strada.

¹¹⁵ *Kervyn de Lettenhove*: i. m. VI. 376—377. 1.

¹¹⁶ *Volkaersbeke—Diegerick*: Documents historiques inédits II. 415—416. 1.

nek az eljövendő spanyol kormányzat szemében e területek kiszolgáltatásával. Ilyen volt Aerschot herceg fia, Chimay, aki annakidején elmenekült Gandból a letartóztatás elől, majd a Rendeknek ajánlotta fel szolgálatait, és Anjou hívévé szegődött. Ennek kudarca után a flandriai rendek megválasztották Flandria kormányzójává. Befészkelődött Bruges-be, ahol a reakció ereje biztosíték volt számára tervei végrehajtására. Kezdetben jól tudta magát álcázni álforradalmi, Anjou és Oraniai Vilmos elleni fellépésével, mely egyedül biztosíthatott számára népszerűséget.¹¹⁷

Nemcsak Bruges-ban, hanem Gandban is az orangista ingadozással való leszámolás politikája nyerhette meg a tömegeket. Ezek Hembyze visszatérését követelték, akiben a spanyolok elleni elszánt ellenállás hivatott vezetőjét látták. A Hembyze-párt elérte azt, hogy küldöttség ment Pfalzba Hembyze visszahívására Gand élére. Nem sok katonai lehetősége volt már ekkor a forradalmi városnak, melyet Farnesnek sikerült Ypres-től és más flamand területektől elvágni 1583 őszén. Ypresben naponként 50—60 ember halt meg, a lovakat levágták, a város szintén el volt szigetelve a külvilágtól.¹¹⁸

Az év végén egy 70 éves férfi és egy fiatal patrícius leány házasságáról beszélt mindenki Gandban. Az idős férj a visszatért Hembyze volt, akit előzőleg a város nagy reménységekkel fogadott és állított újra a közügyek élére. Az a tény azonban, hogy Hembyze visszahívását Chimay is pártolta, nem sok jót sejtetett, mögötte az húzódott meg, hogy Hembyze olyan emberként tért vissza, kinek az Anjou és Oraniai Vilmos iránt érzett gyűlölete nagyobb volt, mint a spanyolellenessége. 1584 elején egyes megalkuvó elemekkel együtt Hembyze valóban megkezdte az ellenséggel való kapcsolatok felvételét, ami nem ment nehezen, ebben segítségére volt Chimay, aki ekkor már nem titkolta, hogy az átálláson munkálkodik. Az Anjou-ellenesség az ellenkezőjére, a szabadságharc ügyének elárulására vitte Hembyzét, aki a fordulatával is kifejezte a németalföldi forradalom mély ellentmondásait, a forradalmi erők gyengeségét.¹¹⁹

Nagymértékben meggyorsította az eseményeket Ypres április 7-i kapitulációja, mely után megkezdődtek az alkudozások Bruges megadásának feltételeiről. Chimay atyja közreműködésével május 20-ra be is fejezte a tárgyalásokat, és megkötötte a megegyezést Farnesével. A feltételek kedvezőek voltak a nemesség és papság számára, gondoskodtak az elkobzottak katolikus javak visszaadásáról, ugyanakkor biztosították a régi, forradalom előtti előjogok élvezetét. A visszatérő spanyol uralom teljesen restaurálta a feudális viszonyokat és visszajuttatta hatalmába a katolikus reakciót. Ez nem volt elég tanulság Hembyze számára, aki folytatta tárgyalásait a spanyolokkal. Leváltotta a spanyolellenes kapitányokat és előljárókat, ami nyilvánvalóvá tette szándékait. Március végén már előkészítette a katonai puccsot is, melynek segítségével ki akarta szolgáltatni Gandot az ellenségnek.¹²⁰

Ezen rajtavesztett Hembyze, letartóztatták és bebörtönözték. Újra a spanyolellenes elemek kezébe került a város vezetése, a köznép felháborodása ha-

¹¹⁷ Mémoires autographes du duc Charles de Croy. Bruxelles et Leipzig 1845. 29—31. l.

¹¹⁸ *Hermelghem*: Nederlandsche Historie 231, 236, 246, 257. l.

¹¹⁹ *J. Lefèvre*: Correspondance II. 444. l. *Strada*: De bello Belgico i. kiadás 538. l.

¹²⁰ *Vö. Jonghe*: Gendsche geschiedenissen II. 357—374. l.

tással volt a vezetőkre, kik perbe fogták Hembyzét. Nem valószínű, hogy rokonainak és híveinek mentőakciója nem jár sikerrel, ha közbe nem jön egy váratlan esemény. 1584. július 19-én Delftben egy orgyilkos három pisztoly-lövessel kioltotta Oraniai Vilmos életét, aki a sok mulasztás és a forradalom ügyének okozott kár ellenére is a szabadságharc mártírájaként fejezte be életét. Halála a spanyol elnyomók eljárására vetett fényt, és azokban is haragot keltett az ellenség iránt, akik nem lelkesedtek politikájáért. Ebben a légkörben nem lehetett kimélet a demagóggá és árulóvá alacsonyodott Hembyze számára. Gand »koldusai« a fejét követelték, hogy megfelelő választ adjanak Oraniai Vilmos meggyilkolásáért. A változatos pályára visszatekintő idős demagóg augusztus 4 -én fejezte be életét Gand egyik terén felállított vérpádon. Levágott feje a tömeg közé esett, mintegy annak jeleként, hogy a nép érdekeinek képviselője, majd árulója volt.

Gandban fellángolt utoljára a katolikusellenes terror, azonban sem ez, sem Hembyze kivégzése nem segíthetett a város kétségbeejtő helyzetén. A teljesen körülzárt város szeptember 17-én megadta magát. A spanyolok bevonulása után mintegy 9000 család hagyta el Gandot, melyben a nyomor vette át a birodalmát. Az egykor virágzó flamand metropolis utcáin lovak legelészték. Flandria ezzel teljesen a spanyolok uralma alá került.¹²¹

Brabantban is már csak két nagyváros, Bruxelles és Anvers állt ellen. Az előbbi 1585 márciusában esett el, az utóbbi hosszabb ideig védekezett. Falai alatt felelevenedtek a szabadságharc korábbi hősi mozzanatai, a város népe elkeseredetten küzdött, de a céholigarchia, az orangisták, nem utolsó sorban a védelmet irányító Marnix kapituláns magatartása megakadályozta, hogy a nép az összes lehetőségeket kihasználja a felszabadítás érdekében, a segítségül hívott északi flotta pedig szándékosan késlekedett, és kárörvendve figyelte az északi kereskedőpolgárság nagy riválisának az elesését.¹²² Ily módon Németalföld meghódítása lényegében befejeződött. Csupán Ostende és környéke maradt továbbra is az ellenállás kicsiny gócaként túske a spanyolok hátában.

Ezzel a középkorban egységesnek kezelt »németalföldi nemzet«, natio Belgica kettévált, a déli spanyol uralom alatt folytatta életét, míg ugyanakkor az északi tartományokból kinőtt Európa első független burzsoá köztársasága. A történelem külön utat jelölt ki számukra.

¹²¹ *Jonghe*: i. m. II. 445—452. l. Nève: Gand en république 67—68. l.

¹²² Marnix szerepét mentegeti *F. Kalken—T. Jonckheere*: Marnix de Sainte Aldegonde 1540—1598. Bruxelles 1952. 46—52. l.

ДИКТАТУРА «НИЩИХ» В ФЛАНДРИИ И ПАДЕНИЕ ЮГА (1577—1585)

Эта глава является немного изменяемой формой научной статьи, опубликованной на французском языке в *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Будапешт, 1960 г.)

Её сюжетом является анализ того политического брожения, той внутренней борьбы, которая велась в больших нисходящих городах в Франции, ещё до их падения, до 1585. года.

«Нищие» этих городов смело выступали против испанских и против валлонской контрреволюции, но их непоследовательность в завоевании доверия народа и та нерешительность, с которой они нападали на силы феодализма, сделало очевидным, что эта партийная борьба сама по себе ещё не означала вершину буржуазной революции.

LA DICTATURE DES GUEUX EN FLANDRE ET LA CHUTE DU SUD

(1577—1585)

Cet article est presque identique avec l'étude parue en français dans le *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest, 1960). Il a pour sujet cette fermentation politique, ces luttes internes qui avaient lieu dans les grandes villes de Flandre avant leur chute de 1585. Les gueux de ces villes avaient le courage de s'opposer aux espagnols et à la contre-révolution wallonne, mais leur inconséquence à l'égard des masses populaires à gagner et l'irrésolution témoignée contre les forces du régime féodal met en évidence que ces luttes de parti *en elles-mêmes* ne constituaient pas l'apogée d'une révolution bourgeoise.

A NEMETALFÖLDI FORRADALOM GYŐZELME ÉSZAKON (1585—1609)

Már a németalföldi szabadságharc eddigi szakaszai is szorosan kapcsolódtak azokhoz a hatalmi ellentétekhez, amelyeket a spanyol nagyhatalmi politika és az angol monarchia megerősödése, valamint a franciaországi polgárháború tüze táplált, de Dél eleste után, amikor az északi forradalmi tartományokra korlátozódott az ellenállás, még inkább kitűnt, hogy Németalföld sorsát mennyire meghatározták a három közeli nagyhatalom érdekei illetve érdek-ellentétei. Több mint jelképes volt az a tény, hogy Oraniai Vilmos halála és a déli tartományok spanyol uralom alá kerülése után a Rendekek egyik része Erzsébet Angliájában kereste a nélkülözhetetlennek vélt támaszt, a másik része III. Henrik Franciaországa felé tájékozódott, és csak a kisebbség, a forradalmi burzsoázia szószólói tették fel úgy a kérdést, hogy a legbiztosabb segítség a saját erőkhöz vetett bizalom és azok felhasználása lenne.

Mind az angol, mind a francia monarchiát hagyományos ellentétek állították szembe Spanyolországgal, de az egymáshoz való viszonyukat is a bizalmatlanság jellemezte. A nyugat-európai hatalmi helyzet egyik legsajátosabb vonása az volt, hogy a spanyol és spanyolelles erők mindkét országban harcban állottak egymással, Angliában továbbra is a defenzívába szorult katolikusokból kerültek ki, és a fogoly skót királynő, Stuart Mária körül tömörültek a spanyolok hívei, míg Franciaországban ennél is bonyolultabb volt a helyzet. A II. Fülöp politikájának járőrszalagján mozgó katolikus Liga, a Guisek ellen nemcsak a déli nemesek és városok szövetségére támaszkodó hugenották harcoltak, hanem szükségszerűen összeütközésbe került velük a királyi hatalom is, mely Medici Katalin befolyására sokáig igyekezett az ellentétes erők között egyensúlyozni. Anjou hercegének, II. Henrik negyedik fiának a halála után (csaknem Oraniai Vilmostal egyidőben hunyt el) a trón jogszerű örököse Bourbon Henrik, Navarra királya lett, aki a hugenották elismert vezetője volt. E körülmény a katolikusokat új harcokra ösztönözte, a királyt árulással, a hugenották iránti erélytelenséggel vádolták. Egymásután jelentek meg a katolikus röpiratok, melyek már azt hangoztatták, hogy az egyház érdekeit semmibe vevő királyokat meg lehet ölni. A katolikus papok nyíltan agitáltak III. Henrik ellen, és a gazdasági helyzet miatt elégedetlen párizsi népet izgatták elléne. A királyi hatalom el volt szigetelődve, az általa képviselt Franciaországtól nem várhattak segítséget a németalföldi tartományok, III. Henrik formálisan is visszautasította a neki felajánlott hatalmat.¹

¹ A nemzetközi viszonyok átfogó jellemzése terén nagy hiányok vannak: Francia vonatkozásban I. *Kervyn de Lettenhove*: Les huguenots et les gueux. VI. és *Lavisse*: Histoire de France.

A Rendekek többet remélhettek Angliától, ahol a spanyolok portugáliai és németalföldi sikerei az energikusan spanyolelles udvari pártot. Leicester gróf híveit segítették befolyáshoz. Erzsébet és kegyence, Leicester már régóta igyekeztek kihasználni a németalföldiek szorult helyzetét és területeket szerezni az északi tartományokban, hogy katonai és gazdasági pozíciókat építhessenek ki. 1585 augusztusában erre új alkalom kínálkozott, amikor a Rendekek szövetséget kötöttek Angliával Spanyolország ellen. Anglia 4500 katonára Németalföldre küldésére kötelezte magát, katonai tanácsokat adott, a Rendekek viszont átadták Angliának Briel és Vliessingen kikötőit. A szerződés szerint az angol kormányzó irányítja az angol csapatokat és a katonai műveleteket. A kormányzó Leicester grófja lett, aki 1585 végén meg is jelent Németalföldön.²

E udvari intrikus itt az angol érdekeket képviselte, főként a nagymértékben megerősödött angol kereskedelem érdekeit, melyek már ekkor nem egy pontban ellentétesek voltak az Egyesült Tartományok kereskedő burzsoáziájának gazdasági törekvéseivel. Kettős hatalom alakult ki, a Rendekek és az új kormányzó közti ellentétek csakhamar kiütköztek, amit csak még jobban érthetővé tesz az a tény, hogy Oraniai Vilmos fiát, Móricot Holland és Zeeland tartományok helytartójukká (stadhouder) választották. Leicester látva a holland nagypolgárság vele szemben ellenséges érzületét, elhatározta, hogy a demokratikus polgári elemek és a konzisztóriumok felé közeledik. Hogy ezek támogatását megnyerje, rendeletet adott ki 1586 áprilisában, mely a holland kereskedőket eltiltotta a spanyolokkal és »szövetségeseikkel« való kereskedéstől, beleértve Franciaországot és az északi német területeket. Érzékeny csapás volt ez a holland kereskedelmi érdekekre, a holland piacok jelentős részét kiszolgáltatta az angol kereskedőknek és vállalkozóknak, ugyanakkor a tömegek és a prédikátorok szemében hazafias cselekedetnek tűnhetett fel. A demagógia egyelőre elérte hatását, a »pénzes zsákok« elleni népgyűlöletet sikerült Leicesternek politikája szolgálatába állítani. Ezzel egy olyan speciális történelmi helyzet állott elő, mely a későbbiek során nem is egyszer jellemezni fogja a németalföldi erőviszonyokat. A forradalmi burzsoázia gyengeségének egyik jele az, hogy az egyeduralomra törő egyének ki tudják használni a tömegek és az uralkodó kereskedő oligarchia közti csztályellentéteket.³

A holland kereskedők erélyesen tiltakoztak az intézkedés ellen, és várták az alkalmat a leszámolásra. Ez akkor látszott elérkezettnek, amikor Leicester a csatamezőn kudarcot vallott és kénytelen volt jelentősebb területet átengedni a spanyoloknak. Az is megkönnyítette ellenfeleinek dolgát, hogy sürgősen Angliába kellett utaznia, ahol előkészületben volt a trónkövetelő Stuart Mária kivégzése. Ez csakhamar bekövetkezett (1587) és nagymértékben kiélezte az angol—spanyol ellentéteket.

Leicester távollétében a spanyolok újabb sikereket értek el a németalföldi fronton, ugyanakkor egyes angol tisztek közvetítést ajánlottak fel Farnesenek közte és a németalföldiek között. Ily módon az angol segítségbe vetett hit kezdett szétfoszlani, sőt az a veszély fenyegetett, hogy az angol

² Leicester uralmára: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* V. 1952. 296—302. 1.

³ *R. Fruin*: *Tien jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog 1588—1598*. Magyarul: *Tíz év a németalföldi szabadságharcból 1588—1598*. Ford. Antal Géza. I. Budapest 1916. 36—41. 1.

csapatok az Egyesült Tartományokat kiszolgáltatták a spanyoloknak. Leicester maga is olyan utasítást hozott Londonból, hogy ragadja meg a hatalmat és írjon alá békét Farnesével a II. Fülöp által ajánlott feltételek alapján. Erzsébet Németalföld kiszolgáltatásával akarta megvásárolni Stuart Mária fejét, kiengesztelni a spanyol királyt.

A Rendek hozzájutottak e titkos utasítás szövegéhez, azt közzétették, és ezzel megfosztották Leicester népszerűségétől, éppen abban a pillanatban, amikor felkelést akart szítani és ennek, valamint angol katonáinak segítségével magához akarta kaparintani a főhatalmat. Megfosztva támaszától és reményeitől, Leicester ugyanúgy hagyta el Németalföldet, mint elődje, Anjou a »francia furia« után. Az, aki Leicester terveit felfedte a Rendek előtt, Oldenbarnevelt volt, akivel a későbbiekben még sokat fogunk találkozni.⁴ A holland kereskedő nagypolgárság tehát győzelmet aratott, a Rendek hatalma megszilárdult, és a spanyolok elleni háború tovább folytatódott.

1588 elején a németalföldi forradalom ügye nem volt éppen rózsásnak tekinthető. Olyan helyek mint Ecluse (Sluis), vagy az Egyesült Tartományok Amszterdam után legforgalmasabb kereskedővárosa, Deventer nemrég estek el. Groningen és Ommenland az ellenforradalom kezében volt, a Maastól és a Walltól délre majdnem minden területet a spanyolok tartottak ellenőrzésük alatt, a Rendek csak négy egész tartomány felett gyakorolták uralmukat: Holland és Zeeland, Utrecht és Friesland. Ebben a helyzetben rendkívül nagy fontosságú volt az Egyesült Tartományokra nézve annak, hogy milyen kimenetelű lesz az a háború, mely már ekkor kitörőben volt Anglia és Spanyolország között.

II. Fülöp legfőbb vágya, külpolitikájának egyik legnagyobb mozgatója az Anglia trónjának megszerzésére irányuló törekvés volt. Mint Mária királynő férje, ezt korábban békés eszközökkel remélte elérni, de Mária halála után Erzsébet trónra kerülése és az anglikán egyház megerősödése nem hagyott kétséget aziránt, hogy a spanyol nagyhatalmi célok csak fegyverrel érhetők el. Stuart Máriát és pártját Fülöp eszköznek tekintette Erzsébet hatalmának aláásására, sőt a lázadó ír főurakat is támogatta az angol királynő ellenében. A németalföldi kérdést alávette az angliai aspirációinak, a tartományokban főként az Anglia elleni felvonulási területet látta. Ez választotta el Farnesetől, aki Németalföld meghódításában önálló feladatot látott, és ennek eszközeit is ilyen szellemben igyekezett megválogatni. Fülöp már Stuart Mária kivégzése előtt is készült Anglia megtámadására, az esemény megtörténte után azonban határozott formát öltött a spanyol udvar terve, amelynek nem kis mértékben kedvezett az a körülmény, hogy Párizsban kitört a király elleni katolikus felkelés, a francia fővárosban barrikádok emelkedtek (»barrikádok napja« 1588 májusában), III. Henrik elmenekült Párizsból, és legkevésbé volt abban a helyzetben, hogy Angliát támogassa Spanyolország, a Guise-k, a Liga támogatója ellenében.⁵

Ekkor már a Győzhetetlen, a Nagy Armada készen állott arra, hogy meginduljon Anglia partjai felé. Farnese 17 000 katonája Dunkerque és Nieuport kikötőjében várta, hogy a spanyol hajók Anglia partjaira szállítsák. Az esetlen nagy spanyol hajók azonban nem tudtak mozogni a homokzátónyok között, és a könnyű angol és holland hajók megakadályozták abban,

⁴ Legújabb összefoglalás *Jan den Textöl*: Oldenbarnevelt. I. 1960.

⁵ Vö. Isztorija Szrednyih Vekov II. Moszkva 1954. 303—305. l.

hogy a nyílt tengerre kijussanak. Az eredmény nélkül veszteglő spanyol Armadán szedett-vedett, tapasztalatlan matrózok, kincsekkel ékeskedő nemesek tartózkodtak, a korszerűtlen nagy hajótestek nem jutottak kikötőhöz, és eközben néhány kisebb angol és holland gyűjtogató hajó páni félelmet okozott a spanyolok között. A menekülésre kényszerített Armadát elkapta a dühöngő tengeri vihar, és a skót, ír partoknál olyan romboló munkát végzett, hogy csak a »győzhetetlen« hajóhad roncsainak sikerült hazaérkezniök a spanyol kikötőkbe. Mintegy 10 000 spanyol veszett oda, köztük a legelőkelőbb családok fiai. E 1588 nyarán elszenvedett súlyos vereség hatalmas csapás volt a spanyol tengeri hatalmi törekvésekre, és egyben az angol tengeri kereskedelem, az angol burzsoázia megerősödésének is jelentős kiindulópontjává lett.⁶

A Nagy Armada vereségének egyik legfőbb következménye az Egyesült Tartományok helyzetének megszilárdulása volt. A Leicester által képviselt angol intervenció bukása és a spanyol kudarc után gyorsan helyreállt az angolok által felkavart rend, Leicester híveit leváltották, a 12 tagú Államtanács a Rendek ellenőrzése alatt átvette a közigazgatás irányítását, hamarosan kiépült annak az államszervezetnek a végleges formája, mely a francia forradalomig a holland köztársaságot jelentette.

A szuverenitás a Rendek (Staten Generaal) kezében volt, ők hozták a törvényeket, vetettek ki adókat és képviselték a tartományokat külföld felé, indítottak háborút, kötöttek békét. A rendi gyűlés, mely az első burzsoa köztársaság parlamentje volt, a tartományi autonómia elvére épült, benne minden tartomány 1—1 szavazattal rendelkezett. Az egyes kérdésekben a képviselőket kötötte az az utasítás, melyet tartományuk rendi gyűlésétől kaptak. A legfontosabb ügyek eldöntéséhez egyhangú szavazás volt szükséges. Ilyen körülmények között meglehetősen lassúvá és körülményessé vált a törvényhozás munkája, nem is beszélve arról, hogy demokratikusnak éppen nem volt mondható. Az a Holland tartomány, mely az államjövendelmeknek csaknem 59%-át szolgáltatta, ugyanúgy egy szavazati joggal rendelkezett, mint az adók 3%-át adó Overijsel.

Ez nem jelentette azt, hogy Holland vezető szerepe nem érvényesülhetett a törvényhozó testületben. A Rendek gyűlésében hozott legtöbb határozatot a hollandi rendek készítették elő. Holland rendi képviseletében óriási átalakulás ment végbe a forradalom alatt, a lovagság túlsúlya megszűnt, szerepe eltörpült a városoké mögött. A 19 tagból 18 a városok képviselője volt (12 kisebb város éppen a forradalom idején nyert képviseletet 6 nagyváros mellett), míg a lovagságot csak 1 követ képviselte. Ez az átalakulás kifejezése volt azoknak a folyamatoknak, melyek a legfejlettebb északi tartomány gazdasági és társadalmi viszonyaiban a XVII. század második felében végbementek. A demokratizálódás a városok tanácsaiban is megfigyelhető volt, a nemeséget kiszorították a polgárok, kiket a délnémetalföldi katolikus propaganda Molnár, Szabó, Pék és Sajtós Jancsiknak gúnyolt. Ámde mindez nem jelentette, hogy a forradalmi elemek beleszólhattak a közügyek irányításába az északi városokban. Nem véletlen, hogy éppen az Utrechti Unió létrejöttét követő esztendőben a Rendek a polgárság és a céhek politikai, közéleti jogait megszüntették, hogy gátlástalanul érvényesülhessenek a gaz-

⁶ A jelentős eseményre összefoglalóan *J. R. Hale: The Story of the Great Armada.* London 1920.

dag polgárság érdekei. Leicester bukása, aki a céhekre és a polgárőrsegekre próbált támaszkodni, újabb ürügyet adott a kispolgárság visszaszorítására a politikai élet porondján. A városok és tartományok élén álló kormányzók, a régensek nemegyszer éppen azt hozták fel a demokratikus követelésekkel szemben, hogy ha ezeknek tág teret biztosítanánk, a haza ellenségei, köztük spanyolok is belekerülnének a vezetésbe. Azt a körülményt, hogy a Holland és más tartományok népe kiszorult a közügyek irányításából, Hugo Grotius, majd a későbbi, polgári történetírók azzal igyekeztek magyarázni, hogy a németalföldi nép egyik sajátos jellemvonása a hivatalviseléstől való idegenkedés. Nyilván az ok és okozat felcsereléséről van itt szó.⁷

A régens uralom egy szűk oligarchia kezében összpontosította az államélet legfelső irányítását a Rendeken belül. A legfejlettebb tartományok az Államtanácsban is érvényesítették hangadó szerepüket. Holland és Zeeland, melyek együtt az államjövendelmek 67%-át adták, 4 helyvel rendelkeztek a 12 közül, és így könnyen biztosíthatták a többséget. Holland és Zeeland helytartója Oraniai (Nassaui) Móric amolyan első volt az egyenlők között, és katonai ügyekben sokszor meg sem kérdezte az Államtanács többi tagjait. A helytartók katonailag alá voltak rendelve az Államtanácsnak, de a tartományi csapatok vezetői maradtak és a hadsereg sokáig nélkülözte az egységes irányítást. Amikor azonban Móric 1589-ben Holland és Zeeland tartományokon kívül Utrecht, Gelderland és Overijsel helytartója is lett, ettől kezdve ő és unokaöccse, Nassaui Vilmos, Friesland helytartója, gyakorlatilag a hadügyek élére került, így a tengeri és szárazföldi hadműveletek összehangolása is lehetővé vált.

Az Egyesült Tartományok katonai főlénye a tengeren bontakozott ki. Amikor a spanyol Armada közeledőben volt, a tartományok mintegy 2000 hajóból álló flottát vehettek számba. E hajók kicsinyek voltak, míg a spanyol hajók között több 800—1000 tonnás volt, addig a németalföldiek már a 120—140 tonnás vitorlásokat is nagy hajóknak tekintették. Ezekkel a fürge, kereskedelem céljaira is használt hajókkal az egész flamand tengerpartot ellenőrizték Calas-ig, Anvers-t az Escaut (Schelde) elzárásával elvágták a tengertől és biztosították az egyre merészebbé váló kereskedelmi vállalkozásokat. A hajóhad nem sokba került az államkincstárnak, minthogy eltartotta magát. Két főbb pénzügyi forrás állott a flotta rendelkezésére, az egyik az engedélypénz volt, melyet a spanyol Németalfölddel való kereskedésért szedtek a kereskedőktől, a másik pedig a kíséretpénz, melyet belföldi és külföldi hajóknak kellett fizetniök, akár kaptak védelmül kíséretet, akár nem. Az engedélypénz hovatovább a kereskedelmi vám jellegét öltötte magára, jelezve azt a szoros összefüggést, mely a németalföldi tengeri kereskedelem és a spanyolok elleni háború érdekei között fennállott.

Kedvező körülmény volt a németalföldi ellenállás számára, hogy a Nagy Armada veresége után II. Fülöp figyelme a franciaországi események felé fordult, és Farnese csapatait is a francia határra rendelte. III. Henrik meggyilkolása után Bourbon Henrik ellen fordult a Liga minden ereje, támogatva a spanyoloktól. Ebbe a küzdelembe Farnese nem szívesen avatkozott bele, mivel ez szerinte ártott volna a németalföldi fronton elérhető sikereknek. Valóban a spanyol csapatok meggyengülését a németalföldi hadak kihasználták, és visszafoglalták Bredát. Ez nem az óvatos Rendek, hanem

⁷ Fruin: Tíz év, I. 57—58. 1.

a két kiváló hadvezér, Oraniai Móric és Nassaui Vilmos érdeme volt, akik gyorsan igyekeztek kihasználni minden rést, mely az ellenség frontvonalán keletkezett. 1590-ben lendületes németalföldi ellentámadás indult meg.

Az 1590—91-ben lefolyt háború azzal bontakozott ki, hogy Móric benyomult Brabantba és több helységet elfoglalt. A mintegy 20 000-re tehető németalföldi sereg fele a várak őrzetével volt elfoglalva, és csak mintegy 10 000 emberrel indult a támadás. A folyami hajóktól segített csapatok nagy sikert értek el Zutphen és Deventer elfoglalásával. Ezután Groningen felé vették az irányt, ott több helyet megszálltak, majd Brabant irányában törtek előre és birtokukba vették a fontos helységet, Nijmegen, mely a Németalföld felé irányuló folyami hajózás kulcspontra volt. Ezáltal Utrecht és Holland tartományok teljes biztonságba kerültek, a németalföldi hadak állandóan fenyegethették Brabantot, és Groningenben, Overjselben tartózkodó spanyol csapatokat elvágták Brabanttól. Csakhamar sor került Steenwijk és Koevorden bevételére is, és ez biztosította a Friesland feletti ellenőrzést. Északon már csak Groningenben maradtak jelentősebb spanyol őrsegek.

Móric és Nassaui Vilmos győzelmei után, 1592-ben halt meg Farnese Sándor, akinek kiváló képességei nem kis mértékben járultak hozzá a spanyol seregek előző sikereihez és akit az újabban elszenvedett kudarcokért éppen nem lehet felelőssé tenni. A következő esztendőben újabb németalföldi siker született. Hollandban egyetlen város volt spanyol kézben, Geertruidenberg, melyet Móric ostrom alá fogott. A vizes, mocsaras talaj nem kis próba elé állította a németalföldi műszaki egységeket, melyeknek zsilipeket, gátakat és töltéseket kellett építeniök, hogy az ostromló csapatok számára megkönnyítsék az előnyomulást. Hasztalan volt az ellenség felmentő kísérlete, a város megadta magát, a németalföldi hadművészet kétségkívül diadalt aratott. Amikor a spanyol Németalföld kormányzását Ernő főherceg vette át, már folyt a spanyolok északi fő támaszpontjának, Groningennek az ostroma is, melyet az tett nehezzé, hogy a város népe katolikus volt, és keresztül húzta a Rendekhez húzó vezetőség átállási kísérletét. A heves tüzéségi támadás és a város alá fúrt akna meghozta a kívánt eredményt, Groningen elesett, és az Utrechti Unióhoz csatlakozott.⁸

Közben 1594-ben Bourbon Henrik — miután a trón kedvéért áttért a katolikus hitre, azt a célszerű nézetet vallva, hogy Párizs megér egy misét — IV. Henrik néven Franciaország királyává lett, ami kedvezett az Egyesült Tartományok nemzetközi helyzetének. Hasonlóan kedvező volt az angolok 1596-os tengeri győzelme a spanyol hajók felett és az a körülmény, hogy az ekkor Belgium élére kerülő Albert főherceg a dél-németalföldi spanyol seregek javarészt francia területek elleni támadásokra használta fel. A közös érdekek alapján ekkor közeledés történt a három spanyolelleses hatalom között, és létrejött a francia—angol—németalföldi szövetség. A hármas szövetség nem nyugodott szilárd alapokon, de már az első hónapokban kiderült, hogy milyen előnyökkel kecsegtetett. Míg Albert Franciaország felé támadott, Oraniai Móric és Nassau Vilmos 1597 nyarán egész Twentét és Zutphent felszabadította, Drenthet és Ommelandot végleg megtisztította a spanyoloktól. Amikor a következő évben IV. Henrik megkötötte a spanyolokkal a Vervins-i békét, és ezzel a hármas szövetség felbomlott, az Egyesült Tartományok terü-

⁸ Algemene Geschiedenis der Nederlanden V. 310—311. 1.

letéről eltűntek a spanyol őrségek is, és a Rendek hadserege már arra tehetett lépést, hogy felszabadítson egyes dél-németalföldi területeket.

Ebben az időben a francia udvarral való tárgyalásokban emelkedett ki Oldenbarneveltnak, Holland ügyészének (pensionaris, pensionarius) az Egyesült Tartományok külpolitikájában játszott szerepe. Az angol miniszterek — már 1589-ben a Rendek szemére hányták, hogy Oldenbarnevelt irányít mindent. Az északi régens uralom-érdekeit képviselő tehetséges politikus Oraniai Vilmos körében emelkedett ki, meglehetősen hozzá volt növe az oraniai párthoz, Vilmos halála után fiát Móricot is segítette abban, hogy Holland és Zeeland helytartójává válhasson. Amint már említettük, része volt Leicester uralmának a megbuktatásában, majd a IV. Henrikkel való szövetség ügyén munkálkodott. Franciaországi tartózkodása alatt IV. Henrik kifejtette előtte, hogy az Egyesült Tartományok számára előnyösebb lenne a monarchikus államforma, és kifejezésre juttatta, hogy a sok dicsőséget szerzett Oraniai Móricot szívesen látná Németalföld trónján. Ha ezt nem is helyeselhette Oldenbarnevelt, de ez ellen nem lett volna kifogása, ha Móricot megválasztják Holland és Zeeland grófjának. Ekkor, II. Fülöp halálának az évében, még egyetértés volt az Egyesült Tartományok két vezető férfia között és semmi nem akadályozta a spanyolok elleni hadjáratok sikerét, melyekben nagy része volt a két kiváló hadvezérnek.

Oraniai Móric nem a kockázatos nyílt csaták híve volt, mégis a gyors csapatmozgás és a kiváló hadszervezés olyan eredményessé tette hadműveleteit, hogy unokabátyjával együtt Európa legkiválóbb hadvezérei sorában emlegették. Mindketten igyekeztek tudományos alapokra helyezni a katonai vezetést. Nassau Vilmos Bölcs Leó bizánci császár hadászati művét és a római írókat olvasgatta, Móric pedig Justus Lipsiusnak a Politikáját valamint a régi hadművészetről szóló művét forgatta, és ezekből igyekezett levonni a megfelelő tanulságokat. Lipsius a hadelméletét az állandó hivatásos hadseregre építi, melyben főleg a fegyelem fontosságát hangsúlyozza. A hadfegyelem kérdése a korabeli katonai irodalom középpontjában volt, Lipsius nem tett eredeti megállapításokat, viszont kétségtelen érdeme, hogy Salmasius, Rantzau, Gruterus és más humanistákkal együtt ő dobta be a köztudatba a jól begyakorlott, fegyelmezett, állandó hadsereg gondolatát. Joggal vetődhet fel a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy a németalföldi hadvezérek, hadszervezők, akik a világ első győztes polgári államának katonai ügyeit irányították, a humanistákhoz nyúltak vissza, és hasznosan forgatták azokat a műveket, melyeket ezek az antik hadművészet leírásával töltöttek ki? Nem volt-e korszerűtlen az, hogy Nassau Vilmos a Bölcs Leó művéből vett egyes hadmozdulatokat egy nagy asztalon ólomkatonákkal csinálta meg, Oraniai Móric pedig Hágában macedóniai dárdásokat, római kardvivókat alakított katonáiból és kikísérletezte rajtuk az egyes fegyvernemek, alakzatok hasznosságát?

A németalföldi hadviselésnek az a reformja, mely a két hadvezér nevéhez fűződik, csak külsőségeiben utánozta a humanisták által leírt antik formákat. A forradalmi háború kezdetén a hadsereg gyakorlatlan katonákból állott, akik a harc közben szerezték meg a szükséges tudást és tapasztalatot. Mély, néha 22 sort alkotó vonalba tagozódtak, leghasználatosabb fegyverük a dzsida volt, 3 dzsidára esett egy puska, a gyenge tűzerejű arquebuse. Móric már nagyobb erejű muskétákat osztott szét seregében, melyben a puskások

száma megnövekedett, úgyhogy minden dzsidára 2 puska esett. A nagy tömegben való mozgás megszűnt, a század végén a németalföldi sereg már értett ahhoz, hogy hogyan kell kisebb csapategységekre oszolni és szükség esetén újra nagy tömeggé formálódni. A legfőbb újítás azonban nem ez volt. A köztársaságbeli Róma hadseregében nagy számban vettek részt utász, hidász, földásó műszaki katonák, akik a parasztokból kerültek ki. A középkor hadviselése mellőzte ezt a harcoshoz (főleg nemeshez!) méltatlannak tekintett munkát. Nassaui Vilmos és Oraniai Móric egyik legfőbb hadseregszervezési elve éppen a műszaki alakulatok jelentőségének kiemelése volt. Móric maga is foglalkozott a mérnöki tudományokkal, és Stevin Simon hadtudós műszaki tanácsait követve sok mérnököt, utászt, hidászt, sáncásó katonát képeztetett ki és alkalmazott, és e munkáért külön díjazta katonáit. A mo-csarak lecsapolásában, tengergátak, hajók, szélmalomok építésében mesterré vált németalföldi nép; a polgáriasult új társadalom technikai tapasztalatai adták meg az alapját az oraniai hadseregreformnak. Oraniai Móric erődít-ményein mintegy száz évig nem sokat kellett változtatni.

A hadsereg irányításában az az Oraniai Móric, aki férfikorban fogott hozzá a kereskedelmi könyvelés megtanulásához, rendkívül pontos ügykeze-lést vezetett be, és olyan szabályzatokat alkotott, melyek a zabolátlan rabló-mesterségből valóságos tudománnyá tették a hadiszolgálatot. A hadsereg-szervezés minden részletét a rendszeret hatotta át. Ennek az alaposságnak a harctéren az óvatosság felelt meg. A németalföldi vezérek nem kockáztattak semmit, csak akkor támadtak, amikor a siker feltételei meglenni látszottak. Megfelelt ez annak a most kialakuló németalföldi polgári nemzeti szellem-nek is, melynek egyik vonása éppen a józanság, a nagy invenciót és lendü-letet helyettesítő rendszeresség lesz. Nem véletlen, hogy IV. Henrik, a nagy kockázatokra képes, lovagi szellemű, robbanékony temperamentumú francia király, aki egyben a század egyik legjobb francia hadvezére volt, nem sokra becsülte a higgadt, sakkjátékosra emlékeztető Oraniai Móricot, általában a németalföldi hadászatot.⁹

Oraniai Móric nem volt színes egyéniség. A nagyvonalúság és a politikai érzék egyformán hiányzott belőle. Szenvedélyesen szerette a harcteret, had-sereget, de a politika útvesztőitől irtózott. Apja politikai tehetségét nem örö-költe. Mogorva természete nem is volt alkalmas arra, hogy a politikai élet által megkívánt rugalmassággal kövesse a fejleményeket, vagy álljon azok élére, mint hadvezér sem tartozott azok közé, akikben a tehetség lángészbe torkollott. A szakadatlan gyakorlat és a tanulás adta meg kiválósága alapját. Óvatosságában azonban más tényezők is benne rejlettek, mindenekelött polgáriasult németalföldi uralkodó osztályra jellemző takarékosság és az a gond, amellyel vigyázott arra, nehogy egy vakmerő vállalkozás az állam pénzügyi helyzetét hönkretegye.

Mіндеzideig látványos nagy ütközetet és győzelmet nem láthattunk tőle. Egyetlen ilyen volt az a csata, melyet 1600 nyarán vezetett Nieuportnál Alber-főherceg serege ellen. A flandriai tengerpart visszafoglalására induló Móric mintegy 14 000 főnyi seregével nyílt csatában aratott győzelmet a spanyolok felett. A végső célt azonban nem érthette el, és visszavonult Hollandba. A kö-vetkező esztendőben a délnémetalföldi spanyol kormányzat visszavágásra ha-

⁹ J. W. Wijn: *Het Krijgswezen in den tijd van Prins Maurits*. Utrecht 1934. *Fruin*: Tíz év, I. 121—135. 1.

tárczta el magát. 1601. július 5-én kezdetét vette a Rendekhez hű Ostende kikötőváros ostroma. Ostendét kitartóan védték az északiaktól támogatott védők, és a harc évekig elhúzódott, minthogy a fürge holland hajók akadálytalanul szállították a városba az élelmet. 1603-ban a spanyol csapatok és az ostrom irányítását a kiváló, olasz származású hadvezér, Spinola vette a kezébe. Hogy Spinolát elvonja Ostendétől, Oraniai Móric Ecluse (Sluis) ellen intézett támadást, megverve Spinolát. Ecluse elfoglalásával egész Zeeland az Egyesült Tartományoké lett. Mindez azonban nem segített Ostende helyzetén, az északiak utolsó déli támaszpontja 1604-ben elesett.¹⁰

Ebben az esztendőben, az új angol király, I. Jakab, aki az 1603-ban elhunyt Erzsébet utóda lett, békét kötött a spanyolokkal. Ilyenformán az Egyesült Tartományok teljesen egyedül maradtak a Spanyolország elleni ellenállás porondján. Ekkor már a háború folyamatában fontos szerepet tölthettek be azok az új társadalmi és gazdasági tényezők, amelyek az északi Németalföldből az első burzsoa köztársaságot kialakították. 1602 óta fennállott a Kelet-Indiai Társaság, mely nem csupán a kereskedelmi vállalkozás és a gyarmati terjeszkedés szervező központja volt, hanem egyben a holland tengeri hatalom legfőbb bázisa is, mely hajókkal, nagy hadsereggel rendelkezett. A kereskedelmi vállalkozások eme nagyarányú koncentrációja, melyben Oldenbarneveltnak nem kis része volt, egyben határozottabb irányt adott az Egyesült Tartományok vezetésében döntő befolyást gyakorló kereskedő oligarchia külpolitikai fellépéseinek is. A németalföldi burzsoáziának az érdeke a háborútól nem háborgatott kereskedelem volt. Ez utóbbit, az államszervezet egész tartományi partikularizmusával együtt fenyegetni látszott a hadvezetés, Oraniai Móric köré csoportosuló párt, mely szerette volna vezérét az állam élén látni. Ekkor már Oldenbarnevelt és Oraniai Móric viszonyában is változás állott be, ami nem is annyira a két egyéniség közti különbségnek, hanem annak tulajdonítható, hogy az 1602 óta érezhetően megerősödött holland burzsoázia érdekeit képviselő Oldenbarnevelt sokkal egyértelműbben léphetett fel ezek érvényesítésében mint korábban.

Mind Móricnak a Rendektől való függetlenedésétől való félelem, mind a kereskedelmi érdekek abban az irányban hatottak, hogy Oldenbarnevelt kereste a spanyolokkal, illetve az őket képviselő Albert főherceggel való megegyeződést, a fegyverszünet megkötésének lehetőségét. Spanyol részről megvolt erre a hajlandóság. A növekvő államadósság és az 1604—5-ben bekövetkezett újabb pénz- illetve hitelkrízis arra kényszerítette III. Fülöp kormányát, hogy Albert főherceg útján tárgyalásokba bocsátkozzék a Rendekkel. 1606-ban meg is indultak a tárgyalások, melyeket holland részről Oldenbarnevelt vezetett. Oraniai Móricnak és a nemességnek, mely a háborúból élt, nem állt érdekében a békekötés, és hozzájuk csatlakozott az amszterdami gazdag kereskedők csoportja, mely a gyarmatosítási kalandokban való érdekeltége miatt akarta folytatni a háborút. De a kereskedő és pénzburzsoázia legnagyobb része éppen a háború befejezésétől várt anyagi és politikai előnyöket. Arra azonban ők sem voltak hajlandók, hogy eleget tegyenek a spanyol fél követelésének, mely szerint a hollandok nem küldhettek volna többé hajót a spanyol gyarmatokra. Ezen a ponton megakadtak a tárgyalások és újra a fegyvereké volt a szó. 1607-ben a Kelet-Indiai Társaság 26 hajóból

¹⁰ Legújabbban *Emiel van Brandt*: De slag bij Nieuwpoort in 1600. *Bachten de Kupe* 1959, 1. Jaargang 2. n. 10—15. 1.

álló flottája Heemskerke vezetésével Gibraltárnál vereséget mért a spanyol hajókra, és a hollandok katonai fölénye a tengeren kétségtelenné vált. Spanyolország csak veszthetett, ha tovább folytatja az ellenségeskedéseket. Spinola személyesen ment Hágába 1608-ban a tárgyalások újrafelvételére.¹¹

A spanyol udvar kénytelen volt engedelményeket tenni, és éppen a látszatot akarta megmenteni azzal, hogy csak a fegyverszünetre volt hajlandó, melyet 12 évre kötöttek meg az 1609 április 9-én aláírt bergen-op-zoomi egyezményben. Ebben Albert és Izabella elismerték, hogy Észak-Németalföld »szabad ország«, melyre nem támasztanak igényt. Mindkét fél megtartja birtokait, az Egyesült Tartományok kereskedői jogot kaptak arra, hogy kereskedjenek a spanyol király európai birtokaival. Ezt a jogot egy titkos szerződésben (nehogy a spanyol nagyhatalom nemzetközi tekintélyén csorba essék!) kiterjesztették Spanyolország gyarmataira is. Az Escaut torkolatának blokádja érvényben maradt, ami Anvers és egész Dél-Németalföld tengeri kereskedelmének elfojtásával volt egyenlő.

Az Egyesült Tartományok ezzel Európa független államai sorába léptek, megjelent az első burzsoa köztársaság, mely egyszerre a tengerek urává vált. A németalföldi forradalom győzelme beteljesedett, az 1566-tól kezdődő harcok, az egész németalföldi nép ellenállása meghozta az északi tartományok számára a kívánt eredményt.¹²

¹¹ A fegyverszüneti tárgyalásokra: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* VI. 321—325. l. Vö. még *Raffaele Belvederi: Oldenbarnevelt e Maurizio d'Orange. Studi di storia medievale e moderna in onore di Ettore Roia*. 1956. Estratto. 42—44. l.

¹² Felfogásunk, hogy a forradalom déli és északi vonatkozásai együtt, szoros kölcsönhatásukban teszik az 1566—1609 közötti folyamatot polgári forradalomná. Vö. *Wittman Tibor: A »koldusok« uralma Flandriában 1577—1585*. 1960 (kézirat) 478. l.

ПОБЕДА НИДЕРЛАНДСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА СЕВЕРЕ (1585—1609)

Определяющие международные обстоятельства содействовали победе северных провинций, объединённых в Утрехтской Унии, но ни Французская, ни английская монархии не означали для них сами по себе постоянные союзники. Господство Лейцестера, которое было средством английской экспансии, достигло первых успехов путём использования противоречий между народными массами и господствующей крупной торговой буржуазией. Развитие торговой гегемонии оказало влияние и на государственный аппарат, и на военные успехи. Особенно экономические результаты начала столетия, образование Общества — Ост-Индии содействовали тому, чтобы война привела к переговорам о перемирии 1609 года. Ещё раньше развёртывались внутренние противоречия, которые определяли жизнь первой буржуазной республики в следующем десятилетии.

LA VICTOIRE DE LA RÉVOLUTION AUX PAYS-BAS DU NORD (1585—1609)

Il y avait des circonstances qui favorisaient la lutte des provinces du Nord réunies dans l'Union d'Utrecht, mais ni l'Angleterre ni la France n'étaient leurs sûrs alliés. Le stadhouderat de Leicester, une tentative faite en vue d'effectuer le protectorat anglais, ne put remporter du succès que par la mise à profit de l'antagonisme de l'oligarchie de commerçants et des masses populaires. Le développement de la suprématie commerciale exerçait une influence sensible et sur l'organisation de l'Etat nouveau et sur les réussites militaires, et c'était principalement les résultats économiques acquis au tournant des XVIe et XVIIe siècles, dont la formation de la Compagnie des Indes Orientales, qui contribuaient à finir la guerre par la trêve de 12 ans. Même aux premières années du XVIIe siècle s'épanouirent les oppositions internes qui, dans la décennie à venir, déterminèrent les relations de la première république bourgeoise.

C'est le dernier chapitre de la présente étude comprenant le précis d'histoire de la révolution des Pays-Bas du XVIe siècle.

TARTALOM

A NÉMETALFÖLDI FORRADALOM-SZABADSÁGHARC ELSŐ ÉVTIZEDE	
(1566—1577)	3
Bevezetés	3
I. Nemesi-patriciusi hegemonia és a partikularizmus erői	5
II. A forradalom előzményei és kezdete: a »csodák éve«	15
III. Az Alba-terror és az 1572-es felkelés Északon	34
IV. A forradalom súlypontjának áthelyeződése Délre: az 1576. szeptember 4-i fordulat és következményei	46
Résumé	55
A »KOLDUS« DIKTATÚRA FLANDRIÁBAN ÉS DÉL ELESTE (1577—1585) ..	56
Résumé	88
A NÉMETALFÖLDI FORRADALOM GYŐZELME ÉSZAKON (1585—1609)	89
Résumé	99